

HJEMVENDTE SOLDATER

SFI DET NATIONALE
FORSKNINGSCENTER
FOR VELFÆRD

SOLDATER EFTER UDSENDELSE

EN SPØRGESKEMAUNDERSØGELSE

12:01

STÉPHANIE VINCENT LYK-JENSEN
ANE GLAD
JULIE HEIDEMANN
MALENE DAMGAARD

12:01

SOLDATER EFTER UDSENDELSE

EN SPØRGESKEMAUNDERSØGELSE

STÉPHANIE VINCENT LYK-JENSEN

ANE GLAD

JULIE HEIDEMANN

MALENE DAMGAARD

KØBENHAVN 2012

SFI – DET NATIONALE FORSKNINGSCENTER FOR VELFÆRD

SOLDATER EFTER UDSENDELSE. EN SPØRGESKEMAUNDERSØGELSE

Afdelingsleder: Kræn Blume Jensen
Afdelingen for socialpolitik og velfærdsydelse

Undersøgelsens følgegruppe:

Sten Scheibye, Soldaterlegatet
Anders Korsgaard, Rigshospitalet
Jes Bruun Lauritzen, Bispebjerg Hospital
Kim Kristensen, Kgl. Dansk Ambassade, Paris
Jesper Helsø, Soldaterlegatet
Ann-Christina H. Salquist, Soldaterlegatet
Paul Bingley, SFI
Søren Leth Petersen, Københavns Universitet og SFI

ISSN: 1396-1810
e-ISBN: 978-87-7119-075-5

Layout: Hedda Bank
Forsidefoto: Signe Valente / Polfoto
Netpublikation

© 2012 SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd

SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd
Herluf Trolles Gade 11
1052 København K
Tlf. 33 48 08 00
sfi@sfi.dk
www.sfi.dk

SFI's publikationer kan frit citeres med tydelig angivelse af kilden.
Skrifter, der omtaler, anmelder, henviser til eller gengiver SFI's
publikationer, bedes sendt til centret.

INDHOLD

	FORKORTELSER OG DEFINITIONER	7
	FORORD	11
	RESUMÉ	13
1	INDLEDNING	23
2	UNDERSØGELSESMETODE	29
	Dataindsamling	29
	Datasikkerhed	30
	Statistiske test	30
	Bortfaldsanalyse	31
	Repræsentativitet	34
	Interviewmetode	36

3	BESKRIVELSE AF VETERANER	39
	Ansatte og ikke-ansatte veteraner	40
	Alder, køn og etnicitet blandt veteraner	42
	Personelgrupper	44
	Veteraners aktuelle familieforhold	46
	Veteraners aktuelle boligforhold	51
	Veteranernes opvækst	53
	Opsamling	55
4	VEJEN IND OG UD AF FORSVARET	57
	Seneste udsendelse og anciennitet	58
	Vejen ind i forsvaret – frivillighed	63
	Veteraners uddannelsesniveau ved indtrædelse i forsvaret og i dag	67
	Vejen ud af forsvaret – årsager til at veteranerne har forladt forsvaret	71
	Karriere efter forsvaret	74
	Opsamling	78
5	MISSIONSERFARING	81
	Mission, land og udsendelsesår	82
	Soldaterne er ikke missionsbumser	85
	Familietradition	87
	Erfaringer under udsendelse	89
	Opsamling	95
6	SÅREDE OG REPATRIEREDE OG UDBREDELSEN AF SELVVURDEREDE MÉN	97
	De repatrierede	98
	De sårede	101
	Selvvurderede psykiske og fysiske mén blandt alle adspurgte veteraner	104
	Opsamling	112

7	MISSIONSOPLEVELSER	115
	Engangsudsendtes missionsoplevelser: berigelse og belastning	116
	Veteraner med flere udsendelser bag sig	134
	Anbefaler andre at søge udsendelse	135
	Opsamling	138
8	SOCIALE RELATIONER, SYGELIGHED OG STØTTEFUNKTIONER	141
	Sociale relationer	142
	Veteraner og befolkning	142
	Veteranernes sociale relationer	143
	Sygelighed	146
	Veteranernes sygelighed	147
	Kontakt til støttefunktioner	148
	Opsamling	152
9	VETERANERS RYGEVANER OG FORBRUG AF RUSMIDLER	153
	Metode	154
	Forsvaret om alkohol og rusmidler	154
	Alkoholforbruget for veteranerne og befolkningen	155
	Alkoholforbruget blandt de tidligere udsendte	157
	Rygning	160
	Rygning blandt veteranerne og i befolkningen	161
	Veteranernes daglige rygning	161
	Hash og andre illegale stoffer	163
	Hash og andre illegale stoffer blandt veteranerne	164
	Opsamling	166
10	SAMMENFATNING OG PERSPEKTIVERING	171
	Hvilken demografisk profil har veteranerne i dag?	173

Hvem bliver i forsvaret, og hvornår og hvordan forlader de forsvaret?	174
Hvilke missionserfaringer har veteranerne?	175
Har de fået psykiske eller fysiske mén?	176
Hvordan vurderer veteranerne deres udsendelse?	177
Hvordan går det med sociale relationer og sygelighed?	178
Hvor meget drikker og ryger veteranerne? Hvor mange veteraner har taget stoffer?	179
Et blik fremad	180
BILAG	183
Bilag 1	183
Bilag 2	200
LITTERATUR	205
SFI-RAPPORTER SIDEN 2011	209

FORKORTELSER OG DEFINITIONER

Binge drinking: Institut for Folkesundhed definerer binge drinking som det at indtage mere end fem genstande ved samme lejlighed.

BPP: Børge Prien-prøven, der er forswarets intelligenstagstest.

DIB: Den Danske Internationale Brigade var en reaktionsstyrke, som værnepligtige kunne tilmelde sig for at blive udsendt på internationale missioner. DIB blev oprettet ved en folketingsbeslutning i 1993 og færdigopstillet i 1997, men blev nedlagt igen ved forsvarsforliget i 2005 i forbindelse med reorganiseringen af hæren.

Engangsudsendte: Soldater eller civilt personel, der har været udsendt én gang i alt.

FAEK: Forsvarets Arbejdsskade- og Erstatningskontor.

Forskerbeskyttelse: Når en person på forhånd framelder sig egen eller hele husstandens deltagelse i statistiske og videnskabelige undersøgelser, som baseres på oplysninger fra CPR. Personer med forskerbeskyttelse må ikke kontaktes i disse og lignende undersøgelser.

Flergangsudsendte: Soldater eller civilt personel, der har været udsendt mere end én gang.

FN: Forenede Nationer. United Nations (UN) på engelsk.

FPT: Forsvarets Personeltjeneste.

FTK: Flyvertaktisk Kommando.

Førstegangsuudsendte: Soldater, der sendes ud på internationale missioner for første gang.

HBU: Hærens Basisuddannelse. Varigheden er typisk 4 måneder. Undtagelserne er Den Kongelige Livgarde, Gardehusarregimentets Hesteskadron og Kongeskibet Dannebrog, hvor varigheden er henholdsvis 8, 12 og 9 måneder. HBU blev tidligere benævnt ”værnepligt”.

HKKF: Hærens Konstabel og Korporal Forening er en fagforening for konstabler og korporaler.

HOK: Hærens Operative Kommando.

HRU: Hærens Reaktionsstyrkeuddannelse er en 8 måneder lang uddannelse, som værnepligtige kan vælge i forlængelse af basisuddannelsen (HBU). Denne supplerende uddannelse forbereder soldater til at deltage i forsvarets internationale missioner med henblik på en udsendelse af ca. 6 måneders varighed.

IFOR: UN-Mandated Implementation Force (december 1995, december 1996) i Bosnien-Hercegovina.

IMP: Institut for Militærpsykologi. Fra 1. januar 2011: Militærpsykologisk Afdeling (MPA).

INTOPS: Internationale Operationer.

IRAK: Koalitionens i Irak, der valgte at arbejde uden for FN-kontrol (2003-).

ISAF: International Security Assistance Force (2002-) i Afghanistan. Danmark har haft soldater udsendt under NATO-kommando siden januar 2002.

KFOR: NATO Kosovo Force, i Kosovo (juni 1999-).

K3/HRU-kontrakt: Hærens Reaktionsstyrkeuddannelse (HRU) er en kontrakt, der kan tegnes i forlængelse af Hærens Basisuddannelse (HBU) og som er et supplerende uddannelsesforløb på 8 måneder. Den efterfølges af en missionsspecifik uddannelse (MSU), som varer mellem 1 og 3 måneder, og endelig følger en udsendelse på ca. 6 måneder. K3 er det samme som en HRU-kontrakt.

K35- og K60-kontrakter: En kontrakttype for fastansatte i forsvaret, som indbefatter ansættelse, indtil man fylder henholdsvis 35 år eller 60 år. Ansatte på K35 optjener ret til civil uddannelse (CU) undervejs, og denne uddannelse kan tages i forbindelse med ansættelsen på K35-kontrakt. K60-kontrakter er langtidskontrakter med ansættelse, indtil soldaten fylder 60 år. K60-kontrakter tilbydes typisk soldater, der er 28-30 år, inden K35 udløber. Optjent, men ikke anvendt ret til civiluddannelse bortfalder ved ophøret af kontrakten og overgangen til anden stilling i forsvaret, der ikke giver adgang til optjening af civiluddannelse, fx langtidskontrakt/officersuddannelse. Der ydes ingen økonomisk kompensation for optjent civiluddannelse, som ikke er anvendt eller forbrugt.

Mission: En mission er en militær operation. En stor mission (fx ISAF) indeholder flere holdudsendelser, dvs. en gruppe af personer som udsendes sammen. En holdudsendelse varer typisk 6 måneder og starter for det meste i februar eller august. En person kan derfor godt være på den samme mission flere gange, men på forskellige hold.

MPA: Militærpsykologisk Afdeling, tidligere Institut for Militær Psykologi (IMP).

MSU: Missionsspecifik Uddannelse, der for HRU-personel varer ca. 1 måned og finder sted umiddelbart inden udsendelse.

NATO: The North Atlantic Treaty Organization.

Repatrierede: Soldater eller civilt personel, der af forskellige årsager bliver hjemsendt fra mission før tid. I denne definition regnes eventuelle omkomne ikke for repatrierede.

SFOR: Stabilization Force, i Bosnien-Hercegovina (december 1996 til 2004).

SIF: Statens Institut for Folkesundhed.

SOK: Søværnets Operative Kommando.

SST: Sundhedsstyrelsen.

UNCRO: United Nations Confidence Restoration Operation in Croatia i Kroatien (marts 1995 til januar 1996).

UNIFIL: United Nations Interim Force in Lebanon. Missionen begyndte i 1978, men blev forstærket i 2006.

UNIKOM: United Nations Iraq-Kuwait Observation Mission i Irak-Kuwait, (april 1991 til oktober 2003).

UN: United Nations. Forenede Nationer (FN) på dansk.

UNPROFOR: United Nations Protection Forces, i Bosnien-Hercegovina, Kroatien, Serbien, Montenegro og Makedonien (februar 1992 til marts 1995).

Udsendelse: Når en person deltager på en international mission. En person kan have flere udsendelser i sin karriere i forsvaret.

Veteran: Tidligere udsendt på mindst én international mission. ”Ved en veteran forstås en person, der som enkeltperson eller i en enhed har været udsendt i mindst én international operation. Personen kan fortsat være ansat i forsvaret eller anden myndighed, men kan også være overgået til det civile uddannelsessystem, arbejdsmarked eller andet”. Regeringen (2010).

FORORD

Denne spørgeskemaundersøgelse er fjerde del af projektet ”Danske hjemvendte soldater”. Hovedprojektets overordnede formål er at undersøge, hvilke konsekvenser udsendelse har for de danske soldater, der sendes ud til internationale militære missioner. Denne rapport belyser soldaters situation efter udsendelse på baggrund af en spørgeskemaundersøgelse. Alle respondenter er tidligere udsendte soldater (veteraner), der har været udsendt i perioden 1992-2009, og 3.198 veteraner ud af 4.000 udtrukne har besvaret spørgeskemaet. Rapporten belyser veteraners nuværende situation på forskellige områder såsom socioøkonomiske forhold, missionserfaringer og -oplevelser, sociale relationer, sygelighed, rygning og forbrug af rusmidler. Datamaterialet er med til at belyse nogle aspekter af en udsendelse, som ikke findes i andre datakilder som fx registerdata. I den forbindelse retter vi en stor tak til alle de medvirkende soldater, som har medvirket til at besvare spørgeskemaet.

Spørgeskemaundersøgelsen er bestilt og finansieret af Soldaterlegatet med støtte fra henholdsvis Trygfonden, Lundbeckfonden, Novo Nordisk Fonden og Aase og Ejnar Danielsens Fond.

Det er gennemført af seniorforsker Stéphanie Vincent Lyk-Jensen (projektleder), videnskabelige assistenter Ane Glad, Julie Heidemann og Malene Damgaard. Både spørgeskema og udkast til rapporten er blevet diskuteret i følgegruppen. Desuden har Peter Viggo Jakobsen,

lektor ved Institut for Strategi, Fakultet for Strategi og Militære Operationer, Forsvarsakademiet, læst og kommenteret udkastet til rapporten. Vi vil gerne takke alle for værdifulde råd og konstruktive kommentarer. SFI og rapportens forfattere står alene som ansvarlige for rapportens konklusioner.

København, januar 2012

JØRGEN SØNDERGAARD

RESUMÉ

Formålet med denne rapport er at belyse veteraners aktuelle situation på nogle områder, der ikke kan belyses ud fra registerdata. Rapporten tager udgangspunkt i veteranernes egen vurdering af deres situation i dag, og hvad de har oplevet under deres mission. Undersøgelsen er deskriptiv og behandler sammenhænge mellem forskellige forhold, men den kan ikke benyttes til at drage konklusioner om kausalitet.

Spørgeskemaet er målrettet veteraner, der har været udsendt i perioden 1992-2009. Populationen af veteraner er på baggrund af lister fra forsvaret udvalgt som en simpel tilfældig stikprøve blandt tidligere udsendte, hvor størstedelen har været udsendt mellem 1992 og 2010. I alt har 3.198 veteraner ud af en bruttostikprøve på 4.000 besvaret alle spørgsmål. Bortfaldsanalysen viser, at der ikke er en stor bortfaldsskævhed, og at respondenterne i forhold til deres militærbaggrund er repræsentative for veteraner, der har været udsendt mindst én gang i perioden 1992-2009.

RAPPORTENS STRUKTUR

Rapporten er struktureret om nogle udvalgte temaer, der bygger på tidligere undersøgelser af sociale relationer, forbrug af rusmidler og sygelig-

hed foretaget i den danske befolkning. Andre temaer er med for at gøre det muligt at skelne mellem dem, der har været udsendt én gang for derefter at forlade forsvaret, og dem, der bliver inden for forsvaret og gør karriere. I lyset af vores tidligere undersøgelse og litteraturstudiet (Lyk-Jensen m.fl., 2010) forventer vi, at konsekvenser af udsendelse vil variere med antallet af udsendelser og missionstype. Derfor er det vigtigt at få oplysninger om veteranernes arbejdsforhold under udsendelse, kontrakttyper og ikke mindst, hvordan de selv opfatter deres oplevelser under udsendelse, samt om, hvorvidt de selv vurderer, at de har fået psykiske mén.

Med udgangspunkt i spørgeskemaundersøgelsen har vi struktureret rapporten omkring disse forskellige temaer:

- Kapitel 2 præsenterer undersøgelsens metode.
- Kapitel 3 beskriver veteranernes sociodemografiske karakteristika med hensyn til køn, alder, nuværende familie- og boligforhold samt opvækst.
- Kapitel 4 undersøger veteranernes veje ind og ud af forsvaret samt ser på, hvordan deres efterfølgende karriere tegner sig.
- Kapitel 5 beskriver veteranernes missionserfaring, og om de har oplevet en særlig eksponering.
- Kapitel 6 belyser de direkte konsekvenser af en udsendelse såsom at være blevet såret eller repatrieret. Desuden afrapporter vi veteranernes egen vurdering af fysiske og psykiske skader.
- Kapitel 7 afrapporter, hvilke områder engangsudsendte angiver som berigende eller belastende under deres udsendelse.
- Kapitel 8 kortlægger veteranernes sociale relationer, sygelighed og kontakt med forsvarets støttefunktioner.
- Kapitel 9 analyserer veteranernes forbrug af tobak og rusmidler og sammenligner med forbruget i den danske befolkning.

DEMOGRAFISK PROFIL AF VETERANER I DAG

Datagrundlaget gør det muligt at undersøge forskelle, der knytter an til, om veteranerne har været udsendt én eller flere gange, og om de stadig er ansat i forsvaret. Gennemsnitsalderen for veteranerne er 39 år, og de ansatte er generelt yngre end de ikke-ansatte. 50 pct. af alle veteraner er

yngre end 37 år. Samlet set er der 5 pct. kvinder blandt veteranerne. Der er flest kvinder blandt veteraner, der stadig er ansat i forsvaret, og særligt blandt engangsudsendte. Her udgør kvinder 9 pct. Sammenlignet med et år inden første udsendelse (Lyk-Jensen m.fl., 2011) har størstedelen af veteranerne i dag stiftet familie. Hvor 78 pct. var ugifte på deres første udsendelse, er det i dag størstedelen, der lever i et parforhold, dvs. enten er gift, samlevende eller har en kæreste. Det er desuden størstedelen (66 pct.), der i dag har fået børn. Derudover bor langt de fleste veteraner (73 pct.) i en ejerbolig, oftest et hus.

Vi har desuden set på, hvor mange blandt veteranerne der er vokset op som skilsmissebørn, eller hvis forældre er gået fra hinanden, inden de fyldte 18 år. Det gælder samlet set 28 pct. af veteranerne. Flest findes blandt dem, der ikke længere er ansat, og som kun har haft en udsendelse. I denne gruppe er der 30 pct. Disse andele ligger lidt højere end for befolkningen.

VEJEN IND OG UD AF FORSVARET

Det er størstedelen af veteranerne, der er kommet ind i forsvaret som frivillige til Forsvarets Dag. Der er dog også blandt en- og flergangsudsendte (ansatte og ikke-ansatte) veteraner, som ikke oprindeligt har været frivillige til Forsvarets Dag, men alligevel har valgt at gøre militær karriere. De udgør i alt 15 pct. af alle veteraner. Vi finder, at der samlet set er 88 pct. af de ansatte veteraner, der er erklæret egnede til udsendelse, heraf har størstedelen under 18 års anciennitet.

Vi har desuden undersøgt veteranernes uddannelsesniveau på det tidspunkt, hvor de trådte ind i forsvaret, og sammenholdt det med deres uddannelse i dag. Der er generelt markant flere, der har en længelevende uddannelse bag sig i dag, end der var på det tidspunkt, de trådte ind i forsvaret. Det er især dem, der som udgangspunkt alene havde en grundskoleuddannelse eller en ungdomsuddannelse, der har uddannet sig videre.

25 pct. af ansatte på K35 benytter sig eller har benyttet sig af muligheden for at tage en civil uddannelse betalt af forsvaret. Blandt ikke-ansatte veteraner på K35 er der 17 pct., der har benyttet sig af denne mulighed, og 27 pct., der angiver, at de har optjent retten til det, men ikke har taget en civil uddannelse. De ansatte veteraner på K35, der har

taget en civil uddannelse, har hyppigst taget en videregående uddannelse (26 pct.). 10 pct. tager eller har taget en ungdomsuddannelse, mens 24 pct. har taget eller er i gang med kortere kurser eller kørekort. Blandt ikke-ansatte veteraner, som har benyttet muligheden for civil uddannelse, har 21 pct. taget en håndværksmæssig uddannelse, mens 17 pct. har taget en videregående uddannelse.

Som gruppe har veteranerne generelt en længere uddannelse bag sig end mænd i befolkningen. Flere veteraner har en videregående uddannelse, og færre har grundskolen alene.

Vi belyser desuden veteranernes vej ud af forsvaret i form af, hvad de har angivet som årsagen til, at de har forladt forsvaret. Størstedelen angiver, at de selv har sagt op, eller at deres kontrakt er udløbet, og de ikke har ønsket at fortsætte. Der er dog også 12 pct., der angiver, at deres kontrakt er udløbet, og at de gerne ville have fortsat. De har hyppigst været ansat på K35 eller DIB-kontrakt. Blandt de veteraner, der har forladt forsvaret, er det størstedelen, der i dag er i arbejde. 9 pct. er under uddannelse, 5 pct. er enten ledige eller uden for arbejdsmarkedet, og 5 pct. er på pension eller efterløn. Det viser sig, at der er en overrepræsentation blandt veteraner, der er ledige eller uden for arbejdsmarkedet, der har en grundskoleuddannelse alene. Blandt disse er der flest, der har været ansat på K35 (31 pct.) og K3 (21 pct.), men veteraner med alle andre kontraktformer er også repræsenteret.

MISSIONSERFARINGER

Respondenterne har primært været udsendt i 1990'erne og 2000'erne. Flergangsudsendte refererer til deres seneste mission og engangsudsendte til deres eneste mission. Vi finder, at 75 pct. af de engangsudsendte har været i Eksjugoslavien, hvorimod flergangsudsendte hyppigere har været udsendt på missionen ISAF i Afghanistan som deres seneste mission.

Vi kommer frem til, at højst 2 pct. af alle veteranerne kan gå under betegnelsen "missionsbumser". Det vil sige, at de har haft flere end fem missioner inden for en periode på 15 år. Det er således et fænomen, der forekommer, men det kendetegner langt fra størstedelen af veteranerne.

1 ud af 3 veteraner har et familiemedlem, der tidligere har været udsendt, og derfor kan vi i en eller anden udstrækning tale om, at der er et familiemønster inden for militæret i Danmark. Familietradition forekommer hyppigere blandt flergangsendte end engangsendte samt blandt veteraner, der ikke længere er ansat. Derudover forekommer fænomenet hyppigere blandt andet personel end det klassisk militære. Gruppen andet personel består af civilt, men også militært personel som fx militære sygeplejersker.

Der er 34 pct. af de engangsendte, der har været en del af kamptropperne, som er det største arbejdsområde. Veteranerne, der har været i kamptropperne, er hyppigst ikke længere ansat ved forsvaret. Det tyder på, at kamptropperne er en gruppe, der har en kort karriere ved forsvaret, dvs. én mission.

Mere end 4 ud af 5 veteraner kommer ofte eller dagligt uden for lejren. Blandt dem, der kommer uden for lejren dagligt, er det kun et mindretal, der oplever kamp, og for alle veteraner er det knap 1 ud af 2, som har oplevet kamphandling.

DE REPATRIEREDE OG SÅREDE

Veteranernes besvarelser viser, at der er en større andel af repatrierede og sårede end beskrevet i kortlægningen af de førstegangsendte "Soldater før og under udsendelse. En kortlægning" (Lyk-Jensen m.fl., 2011). Der er 7 pct. repatrierede, 3 pct. sårede i kamp og 9 pct. sårede i forbindelse med andre handlinger end kamp. Der er et overlap mellem nogle af disse. I alt er der 16 pct. af veteranerne, som angiver at have været enten repatrieret eller såret (i kamp eller ikke i kamp). I kortlægningen (Lyk-Jensen m.fl., 2011) var der ca. 0,5 pct. sårede og 2 pct. repatrierede. Der kan være flere grunde til, at der er en større andel, som ifølge data fra spørgeskemaet angiver, at de er blevet hjemsendt eller er kommet til skade, end ifølge forsvarets oplysninger: Perioden er udvidet til at dække sårede eller repatrieringer nogensinde, og det kan desuden tænkes, at respondenterne fortolker begrebet "såret" bredere end forsvarets officielle registreringer. Samtidig kan der gå nogen tid, inden evt. psykiske skader manifesterer sig. Endelig kan repatrieringer og skader fra udsendelser under søværnet, flyvevåbnet og hæren være inddraget. I kortlægningen (Lyk-Jensen m.fl., 2011) indgik kun hændelser fra sidstnævnte.

For de repatrierede og sårede finder vi, at en højere andel har været udsendt flere gange sammenlignet med de resterende veteraner, og at størstedelen ikke længere er ansat i forsvaret.

FYSISKE OG PSYKISKE MÉN

I denne undersøgelse er det veteranens egen opfattelse, der er i fokus. Veteranerne er blevet bedt om at angive, hvorvidt de selv føler, at de har fået mén af deres udsendelse.

4 pct. af veteranerne mener, de har fået større varige psykiske mén af deres udsendelse – mens 13 pct. føler, at de har fået mindre varige psykiske mén. Når det gælder de varige fysiske mén, er der 2 pct., som føler, at de har fået større, og 5 pct., der føler, at de har fået mindre varige fysiske mén. Der er veteraner (3 pct.), som tilkendegiver, at de har fået både varige psykiske og fysiske mén. I alt har 21 pct. af veteranerne i denne undersøgelse rapporteret om større eller mindre selvvaluerede varige psykiske eller fysiske mén.

Der er et overlap mellem de veteraner, som er blevet repatrieret og såret, og dem, der føler, de har fået mén af udsendelsen, men det er måske ikke så stort, som man kunne forvente. Der er 36 pct. af dem, der efter egen vurdering har fået mén af udsendelsen (enten psykisk eller fysisk), som er blevet repatrieret eller såret.

Samlet set er der 30 pct. af de adspurgte veteraner, som angiver mindst ét af følgende forhold: Selvvaluerede mén (psykiske eller fysiske i større/mindre grad), eller at de har oplevet en repatriering, eller at de er blevet såret (i kamp eller ikke i kamp).

I undersøgelsen er der indikationer på, at selvvaluerede psykiske mén er mere udbredte blandt veteraner, som har været udsendt flere gange, har oplevet kamphandlinger eller ikke er ansat i forsvaret længere. Ligeledes rapporterer de (engangsudsendte) veteraner, der var relativt unge på udsendelsestidspunktet, i højere grad om selvvaluerede psykiske mén. Det samme gælder dem, som har været såret eller er blevet repatrieret, og dem, som har været udsendt for mere end 15 år siden.

I forhold til missioner og omfanget af selvvaluerede psykiske mén er der desuden tegn på, at fokus skal rettes mod dem, som har været udsendt til Eksjugoslavien i 1990'erne, og samtidig er det afgørende at bevare interessen for dem, som har været af sted på de senere missioner

Irak og Afghanistan, hvor der også er flere, som føler, at de har fået skader. Sidstnævnte gruppe af veteraner (fra Irak og Afghanistan) ved vi ikke så meget om endnu. Der er tale om hændelser, som er foregået på relativt nylige krigsoperationer, og det fulde omfang af eftervirkninger af udsendelse er det måske for tidligt at gøre status over.

Det er værd at bemærke, at selvom ovenstående forhold antyder tilstedeværelsen af psykiske mén, er der ikke tale om dokumenterede årsagssammenhænge. Andre faktorer, som denne deskriptive analyse ikke tager højde for, kan være skyld i, at forekomsten af selvvrurderede psykiske mén er større.

MISSIONSOPLEVELSER

Vi undersøger ud fra i alt 14 udsagn, hvor engangsudsendte veteraner selv angiver, hvor henholdsvis berigende og belastende deres udsendelse har været. Når udsagnene vurderes enkeltvis, angiver de engangsudsendte generelt, at de er blevet beriget – de har haft positive oplevelser på deres missioner og er ikke i overvældende grad blevet belastet.

Vi finder, at engangsudsendte veteraner har oplevet et godt kammeratskab, de er stolte over at have gjort international tjeneste, og de angiver desuden, at de generelt har lært at klare vanskelige situationer. Veteraner, der ikke længere er ansat, er generelt mere stolte over at have gjort international tjeneste end dem, der stadig er ansat.

Engangsudsendte angiver, at de savner deres familie, og vurderer, at udsendelsesperioden er hård for familien, men de, der stadig er ansat, angiver, at de oplever et større savn end de, der ikke længere er ansat. Det kan muligvis forklares med, at der i denne gruppe er flere, der inden første udsendelse var gift og havde børn.

Enkeltmandsudsendte vurderer i forhold til holdudsendte veteraner, at de beriges mindre, og tilsvarende, at de belastes relativt mere. Sårede og repatrierede engangsudsendte vurderer generelt, at de er blevet mere beriget, men at de også har frygtet mere for deres liv og helbred end gennemsnittet af veteraner.

Flergangsudsendte veteraner har haft muligheden for at give en samlet vurdering af deres hidtidige udsendelser, og generelt er vurderingen positiv. Især er respondenter i officersgruppen og gruppen andet personel i høj grad positive over for deres missionsoplevelser. Blandt de

flergangsudsendte er repatrierede veteraner generelt mindre positivt stemte over for deres missionsoplevelser.

Vi undersøger afslutningsvis, om veteranerne vil anbefale andre at søge udsendelse. Generelt vil engangsudsendte hyppigere anbefale andre at søge udsendelse end flergangsudsendte.

SOCIALE RELATIONER OG SYGELIGHED

Sammenholdt med befolkningen trives veteranerne generelt godt – der er færre blandt de adspurgte veteraner, som tilkendegiver, de føler sig ensomme. Dog angiver veteraner, der ikke længere er ansat i forsvaret, veteraner med selvvaluerede psykiske mén eller veteraner, som er blevet såret eller repatrieret, hyppigere, at de oplever ensomhed.

Sygelighed (dvs. oplevede fysiske smerter og ubehag) kan være en indikation på, hvordan man fungerer i hverdagen. De yngre aldersgrupper blandt veteranerne ligger på niveau med befolkningen i forhold til sygelighed, mens sygeligheden for de ældre aldersgrupper er større i befolkningen. Som udgangspunkt kunne man have en formodning om, at sygeligheden for veteranerne i de yngre aldersgrupper ville være lavere end for befolkningen, da forsvaret stiller en række betingelser til de udsendes fysiske sundhedstilstand, men dette er ikke tilfældet. Blandt veteranerne er der grupper, som i højere grad tilkendegiver sygelighed. Det gælder de repatrierede, sårede veteraner med selvvaluerede psykiske mén samt de ikke-ansatte. Det er de samme grupper af veteraner, som i større udstrækning angiver at have problemer i forhold til deres sociale relationer.

Inden for forsvaret er der det seneste årti kommet større fokus på, at soldater hjemvendt fra udsendelse kan have behov for råd og støtte. I takt hermed er der oprettet flere støttetilbud. Det viser sig også, at det især er de veteraner, der har været udsendt inden for den seneste årække (1-5 år siden), som har gjort brug af ordningerne. Derudover er det primært veteraner, der er blevet såret, repatrieret, og dem der stadig er ansat i forsvaret, som har benyttet tilbuddene. Der er generel tilfredshed med støttetilbuddene. Knap halvdelen af veteranerne har ikke gjort brug af tilbuddene fra forsvaret.

ALKOHOL, RYGNING OG STOFFER

Undersøgelsen giver en status over de adspurgte veteraners forbrug af alkohol og andre rusmidler. Spørgeskemaundersøgelsen er en måling efter udsendelse (i nogle tilfælde lang tid efter) og kan derfor give en status over det *aktuelle* forbrug. Det er ikke muligt at udtale sig om *udviklingen* i forbruget på baggrund af undersøgelsens resultater.

Hvis vi ser på det ugentlige alkoholforbrug, ligger veteranernes forbrug lavere end i befolkningen. Omvendt er det mere udbredt blandt de adspurgte veteraner at indtage mange genstande (mere end 5) ved samme lejlighed. Der er 3 pct. af de mandlige veteraner, som drikker mere end Sundhedsstyrelsens anbefalede maksimumsgrænse på 21 genstande om ugen. For den mandlige befolkning er dette tilfældet for ca. 12 pct.

Blandt veteranerne er der indikationer på, at det i højere grad er de ældre, som overskrider det anbefalede maksimale ugentlige indtag, samt de veteraner, som har selvvurderede psykiske mén, dem der ikke længere arbejder i forsvaret, og dem der føler sig ensomme. Binge drinking (indtagelse af mere end 5 genstande ved samme lejlighed) forekommer mest blandt de yngre veteraner.

26 pct. af veteranerne ryger dagligt, og der er flere daglige rygere blandt veteranerne i de yngre aldersgrupper sammenlignet med befolkningen. De største andele af daglige rygere blandt veteranerne finder vi blandt dem, som angiver, at de har selvvurderede psykiske mén (38 pct.), og dem, som angiver, at de er ensomme (42 pct.).

Forbruget af hash er større i den mandlige del af befolkningen end blandt de mandlige veteraner. Tendensen er modsat, når det gælder erfaringer med andre illegale stoffer end hash. Der er 22,5 pct. af veteranerne (under 45 år), som har prøvet andre illegale stoffer end hash på et tidspunkt i deres liv, mens denne andel i befolkningen ligger på 13 pct. (for de 16-44-årige). Andelen, der har brugt andre illegale stoffer end hash inden for det sidste år, ligger på ca. 2,5 pct. både for veteranerne og befolkningen. Der er dog nogle forbehold over for disse opgørelser over forbruget af andre illegale stoffer end hash. Vi har kun adgang til oplysninger for befolkningen for de 16-44-årige, hvor begge køn er inkluderet. Blandt veteranerne er der ingen under 21 år, og hovedparten er desuden mænd. Dog ser det ud til, at flere blandt veteranerne end i befolkningen har prøvet andre illegale stoffer end hash.

Godt halvdelen af veteranerne har prøvet hash på et eller andet tidspunkt i deres liv, mens 5 pct. har røget hash inden for det sidste år. Der er en større udbredelse af brug af hash blandt de yngre veteraner, de ikke-ansatte, de engangsudsendte samt konstabler, der ikke længere er ansat.

19 pct. af veteranerne har prøvet andre illegale stoffer end hash, og 2 pct. har prøvet det inden for det sidste år. Forbruget af andre illegale stoffer end hash ligner forbruget af hash på den måde, at det er mere udbredt blandt de yngre, de ikke-ansatte, de engangsudsendte samt konstabler, der ikke længere er ansat.

For de veteraner, som angiver, at de har fået psykiske mén, dem, som føler sig ensomme, samt de sårede er der tendenser til større brug af både hash og andre illegale stoffer end hash.

INDLEDNING

Fra 1992 og frem til i dag har Danmark udsendt knap 30.000 soldater, og det internationale engagement har haft både positive og negative konsekvenser for de udsendte. Formålet med hovedprojektet ”Danske hjemvendte soldater” er at undersøge, hvilke konsekvenser udsendelse har for de danskere, der sendes ud på internationale militære missioner.

Denne rapport er den fjerde udgivelse inden for projektet og er en del af den kvantitative analyse. Tidligere er udkommet undersøgelserne ”Hjemvendte soldater. En interviewundersøgelse”, ”Soldater – før, under og efter udsendelse. Et litteraturstudie” og ”Soldater før og under udsendelse. En kortlægning”.

Interviewundersøgelsen belyser de oplevelser, soldaterne har i forbindelse med deres udsendelse, og peger på, at eksempelvis hvilken missionstype, de har været udsendt på, har en betydning for deres oplevelser. Litteraturstudiet bidrager til en bedre forståelse af konsekvenserne af udsendelse for danske soldater på internationale missioner ved at gennemgå den væsentligste internationale videnskabelige viden inden for området. Kortlægningen giver et portræt af soldaterne, inden de tager af sted på deres første mission, og kortlægger de sårede, repatrierede og omkomne.

Formålet med spørgeskemaundersøgelsen, der ligger til grund for denne rapport, er at belyse den aktuelle situation for veteraner på

forskellige områder såsom missionserfaringer og -oplevelser, sociale relationer, sygelighed, rygning og forbrug af rusmidler. Datamaterialet er med til at belyse aspekter af en udsendelse, som ikke findes i registerdata. Veteraner defineres som følger:

Ved en veteran forstås en person, der som enkeltperson eller i en enhed har været udsendt i mindst én international operation. Personen kan fortsat være ansat i forsvaret eller anden myndighed, men kan også være overgået til det civile uddannelsessystem, arbejdsmarked eller andet (Regeringen, 2010).

Ud over ”veteran” anvender vi i det følgende desuden udtrykkene ”soldat” eller ”udsendt”, selvom ikke alle udsendte nødvendigvis er soldater. Der findes fx også læger og tolke blandt de udsendte.

Undersøgelsen er foretaget af SFI Survey. Interviewene blev gennemført telefonisk i perioden 16. marts 2011 til 15. maj 2011. Undersøgelsen opnåede en høj svarprocent på 80 pct. med 3.198 respondenter ud af en stikprøve på 4.000.

Koordinationssektionen for Forsvarets Personeltjeneste, NATO og Internationale Operationer (INTOPS) har leveret bruttolisten med cpr-numre på de, der har været udsendt i perioden 1992-2009, og en liste med cpr-numre på soldater, der skulle udsendes i 2011. Soldater, der skulle udsendes i 2011, er blevet fratrukket i listen af tidligere udsendte, da de ville være udsendt under dataindsamlingen. Stikprøven er derefter tilfældigt udtrukket blandt de resterende tidligere udsendte, som ikke er forskerbeskyttede i registrene og derudover har et oplyst telefonnummer. Populationen i denne undersøgelse udgøres således af veteraner, der har været udsendt af forsvaret mindst én gang frem til 2010, og som ikke skulle udsendes i 2011, hvor spørgeskemaundersøgelsen er gennemført.

Rapporten tager udgangspunkt i veteranernes egen vurdering af, hvordan deres situation er i dag, og hvad de har oplevet under deres udsendelse. Undersøgelsen er deskriptiv og behandler sammenhænge mellem forskellige forhold, men kan ikke benyttes til at drage konklusioner om kausalitet. Kausale sammenhænge undersøges videre i de efterfølgende rapporter omhandlende sociale og sundhedsmæssige konsekvenser. Det vil ske ved at undersøge veteraners medicinforbrug og evt. psykiske sygdomme på basis af registeroplysninger.

Spørgeskemaundersøgelsen bidrager til at belyse, hvem veteranerne er i dag, på hvilke parametre de adskiller sig fra den danske be-

folkning, samt hvordan deres situation har udviklet sig siden første udsendelse for de flergangsudsendte eller siden udsendelsen for de engangsudsendte. Da de veteraner, der har besvaret spørgeskemaet på relevante karakteristika, er repræsentative for populationen af veteraner, kan deres svar benyttes til at drage konklusioner, der rækker ud over de adspurgte. Dog kan de, der ikke har besvaret spørgeskemaet, adskille sig på en række udfald, som vi ikke har kunnet undersøge her.

Rapporten søger at afdække følgende spørgsmål:

- Hvilken demografisk profil har veteranerne i dag?
- Hvilke uddannelser har de før og efter deres udsendelse?
- Hvad er deres nuværende hovedbeskæftigelse?
- Hvad er deres aktuelle alkohol- og stofforbrug?
- Hvordan vurderer de selv deres oplevelser fra missionen?
- Hvordan ser deres sociale relationer ud i dag?
- Har de haft kontakt med forsvarets støttefunktioner?

Svarene på disse spørgsmål bidrager til ny viden omkring veteranernes situation i dag og kan være med til at identificere eventuelle problemstillinger blandt veteranerne generelt eller blandt særlige grupper af veteraner med specifikke karakteristika. På den måde kan vi opstille relevante hypoteser samt tage højde for væsentlige forhold omkring en udsendelse i de efterfølgende analyser af konsekvensen af en militær udsendelse samt i analyser af tidligere udsendtes sundhedsprofil.

Spørgeskemaet er målrettet veteraner, der har været udsendt i perioden 1992-2009, og udtrukket på baggrund af de indleverede lister fra forsvaret. Det viste sig dog, at enkelte soldater var udsendt for første gang midt i 1950'erne, og andre var udsendt i 2010. Det betyder, at målgruppen er meget bred i den forstand, at nogle af respondenterne har været udsendt for mange år siden, mens andre har været udsendt for et år siden. Det var et bevidst valg at inddrage så bred en målgruppe, da der ikke findes forudgående undersøgelser af en så omfattende gruppe af tidligere udsendte soldater. Af flere årsager er det vigtigt at danne sig et billede af hele populationen af tidligere udsendte. En årsag er, at den danske militære indsats i internationale missioner har undergået store forandringer over de seneste årtier: Hvor missionerne indtil begyndelsen af 1990'erne overvejende var af fredsbevarende og fredsstøttende karakter, er missionerne siden slutningen af 1990'erne af fredsskabende karakter.

ter. En anden årsag er, at forsvarets støttefunktioner for de tidligere udsendte også har ændret sig i løbet af perioden. Derfor er det vigtigt at danne sig et billede af de tidligere udsendte for hele perioden siden begyndelsen af 1990'erne og frem til i dag. I analyserne inddeler vi veteranerne i forskellige undergrupper efter alder, personelgrupper, missioner, kontrakttyper osv.

Bruttostikprøven udgør 15 pct. af den identificerede population af tidligere udsendte. Bortfaldsanalysen og sammenligningen med hovedpopulationen af tidligere udsendte viser, at stikprøven på baggrund af registrerede oplysninger godt kan ses som repræsentativ for den identificerede population af tidligere udsendte. Dog udelukker det ikke, at de 20 pct., der ikke har besvaret spørgeskemaet, kan være en selekteret gruppe, der eventuelt har haft nogle værre oplevelser, eller som omvendt er kommet godt videre og derfor har været svære af træffe.

Spørgeskemaundersøgelsen bygger på forskellige spørgsmål afhængigt af, om de tidligere udsendte stadig er ansat i forsvaret. Derudover er nogle af spørgsmålene differentierede alt efter, om den udsendte har været udsendt en eller flere gange i alt. Opdelingen er relevant i betragtning af, at kortlægningen af soldater før og under udsendelse (Lyk-Jensen m.fl., 2011) viser, at engangsudsendte næsten udgør halvdelen af populationen af tidligere udsendte. Ud fra disse opdelinger er det muligt at identificere fire grupper af tidligere udsendte: ansatte med henholdsvis én eller flere udsendelser og ikke-ansatte med henholdsvis én eller flere udsendelser. Ud over disse fire grupper har vi fokus på nogle bestemte grupper blandt tidligere udsendte: 1) personelgrupper som fx konstabelgruppen, sergentgruppen, officersgruppen eller andet personel, 2) ansættelsesforhold, fx type af kontrakt og anciennitet, 3) aldersgruppe, 4) om respondenterne har været såret eller repatrieret. Resultaterne fra spørgeskemaundersøgelsen sammenlignes med oplysninger fra kortlægningen af soldater før og under udsendelse (Lyk-Jensen m.fl., 2011) samt med oplysninger om befolkningen fra Danmarks Statistiks statistikbank.

Fordelen ved en spørgeskemaundersøgelse er, at den kan afdække nogle af de områder, som er svære at afdække i en kvalitativ interviewundersøgelse, gennem registeroplysninger eller forsvarets data. Det gælder fx, om soldaternes forældre er blevet skilt, og hvor mange af soldaternes familiemedlemmer, der har været udsendt på militære operationer.

Nogle af de udvalgte temaer bygger på tidligere undersøgelser af den danske befolkning med fokus på sociale relationer, forbrug af rusmidler og sygelighed, som fx Sundhedsstyrelsen (2011). Disse temaer er vigtige at få belyst ved hjælp af spørgeskemaet, idet det er oplysninger, der ikke kan findes i registerdata, men som er yderst relevante og gør det muligt at sammenligne veteranerne med befolkningen med hensyn til sociale relationer, forbrug af rusmidler og sygelighed, efter de har været udsendt. Andre temaer er vigtige for at forstå veteraners situation i dag, idet de gør det muligt at skelne mellem dem, der har været udsendt én gang for derefter at forlade forsvaret, og dem, der bliver inden for forsvaret og gør karriere. I lyset af vores tidligere litteraturstudie og kortlægning (Lyk-Jensen m.fl., 2010 og 2011) forventer vi, at konsekvenser vil variere med antal udsendelser, missionstype og missionsoplevelser, herunder om soldaterne har været sårede eller er blevet repatrieret. Til det formål er det vigtigt at få oplysninger om veteranernes arbejdsforhold under udsendelse, deres kontrakttyper og ikke mindst, hvordan de selv opfatter deres oplevelser under udsendelse, samt hvorvidt de selv vil vurdere, at de har fået psykiske mén. Denne rapport kortlægger følgende temaer fra spørgeskemaundersøgelsen:

- De tidligere udsendtes familiestatus og sociodemografiske karakteristika samt deres opvækst
- De tidligere udsendtes vej ind og ud af forsvaret, herunder uddannelse, arbejdsforhold og nuværende beskæftigelsessituation
- De tidligere udsendtes missionserfaring
- De direkte konsekvenser af udsendelser, som fx at være kommet til skade, blive repatrieret og egen vurdering af fysiske og psykiske skader
- De tidligere udsendtes vurdering af oplevelser af udsendelser, herunder eksponering i forbindelse med kamphandlinger
- De tidligere udsendtes sociale relationer, sygelighed, forbrug af alkohol og stoffer.

Vi har struktureret rapporten ud fra forskellige temaer fra spørgeskemaundersøgelsen. Kapitel 2 præsenterer undersøgelsens metode, mens kapitel 3 til 9 belyser veteraners situation for de tidligere nævnte udvalgte hovedtemaer.

I kapitel 3 beskriver vi veteranernes sociodemografiske karakteristika med hensyn til køn, alder, nuværende familie- og boligforhold samt opvækst. Vi belyser veteranernes vej ind og ud af forsvaret i kapitel 4. Vi beskriver veteranernes missionserfaring i kapitel 5. I kapitel 6 belyser vi de direkte konsekvenser af en udsendelse såsom at være såret eller repatrieret. Desuden afrapporter vi veteranernes egen vurdering af fysiske og psykiske skader. Vi afrapporter veteranernes missionsoplevelser i kapitel 7. I Kapitel 8 kortlægger vi veteranernes sociale relationer, sygelighed samt deres kontakt med forsvarets støttefunktioner. I kapitel 9 analyserer vi veteranernes rygevaner og forbrug af rusmidler og sammenligner med den danske befolkning.

Hvert kapitel afsluttes med en opsamling af de væsentligste pointer. De vigtigste konklusioner fra hvert kapitel gennemgår vi i kapitel 10 i en samlet konklusion og perspektivering med henblik på den videre analyse.

Rapporten bidrager til en bredere forståelse af veteranernes situation, efter de har været udsendt på internationale missioner. Den endelige konsekvensanalyse afrapporteres i en femte rapport. De udsendes sundhedsprofil på baggrund af registerdata afrapporteres separat i en samlet rapport i forbindelse med projektet: "Danske hjemvendte soldater: Det medicinske modul".

UNDERSØGELSESMETODE

DATAINDSAMLING

I den foreliggende undersøgelse er 3.198 tidligere udsendte interviewet. Disse personer er udtrukket fra INTOPS' cpr-nummer-liste over tidligere udsendte i perioden 1992-2009. De personer, der skulle udsendes i 2011, blev frasorteret, idet de ville have været på mission eller missionsforberedelse på interviewtidspunktet.

Undersøgelsens stikprøve på 4.000 personer udtrækkes simpelt tilfældigt blandt de tidligere udsendte, efter at døde, personer med forskerbeskyttelse og uden registreret telefonnummer er blevet sorteret fra. Cirka 15 pct. af den danske befolkning står opført i forskerbeskyttelsesregisteret og må derfor ikke kontaktes. Derudover er der ca. 30 pct. af den danske befolkning, som ikke har et registreret telefonnummer.

Interviewene er gennemført telefonisk i perioden 16. marts 2011 til 15. maj 2011. Anvendelsen af telefoninterview er dels begrundet i det store antal interview, dels i en vurdering af, at de stillede spørgsmål ikke ville blive opfattet som særligt sensitive på grund af deres udformning.

Interviewene varede op til ca. 40 minutter, afhængigt af, hvor mange missioner veteranen havde været på, og hvorvidt han/hun stadig var ansat i forsvaret i foråret 2011. Forud for interviewet blev der sendt

en introduktionsbeskrivelse ud med oplysninger om formålet og udvælgelsen af de 4.000 personer. SFI Survey stod for dataindsamlingen.

DATASIKKERHED

Det er SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, der gennemfører projektet på opdrag fra Soldaterlegatet, som har ønsket at få undersøgt, hvordan tidligere udsendte danske soldater har det i dag. Forsvaret har udleveret en liste over tidligere udsendte (ca. 26.000 personer) til SFI Survey. SFI Survey er et analyseinstitut, som har autorisation til at gennemføre dataindsamlinger, herunder håndtering af personfølsomme oplysninger. Forskerne hos SFI analyserer efterfølgende de indsamlede data, men først efter at data er blevet anonymiseret. Adgangen til disse data foregår gennem Danmarks Statistik i en anonymiseret form. Dette sikrer, at vi overholder registerlovgivningen. Projektet er (jf. persondataloven, kapitel 4 § 10) anmeldt til og godkendt af Datatilsynet. Danmarks Statistik anonymiserer data (cpr-numre fjernes), og efterfølgende bliver alle oplysninger opbevaret på Danmarks Statistiks forskermaskine, som SFI's forskere har en sikret adgang til. Selve afrapporteringen af analysens resultater, som SFI udfører, foregår på et overordnet niveau, hvor det ikke er muligt at identificere enkeltpersoner.

STATISTISKE TEST

I denne rapport anvender vi forskellige statistiske test for at vurdere, om forskelle i forskellige oplysninger er signifikante eller blot kan tilskrives statistiske tilfældigheder. Vi anvender χ^2 -test og t-test for numeriske variable. For samtlige test er angivet, om der er en statistisk signifikant forskel eller ej (n.s.), og på hvilket niveau der er signifikans. Vi angiver i en anmærkning p-værdien, som er et udtryk for, hvor statistisk signifikant sammenhængen er. Er p-værdien $< 0,05$, anser man sammenhængen som tilstrækkelig sikker til, at det ikke skyldes et tilfælde.

BORTFALDSANALYSE

Med 3.198 gennemførte interview kommer undersøgelsen op på en opnåelsesprocent på 80. SFI Survey anser dette resultat som yderst tilfredsstillende, idet forventningerne om svarprocent på forhånd bliver vurderet til 70 pct. på baggrund af målgruppen og emnets interesse for målgruppen.

Tabel 2.1 viser de væsentligste årsager til bortfaldet. Disse er, at personen ikke kunne træffes (12 pct.) eller nægtede at deltage i analysen (6 pct.), mens 1 pct. var syg eller på hospitalet.

Til grund for analysen er der i alt 3.198 interview, idet de 13 delvist gennemførte interview ikke er benyttet i analyserne.

TABEL 2.1

Gennemførelse og bortfald for spørgeskemaundersøgelsen af tidligere udsendte soldater. Antal og procent.

	Antal	Procent
Interview gennemført	3.198	80
Interview delvist gennemført	13	0
Ikke truffet	460	12
Nægtede at deltage	248	6
Syg eller på hospital	54	1
Andet	27	1
I alt	4.000	100

Kilde: SFI Survey.

I tabel 2.2 fremgår det, hvilke udsendte der har deltaget i forhold til deres baggrundsforhold (køn, alder, etnicitet og civilstand), som stammer fra registeroplysninger på interviewtidspunktet.

Tabel 2.2 viser, at der findes en bortfaldsskævhed med hensyn til aldersgrupper (Chi2(4) med p-værdi = 0,04) og civilstand (Chi2(1) = 6,28 med p-værdi = 0,01) på et 5-procents-niveau. Der er flere blandt de ældre grupper, som har besvaret. Der findes flere "ikke-enlige" blandt besvarelserne sammenlignet med kategorien "enlig". Derudover er der flere kvinder og færre personer med en anden etnisk baggrund, som har besvaret spørgeskemaet. Dog udgør disse to grupper kun en lille del af veteranpopulationen, henholdsvis 5 pct. og 1 pct. Derfor er skævheden i dette tilfælde ikke signifikant. Alt i alt er skævheden ikke så stor, idet den laveste svarprocent for nogle grupper (anden etnisk baggrund end dansk

og 20-24 år) er 75 pct., og den højeste er 85 pct. (aldersgruppen 60 år og ældre).

TABEL 2.2

Andel opnåede interview særskilt for baggrundsforhold. Procent.

Baggrundsforhold	Opnåelse i procent på undergrupper
<i>Køn</i>	
Kvinder	83
Mænd	80
<i>Etnicitet</i>	
Dansk	81
Anden etnisk baggrund end dansk	75
<i>Aldersgruppe ved besvarelse af skema¹</i>	
20-24 år	75
25-29 år	78
30-44 år	80
45-59 år	82
60 år og ældre	85
<i>Civilstand ved besvarelse af skema¹</i>	
Enlig (skilt; enke/enkemand)	79
Ikke enlig (samlevende/gift)	83

1. Bortfaldsskævhed er signifikant på 0,05-niveau.

Vi har desuden undersøgt bortfald i forhold til de militære oplysninger, der vedrører den første udsendelse.

Militære baggrundsdata stammer fra databasen med oplysninger om førstegangsudsendte fra INTOPS. Vi har således oplysninger ud over køn og fødselsdato for dem, der har besvaret spørgeskemaet, og dem, der ikke har besvaret spørgeskemaet.

Tabel 2.3 viser fordelingen af opnåede interview på baggrund af respondenters og ikke-respondenters militære forhold for første udsendelse (alder ved første udsendelse, første missions navn, personelgruppe ved første mission) samt antal udsendelser i perioden 1992-2009 på baggrund af alle registrerede udsendelser i denne periode.

Boks 2.1 beskriver de syv missioner, vi fokuserer på. I det efterfølgende beskriver vi UNPROFOR og UNCRO samlet som UNPROFOR, fordi det ikke har været muligt at skelne mellem disse to missioner på baggrund af de oplysninger, vi har modtaget fra forsvaret. Andre missioner indeholder mindre missioner samt missioner for FN-observatører.

BOKS 2.1

Beskrivelse af de syv missioner, rapporten fokuserer på.

- UNPROFOR: United Nations Protection Forces (februar 1992 til marts 1995) i Bosnien-Hercegovina, Kroatien, Serbien, Montenegro og Makedonien.
  - UNCRO: United Nations Confidence Restoration Operation in Croatia (marts 1995 til januar 1996) i Kroatien. Afrapporteres sammen med UNPROFOR.
  - IFOR: UN-Mandated Implementation Force (december 1995, december 1996) i Bosnien-Hercegovina.
  - SFOR: Stabilization Force (december 1996 til 2004) i Bosnien-Hercegovina.
  - KFOR: NATO's Kosovo Force (juni 1999-) i Kosovo.
  - ISAF: International Security Assistance Force (2002-) i Afghanistan. Danmark har haft soldater udstationeret under NATO-kommando siden januar 2002.
  - IRAK (2003-). Koalitionen i Irak valgte at arbejde uden for FN-kontrol.
-

Tabel 2.3 viser, at der findes bortfaldsskævheder med hensyn til alder på første mission, hvor der er de laveste svarprocenter i kategorien af personer, der blev udsendt for første gang i en tidlig alder. Derudover er der blandt dem, der har svaret, flest, som har været udsendt mere end én gang. Der findes ikke en bortfaldsskævhed med hensyn til mission, selv om der er lidt flere blandt respondenterne, som var i Irak på deres første udsendelse.

I personelgrupper skelner vi mellem konstabel-, sergent- og officersgruppen. Kategorien ”andet” indeholder sygeplejersker, læger, tandlæger, fuldmægtige eller assistenter, præster, journalister osv.

Der findes flere officerer, som har besvaret (83 pct.) og færre fra kategorien ”andet” (79 pct.). Igen er der ikke så store forskelle mellem kategorierne. Det er dog vigtigt at huske, at oplysninger om personelgrupper ikke findes i perioden 1992-1996 og er meget mangelfulde i perioden 1997-2001 (se Lyk-Jensen m.fl., 2010, s. 47).

Et andet vigtigt forhold er, at der ikke findes et skævt bortfald med hensyn til første mission, da det er muligt, at psykiske mén kan relatere sig til nogle bestemte missioner. Alle disse første missioner er tilstrækkeligt repræsenteret blandt veteranerne i stikprøven.

TABEL 2.3

Andel opnåede interview særskilt for svarpersonernes militære forhold på første mission. Procent.

Baggrundsforhold på første mission	Opnåede interview, pct.
<i>Aldersgruppe på første mission¹</i>	
18-20 år	76
21-24 år	79
25-29 år	81
30-44 år	82
45 år og ældre	85
<i>Antal udsendelser i alt i perioden 1992-2009¹</i>	
En udsendelse	79
Mere end én udsendelse	81
<i>Første mission</i>	
UNPROFOR	81
IFOR	79
SFOR	81
KFOR	81
ISAF	79
IRAK	83
Andre missioner	78
<i>Personelgruppe på første mission¹</i>	
Konstabel	78
Sergent	82
Officer	85
Andet	79

1. Bortfaldsskævhed er signifikant på 0,05-niveau.

Det er dog vigtigt at pointere, at vi alligevel kan have et selektionsproblem, idet de udvalgte, men ikke-interviewede personer (bortfaldet er 20 pct.) kunne vise sig at have psykiske mén eller andre vanskeligheder, der kan henføres til deres deltagelse i mindst én international militær mission. Det er en svaghed ved den valgte datakilde, og det har vi således ikke mulighed for at kontrollere eller beskrive i denne rapport. Vi kan dog sikre os, at de, der har besvaret spørgeskemaet, er et repræsentativt udsnit af den identificerede gruppe af tidligere udsendte, hvilket behandles nærmere i det følgende.

REPRÆSENTATIVITET

Endelig sammenligner vi de 3.198 respondenter, der har besvaret spørgeskemaet, med alle identificerede veteraner fra INTOPS' liste (personer med planlagt udsendelse i 2011 er sorteret fra) på baggrund af oplysnin-

ger fra deres første mission ifølge ”Kortlægning af soldater før og under udsendelser” (Lyk-Jensen m.fl., 2011). Med andre ord sammenligner vi de 3.198 respondenter med de 24.470 tidligere udsendte fra INTOPS’ liste, som ikke skulle udsendes i 2011. Vi finder, at respondenterne fra spørgeskemaundersøgelsen er repræsentative for de tidligere udsendte i perioden 1992-2009, som ikke skulle udsendes i 2011 med hensyn til køn, alder, etnicitet, antal udsendelser og første missionsområde.

TABEL 2.4

Respondenter og tidligere udsendte særskilt for baggrund, antal udsendelser og karakteristika for første mission. Procent.

	Respondenter N=3.198	Tidligere udsendte N=24.470
<i>Køn</i>		
Kvinde	5	5
Mænd	95	95
<i>Etnicitet</i>		
Dansk	99	99
Anden etnisk baggrund	1	1
<i>Antal udsendelser i alt i perioden 1992-2009</i>		
En udsendelse	49	49
Mere end en udsendelse	51	51
<i>Aldersgruppe på første mission¹</i>		
18-20 år	8	9
21-24 år	45	47
25-29 år	19	19
30-44 år	18	17
45 år og ældre	9	7
<i>Første mission</i>		
UNPROFOR	27	26
IFOR	5	5
SFOR	16	17
KFOR	23	22
ISAF	10	10
IRAK	7	7
Andre missioner	12	12
<i>Personelgruppe på første mission¹</i>		
Konstabel	60	63
Sergent	20	20
Officer	15	13
Andet	5	4

1. Signifikant forskel på 0,05-niveau.

De to fordelinger er ens og adskiller sig kun med hensyn til alders- og personelgrupper på første mission (se tabel 2.4).

Derfor kan man godt antage, at de 3.198 veteraner er et repræsentativt udsnit af alle tidligere udsendte på baggrund af deres militære oplysninger på første mission og erfaring såsom antal udsendelser.

Vi kan konstatere, at de veteraner, der har besvaret spørgeskemaet, er et repræsentativt udsnit af alle tidligere udsendte på baggrund af deres militære oplysninger. Det er dog ikke muligt at undersøge, om de, som ikke har deltaget, har haft værre oplevelser eller ej, og derfor om de udgør en gruppe, der i større eller mindre grad oplever at have fået fysiske eller psykiske mén eller har en ringere tilknytning til arbejdsmarkedet.

INTERVIEWMETODE

Det anvendte spørgeskema blev udformet efter grundige diskussioner og kommentarer i undersøgelsens følgegruppe, som både omfatter en repræsentant fra forsvarret og eksperter på forskellige områder med relevans for hovedprojektet ”Danske hjemvendte soldater”. Hertil kommer inspiration fra andre undersøgelser af udsendte, såvel danske som udenlandske, jf. litteraturlisten. Spørgsmål omkring forbrug af rusmidler, sociale relationer og sygelighed stammer fra en tidligere undersøgelse af den danske befolkning foretaget af Sundhedsstyrelsen (2011). På den måde har vi mulighed for at sammenligne veteranernes svar med befolkningen. Dog skal man være opmærksom på, at dataindsamlingsmetoderne er anderledes. Sundhedsstyrelsens undersøgelse (2011) blev lavet med postinterview med muligheder for at besvare på internettet, mens nærværende undersøgelse af veteranerne er blevet foretaget som telefoninterview. Hvorvidt telefoninterview giver samme svarfordelinger som anvendelse af postspørgeskemaer, er det ikke muligt at svare på. Dog kan man se store forskelle i Ekholm m.fl. (2006) og Sundhedsstyrelsen (2011), hvor de samme spørgsmål blev stillet, men interviewmetoden har ændret sig fra besøgs-interview til postinterview.

SPØRGSMÅL

I dette afsnit præsenterer vi de udvalgte¹ spørgsmål fra spørgeskemaet, der danner baggrundsmaterialet for rapporten. Disse spørgsmål er analyseret i efterfølgende kapitler og inddelt i forskellige temaer såsom: veteraners sociodemografiske profil, vejen ind og ud af forsvaret, militær erfaring og oplevelser, direkte konsekvenser såsom psykiske og fysiske mén, sociale relationer samt rygning og forbrug af rusmidler.

- Spørgsmål omkring veteraners nuværende sociodemografiske baggrund: alder, køn, nuværende civilstand, antal børn eller stedbørn, om forældre blev skilt eller ej, boligforhold, højeste nuværende afsluttede civile og militære uddannelse, uddannelsesniveau, da de begyndte i forsvaret, samt deres vej ind i forsvaret i form af, om de har været frivillige til værnepligt.
- Spørgsmål om veteraners kontraktform osv. For dem, der stadig er ansat p.t., og for dem, der ikke længere er ansat, deres situation, da de forlod forsvaret, samt begrundelsen for det.
- Specifikke spørgsmål til dem, der stadig er ansat i forsvaret, indeholder oplysning om deres ansættelsesvilkår: Om de er militært eller civilt ansat, hvad deres nuværende kontraktform er, om de har været eller er i gang med en civil uddannelse, om deres anciennitet, om de er sygemeldt, hvilken personelgruppe de tilhører, hvilket værn samt lidt om planlægning af deres næste udsendelse, og om de p.t. er vurderet egnet eller delvist egnet til en udsendelse.
- Specifikke spørgsmål til dem, der ikke længere er ansat i forsvaret, indeholder spørgsmål til, hvor længe de var ansat, hvilket værn de tilhørte, grunden til at de forlod forsvaret, hvilken personelgruppe de tilhørte, da de forlod forsvaret, deres seneste kontrakttype, om de har optjent retten til og gennemført en civil uddannelse samt deres nuværende hovedbeskæftigelse.
- Spørgsmål til antal familiemedlemmer der har været udsendt.
- Spørgsmål til tidligere missioner. Disse spørgsmål er formuleret forskelligt afhængigt af, om veteranerne har været udsendt en gang eller flere gange. Formålet med disse spørgsmål er at få yderligere oplysninger om udsendelse, som ikke er tilgængelige fra forsvarets data.

---

1. Spørgsmål omkring veteranernes personlighed samt tid- og risikopræferencer bliver ikke afrapporteret i det projekt.

På den måde kan vi tjekke, om de udsendte har haft flere udsendelser end registreret og især få oplysninger om, hvorvidt udsendelsen var en holdudsendelse med andre soldater eller en enkeltmandsudsendelse, hvor personen udsendes alene. Derudover spørger vi, om de har haft en ledelsesfunktion, hvilket område de primært arbejdede inden for samt hvor ofte, de var ude af lejren.

- Spørgsmål til oplysninger omkring sårede, repatrierede, psykiske og fysiske mén samt om kamphandlinger. Vi spørger respondenterne, om de har været repatrieret, oplevet kamphandlinger, er blevet såret, vurderet, at de har fået varige eller mindre varige psykiske eller fysiske mén, herunder en eventuel erstatning. Derudover spørger vi, om de har haft kontakt til forsvarets støttesystemer samt deres tilfredshed hermed.
- Spørgsmål om oplevelser under missionen stiller vi i detaljer til soldater, der har været udsendt en gang. I alt 15 spørgsmål. Til dem, der har været udsendt flere gange, spørger vi mere overordnet, da vi vurderer, at det kan være svært at skille udsendelserne ad.
- Spørgsmål omkring alkohol, rygning og stoffer er inspireret af Kristiansen m.fl. (2008), og spørgsmål omkring sociale relationer, fritidsaktiviteter og sygelighed er inspireret af Ekholm m.fl. (2006) og Sundhedsstyrelsen (2011).

BESKRIVELSE AF VETERANER

Vi beskriver i dette kapitel veteranernes sociodemografiske sammensætning; alder og køn samt deres familie- og boligforhold på nuværende tidspunkt. Vi undersøger, hvor mange af veteranerne der ejer deres egen bolig, hvilket er interessant, da det giver indikationer om deres økonomiske råderum. Afslutningsvis kommer vi ind på familieforholdene under deres opvækst.

Formålet med kapitlet er at beskrive forskelle mellem veteraner og identificere eventuelle sårbare grupper blandt dem. Beskrivelserne tager udgangspunkt i forskellige grupper af veteraner, som vi har konstrueret, og som danner udgangspunktet for de følgende analyser. Vi undersøger forskelle og ligheder ud fra, hvorvidt veteranerne stadig er ansat i forsvaret, samt hvor mange udsendelser de har haft. Denne måde at inddele veteraner på gør det muligt at skelne mellem, hvem der træder ind i forsvaret og gør militær karriere, og hvem der bliver udsendt på en enkelt mission og efterfølgende går over til et civilt arbejdsliv, samt at identificere eventuelle forskelle mellem disse grupper i henhold til missionsoplevelser, sygelighed og forbrug af rusmidler. Sondringer mellem, hvorvidt veteranerne stadig er ansat eller ej, og om de har haft en eller flere udsendelser, har det indtil nu ikke været muligt at lave, da disse sondringer bygger på oplysninger, der ikke er tilgængelige i registrene fra

Danmarks Statistik eller fra forsvaret². Det er vigtigt at undersøge, om der er forskelle mellem ansatte og ikke-ansatte, da det er to grupper, hvoraf den ene er synlig for forsvaret (de der stadig er ansat i forsvaret), mens den anden gruppe ikke er synlig (de der ikke længere er ansat i forsvaret).

Igennem analyserne vil vi der, hvor vi finder det relevant, eller hvor det er muligt, sammenligne veteranernes nuværende status med, hvordan den var året før deres første udsendelse, dvs. deres status som beskrevet i kortlægningen af førstegangsendte (Lyk-Jensen m.fl., 2011). Vi vil ligeledes sammenligne med befolkningen ud fra oplysninger fra Danmarks Statistik. På den måde kan vi i dette kapitel se, om der er tegn på, at der er særlige grupper blandt veteranerne, der har problemer med at opnå en længere uddannelse, komme i arbejde, eller om de ikke i samme grad stifter familier og får børn.

ANSATTE OG IKKE-ANSATTE VETERANER

De veteraner, der har deltaget i undersøgelsen, er alle tidligere udsendte, der har været udsendt på forskellige tidspunkter, på forskellige missioner og på et varierende antal udsendelser.

BOKS 3.1

Undersøgelsens definition af ansatte og ikke-ansatte i forsvaret.

Ansatte

Ansatte er veteraner, der stadig er ansat i forsvaret. Ansatte kan enten have en eller flere udsendelser bag sig.

Ikke-ansatte

Ikke-ansatte er veteraner, der tidligere har været ansat i forsvaret, men som af forskellige årsager ikke er det længere. De har alle tidligere (på udsendelsestidspunktet) været ansat, og de kan have én eller flere udsendelser bag sig.

---

2. I Danmarks Statistiks registre er koden for at være ansat i forsvaret og inden for politiet den samme. Det er derfor ikke muligt ud fra registeroplysninger at undersøge, hvem der reelt er ansat i forsvaret.

I dette kapitel ser vi dels på, om veteranerne stadig er ansat i forsvaret, og dels på, om de har været udsendt én eller flere gange. Derudover undersøger vi også, om der er forskelle, der knytter an til fordelingen af alder, køn, personelgrupper.

Blandt dem, der stadig er ansat i forsvaret, som er erklæret enten egnede eller delvist egnede til udsendelse, og som kun har en enkelt udsendelse bag sig, er der 94 pct., der forventer at skulle udsendes igen. Det samme gælder for 92 pct. i gruppen af udsendte, der stadig er ansat, men som har flere udsendelser bag, hvorfor det kan formodes, at en stor del af dem, der er ansat, bliver udsendt igen. De, der ikke længere er ansat, er i kraft af, at de er trådt ud af forsvaret, en mere usynlig gruppe, hvorfor det også er relevant at se, om der er særlige forhold, der gør sig gældende blandt denne gruppe af veteraner. De ansatte veteraner er dog også en sammensat gruppe. Her vil med stor sandsynlighed være en del, der selv om de stadig er ansat, ikke bliver udsendt igen, idet de er på vej ud af forsvaret (kontrakten udløber, eller de siger op), men der er også en del, der vil blive inden for forsvaret og gøre karriere og derfor sandsynligvis vil have flere udsendelser foran sig. I ”Soldater – før under og efter udsendelse. Et litteraturstudie” (Lyk-Jensen m.fl., 2010) fremlægges det, hvordan personlige oplevelser kan være en motivation for udsendelse. Veteraner med denne motivation kan være stoppet i forsvaret efter én udsendelse. Denne gruppe kan det således være interessant at fokusere særligt på i de kommende analyser.

TABEL 3.1

Veteraner fordelt efter antal udsendelser, særskilt for ansættelse i forsvaret. Antal og procent.

	Ansæt i forsvaret	Ikke-ansæt i forsvaret	Alle veteraner
<i>Én udsendelse</i>			
Antal	343	1.245	1.588
Procent	10	39	49
<i>Flere udsendelser</i>			
Antal	792	818	1.610
Procent	25	26	51
<i>I alt</i>			
Antal	1.135	2.063	3.198
Procent	35	65	100

Anm.: 3.198 observationer.

Blandt veteranerne er det størstedelen, der ikke længere er ansat i forsvaret. Blandt alle veteraner er der samlet set lige så mange, der har haft en udsendelse, som der er veteraner, som har haft flere udsendelser. Størstedelen af de engangsudsendte findes blandt dem, der ikke længere er ansat. Vi vil i de kommende kapitler se nærmere på de veteraner, der ikke længere er ansat, og som kun har en enkelt udsendelse bag sig, og undersøge, om de adskiller sig i forhold til uddannelsesbaggrund, familieforhold og i forhold til deres begrundelse for at træde ud af forsvaret.

ALDER, KØN OG ETNICITET BLANDT VETERANER

Som det ses af tabel 3.2, er gennemsnitsalderen blandt veteraner samlet set 39 år. 50 pct. af dem, der har deltaget i undersøgelsen, er mellem 32 og 44 år. Ikke overraskende er det især dem, der har flere udsendelser bag sig, der er med til at trække gennemsnitsalderen op. Den højeste gennemsnitsalder findes blandt veteraner, der ikke længere er ansat i forsvaret, og som har flere udsendelser bag sig. De yngste grupper af udsendte findes blandt dem, der kun har haft én udsendelse. Der er dog også veteraner, der ikke er ansatte, og som kun har haft én udsendelse, der er relativt gamle. Det skyldes, at det er længere tid siden, at de har været udsendt.

TABEL 3.2

Udsendtes alder fordelt på, hvorvidt de stadig er ansat i forsvaret, og om de har haft en eller flere udsendelser.

	Ansatt i forsvaret		Ikke-ansatt i forsvaret		I alt
	Én udsendelse	Flere udsendelser	Én udsendelse	Flere udsendelser	
<i>Percentil</i>					
25	27	32	30	35	32
50	35	40	36	39	37
75	48	49	40	45	44
Gennemsnit	37	40	36	42	39
Yngste	21	21	21	22	21
Ældste	64	64	79	78	79

Anm.: 3.198 observationer.

Når vi i det følgende tematiserer alder, er det fordelt på tre forskellige aldersgrupper, som illustreres i tabel 3.3. Den første gruppe består af 21-

34-årige, hvilket vil sige, at det inkluderer ansatte på K3/HRU (en treårig kontrakt, der tegnes efter værnepligt) og K35 (en kontrakt, der tegnes frem til det fyldte 35. år). Den næste aldersgruppe dækker de 35-59-årige, hvilket vil sige, at den inkluderer personel, der er fastansat eller ansat på K60 (en kontrakt, der løber, til den ansatte fylder 60 år). Den sidste gruppe er veteraner, der er 60 år og ældre. 60 år er pensionsalderen inden for forsvaret, hvorfor det ligeledes er relevant at lave et skel her. I kapitel 4 vil vi gå mere i dybden med de forskellige kontraktformer.

TABEL 3.3

Veteraner opdelt efter alder og køn, særskilt for, om de stadig er ansat i forsvaret, og antal udsendelser. Procent.

	Ansæt		Ikke-ansæt		I alt
	Én udsendelse	Flere udsendelser	Én udsendelse	Flere udsendelser	
21-34 år	48	34	42	24	36
35-59 år	51	65	53	64	59
60 år og ældre	1	2	4	12	5
I alt	100	100	100	100	100
Mand	91	96	94	96	95
Kvinde	9	4	6	4	5
I alt	100	100	100	100	100

Anm.: 3.198 observationer.

Blandt både de ansatte og de ikke-ansatte er flest i aldersgruppen fra 35-39 år. Dog er der, som det ses af tabel 3.3, en større andel af de ikke-ansatte, der er over 60 år. Blandt ikke-ansatte med flere udsendelser er der 12 pct., der er 60 år og ældre.

Samlet set er det 123 personer, svarende til 6 pct. af de udsendte, der ikke længere er ansat, der angiver, at årsagen til, at de ikke længere er ansat i forsvaret, er, at de er gået på pension. Heraf har to tredjedele af dem haft flere udsendelser. Der er relativt flest i aldersgruppen 21-34 år blandt veteraner, der er ansat og har en udsendelse bag sig, hvorimod der er færrest i den yngste aldersgruppe blandt veteraner, der ikke er ansatte, og som har flere udsendelser bag sig.

Det er overraskende, at der er så relativt mange udsendte (51 pct.), der er ansat og har én udsendelse bag sig, der er i aldersgruppen 35-59 år. For 6 pct. af disse er forklaringen, at de ikke er vurderet egnede til udsendelse, mens yderligere 6 pct. af dem er vurderet delvist egnede. Størstedelen (94 pct.) har været ansat inden for forsvaret længe og har 18 år eller mere i anciennitet. Blandt dem er særligt officersgruppen overre-

præsenteret. I næste kapitel vil vi gå mere i dybden med egnethedsvurderingen og nærmere undersøge, hvem det er, der er vurderet egnede, delvist egnede og ikke egnede til udsendelse.

Tabel 3.3. viser desuden kønsfordelingen blandt veteraner. Samlet set er der 5 pct. kvinder blandt veteranerne. Det stemmer overens med "Kortlægningen af soldater før og under udsendelse" (Lyk-Jensen m.fl., 2011). Den største andel af kvinder findes blandt veteraner, der stadig er ansat i forsvaret. Her er der blandt dem, som har været udsendt en gang, 9 pct. kvinder og blandt dem, som har været udsendt flere gange, 6 pct. kvinder. Blandt dem, der ikke længere er ansat i forsvaret, er der 4 pct. både blandt udsendte med én og med flere udsendelser bag sig.

Årsagen er, at der historisk set ikke har været ansat så mange kvinder i forsvaret. Ser vi på mænds og kvinders udsendelsesår på deres første udsendelser, har halvdelen af mændene været udsendt før 1999, mens det for kvindernes vedkommende kun er 25 pct., der har været udsendt før 1999. Dette underbygger, at der historisk set har været ansat færre kvinder i forsvaret. En del af forklaringen kan, jf. Lyk-Jensen m.fl. (2011), være, at ansatte i forsvaret i dag udfylder andre funktioner end de klassiske militære. Eksempelvis er der med tiden ansat flere sygeplejersker, og blandt disse findes en større andel af kvinder. Desuden kan det skyldes en generel stigning i antallet af kvinder, der melder sig til forsvaret. Kvinder er desuden siden 2004 blevet inviteret til at deltage på Forsvarets Dag.

Langt størstedelen af veteranerne er etnisk danske. Samlet set er der blandt de udsendte, der har deltaget i undersøgelsen, 43 personer med anden etnisk baggrund end dansk. De 43 personer svarer til 1,3 pct. af respondenterne. I dataindsamlingen er der desuden 15 personer, der ikke har deltaget på grund af sproglige vanskeligheder.

Den største procentdel af personer med anden etnisk baggrund end dansk findes blandt ansatte med flere udsendelser (her er der 2 pct.). Der er færrest blandt ansatte med en udsendelse (her udgør indvandrere og efterkommere 0,6 pct.).

PERSONELGRUPPER

Som det ses af tabel 3.4, er der stort set lige mange konstabler, sergenter og officerer blandt veteraner, der stadig er ansat i forsvaret. Tabellen vi-

ser også, at der gør sig et andet mønster gældende blandt veteraner, der ikke længere er ansat i forsvaret. Her udgør konstabelgruppen 68 pct. Det skyldes, at der blandt veteraner, der ikke længere er ansat, er en relativt stor andel, der har været udsendt en enkelt gang. De har således ikke haft mulighed for at avancere i løbet af deres militære karriere og opnå en højere grad. En anden forklaring kan være, at forsvarets missioner med tiden har udviklet sig og i dag har forskelligartet karakter, hvilket fører til et større behov for personel med en længerevarende militær uddannelse.

I gruppen ”andet” findes sundhedsfagligt personel som eksempelvis læger og sygeplejersker, der både kan udsendes som militært og civilt personel, samt feltpræster. Personer i denne gruppe er overrepræsenterede blandt både ansatte og ikke-ansatte, der er 60 år og ældre. Årsagen er formentlig, at pensionsalderen er højere blandt personer i denne gruppe.

TABEL 3.4

Veteraner fordelt efter personelgruppe særskilt for nuværende ansættelse i forsvaret og alder. Procent.

	Konstabelgruppen	Sergentgruppen	Officersgruppen	Andet	I alt
<i>Ansæt</i>					
21-34 år	50	29	18	3	100
35-59 år	25	28	38	8	100
60 år og ældre	7	13	27	53	100
I alt	34	28	30	7	100
<i>Ikke-ansæt</i>					
21-34 år	83	14	4	0	100
35-59 år	67	20	10	3	100
60 år og ældre	5	14	65	16	100
I alt	68	18	12	3	100

Anm.: 1.135 observationer.

Blandt udsendte, der ikke længere er ansat i forsvaret, er der med undtagelse af konstablerne færre i den yngste aldersgruppe. I officersgruppen er der 4 pct., der er 34 år eller yngre, mens der i konstabelgruppen er 83 pct. Som man kunne forvente, tyder det på, at der blandt officererne er flere, der bliver og gør karriere inden for forsvaret. Det underbygges af, at officersgruppen er overrepræsenteret blandt udsendte med flere udsendelser bag sig, hvorimod konstabler er overrepræsenteret blandt ud-

sendte med en enkelt udsendelse bag sig. Der er dog blandt både officerer, konstabler og sergenter, der er mellem 35 og 59 år, veteraner, som kun har haft en udsendelse.

Internt blandt dem, der stadig er ansat, ses det, at der er flere udsendte, der har flere udsendelser bag sig, som tilhører sergentgruppen, sammenlignet med udsendte, der kun har haft én udsendelse. Det kan skyldes, at graden som sergent kan opnås på 5 måneder, hvis man har anciennitet inden for forsvaret (Uddannelsesguiden, 2011).

VETERANERS AKTUELLE FAMILIEFORHOLD

I dette afsnit ser vi nærmere på veteranernes familieforhold. Det gør vi ved at beskrive deres civilstatus i dag og sammenholde den med deres civilstatus 1 år før deres første udsendelse.

BOKS 3.2

Undersøgelsens definition af ugift i forhold til Danmarks Statistik.

Ugifte defineres af Danmarks Statistik som personer, der ikke er gift, har indgået registreret partnerskab, er fraskilte eller enker/enkemænd. Det vil sige, at kategorien "ugift" også indeholder personer, der har en kæreste eller bor sammen med en partner. Da vi i spørgeskemaundersøgelsen har haft mulighed for at spørge til, hvorvidt veteranerne har en kæreste eller er samboende, adskiller definitionen sig således, at ugifte i vores undersøgelse er personer, der ikke er gift, har indgået registreret partnerskab, har en kæreste, er samboende, fraskilte eller enker/enkemænd.

For alle grupper af veteraner gælder, at over tre fjerdedele har svaret, at de er i et forhold (har en kæreste, er samlevende eller gift). Samlet set er der flere veteraner med en udsendelse, der er i et forhold, end der er blandt veteraner med flere udsendelser. Årsagen skal især findes i, at der er flere veteraner med flere udsendelser bag sig, der på det tidspunkt, de deltog i undersøgelsen, har svaret, at de var skilt eller separerede. Vi kan således se, at der er en sammenhæng mellem at være i et parforhold og antallet af udsendelser, men vi kan ikke udtale os om, hvorvidt antallet af udsendelser påvirker sandsynligheden for at være i et forhold positivt eller negativt, da alder og andre forhold også spiller ind.

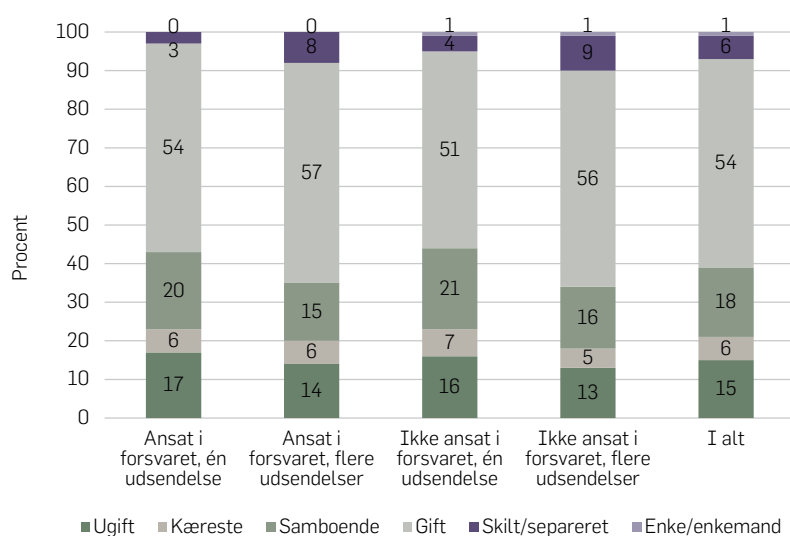
Over halvdelen, nemlig 54 pct., af alle veteraner, har svaret, at de er gift. Blandt udsendte med flere udsendelser er der flere end gennemsnittet, der er gift – her er henholdsvis 57 pct. og 56 pct. gift, mens ud-

sendte med én udsendelse trækker det samlede gennemsnit lidt nedad – her er det henholdsvis 54 og 51 pct., der har svaret, at de i dag er gift. Blandt engangsudsendte er der dog flere, der har svaret, at de er samboende.

FIGUR 3.1

Veteraner fordelt efter civilstatus særskilt for nuværende ansættelse i forsvaret og antal udsendelser. Procent.

Anm.: 3.193 observationer, fem ubesvarede. "Gift" defineret som udsendte, der har svaret, at de er gift eller lever i registreret partnerskab.

Kortlægningen af førstegangsendte (Lyk-Jensen m.fl., 2011) viser, at blot 13 pct. af de udsendte var gift året før første udsendelse. Blandt de 3.198, der har deltaget i denne undersøgelse, var 18 pct. gift et år inden deres første udsendelse, mens 80 pct. var ugifte ifølge Danmarks Statistiks definition, der er beskrevet i boks 3.2.

Perioden fra veteranernes første udsendelse frem til i dag er af forskellig varighed. For enkelte personer fandt første udsendelse sted i 1950'erne og 1960'erne, mens den for andre fandt sted i 2010. Det betyder, at der for nogle veteraner er gået mange år siden deres første udsendelse. Derfor er det ikke overraskende, at der i mellemtiden er sket ændringer i deres civilstatus. Tabel 3.5 viser, at der ud af de veteraner, der

inden deres første udsendelse var ugifte, er 46 pct., der er i dag angiver, at de er gift. 22 pct. er nu samboende, 8 pct. har en kæreste, mens 18 pct. har angivet, at de stadig er ugifte og ikke har nogen kæreste. Blandt de veteraner, der var gift et år inden deres første udsendelse, er der 88 pct., der også nu svarer, at de er gift, mens der er 9 pct., der er skilt eller separeret. Af de veteraner, der 1 år inden første udsendelse var skilt, er der 61 pct., der i dag er gift, og 12 pct., der er samboende. 22 pct. angiver, at de også nu er skilt eller separeret.

TABEL 3.5

Veteraner fordelt efter civilstand i dag særskilt for civilstand et år før første udsendelse. Procent.

Civilstatus et år før første udsendelse	Civilstatus i dag						
	Ugift	Gift	Skilt/ separeret	Enke/ enkemand	Kæreste	Samboende	I alt
Enke/enkemand	0	17	0	83	0	0	100
Fraskilt	3	61	22	0	1	12	100
Gift	0	88	9	2	0	1	100
Ugift	18	46	5	0	8	22	100
I alt	15	54	6	1	6	18	100

Anm.: 3.110 observationer, 88 ubesvarede.

Opsamlende kan vi sige, at størstedelen af de veteraner, der inden deres første udsendelse var ugifte, i dag er blevet gift. Størstedelen af dem, der før deres første udsendelse var gift, er det stadig, og størstedelen af dem, der inden deres første udsendelse var skilt, er i dag blevet gift igen. Der er dog relativt få (4 pct.) af veteranerne, der har ændret civilstatus mere end to gange i perioden fra 1980 og frem til i dag, hvilket ikke giver os grund til at mene, at veteranerne bliver gift og skilt specielt hyppigt.

Ifølge Danmarks Statistik er gennemsnitsalderen for førstegangsviede mænd i Danmark i perioden fra 1992 til 2009 svagt stigende, og den går fra 34 til 38 år. Det er derfor ikke overraskende, at der er en langt større andel af veteranerne, der er gift, end der er blandt de førstegangsviede, der beskrives i ”Soldater før og under udsendelse – En kortlægning” (Lyk-Jensen m.fl., 2011). Som det kan ses af tabel 3.8, er størstedelen (63 pct.) af de ugifte under 34 år. Størstedelen (82 pct.) af de fraskilte og separerede er mellem 35 og 59 år.

TABEL 3.6

Veteraner fordelt efter aldersgruppe særskilt for civilstand. Procent.

	Ugift	Gift	Skilt/ separeret	Enke/ enkemand	Kæreste	Samboende	I alt
21-34 år	63	19	14	24	72	62	36
35-59 år	35	73	82	14	28	38	59
60 år og ældre	1	8	4	62	1	0	5
I alt	100	100	100	100	100	100	100

Anm.: 3.193 observationer, fem ubesvarede.

Vi undersøger ligeledes, om veteranerne har børn eller ej. Børn defineres som i nedenstående boks 3.3.

BOKS 3.3

Definition af børn i denne undersøgelse.

Børn defineres i denne undersøgelse som børn, adoptivbørn, stedbørn eller plejebørn, der regelmæssigt overnatter i hjemmet.

66 pct. af veteranerne har svaret ja til, at de har børn. Det er særligt dem, der er over 35, der har børn. Ifølge Statistikbanken ved Danmarks Statistik er gennemsnitsalderen for førstegangsfædre til nyfødte steget fra 31,7 år i 1992 til 33 år i 2006. Der er således ikke noget overraskende i, at det særligt er veteraner over 35 år, der har svaret, at de har børn.

Figur 3.2 viser, at der generelt set er flest blandt veteraner med flere udsendelser bag sig, hvilket ikke er så overraskende i betragtning af, at de er de ældste. Færrest har børn blandt ansatte med en udsendelse bag sig, for denne gruppe gælder det 56 pct. Størstedelen af disse er under 35 år.

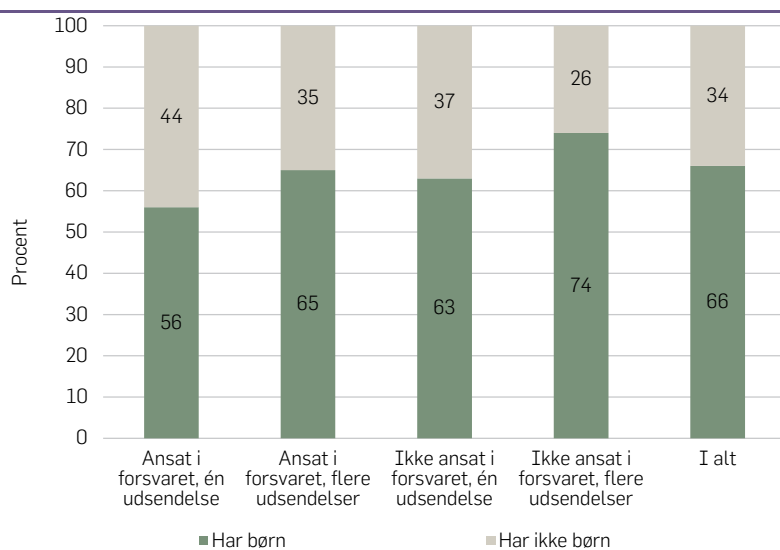
Tabel 3.7 viser, hvor mange børn veteranerne har. Det ses, at de i gennemsnit har 1,4 børn. Lavest er gennemsnittet for den gruppe af veteraner, vi tidligere har set er de yngste, dvs. de, der er ansat i forsvaret, og som har haft én udsendelse. De har i gennemsnit 1,1 børn. Højest er det gennemsnitlige antal børn blandt veteraner, der ikke er ansat i forsvaret, og som har flere udsendelser (1,6 børn). Til sammenligning oplyser Danmarks Statistik, at kvinder i Danmark i gennemsnit føder 1,85 børn.

Ud fra dette kan vi dog ikke konkludere, at de udsendte får færre børn, end gennemsnitsdanskere gør, da en stor del af de udsendte stadig er relativt unge, og eftersom gennemsnitsalderen for førstegangsfæd-

re i dag er på 33 år, er veteranerne ikke færdige med at få børn – nogle er sandsynligvis slet ikke begyndt. Ser vi kun på de veteraner, der har børn, så har de i gennemsnit 2,1 børn. Det tyder således på, at veteranerne overordnet set får relativt mange børn.

FIGUR 3.2

Veteraner fordelt efter, om de har børn, særskilt for nuværende ansættelse i forsvaret og antal udsendelser. Procent.

Anm.: 3.198 observationer.

Samlet set er der 16 pct. af veteranerne, der havde børn et år før deres første udsendelse, flest blandt veteraner, der stadig er ansat. Blandt ansatte er der henholdsvis 30 og 28 pct., der havde børn inden første udsendelse. Her er det dog vigtigt at være opmærksom på, at definitionen af børn i denne undersøgelse og i kortlægningen af førstegangudsendte afviger. I denne rapport har vi defineret børn som biologiske, adopterede børn, stedbørn og plejebørn, der regelmæssigt overnatter i hjemmet, hvorimod antal børn i kortlægningen af de førstegangudsendte året før, de blev udsendt, beskriver, hvor mange børn under 18 år der er i den familie, som den udsendte ifølge Danmarks Statistiks befolkningsregister tilhører.

TABEL 3.7

Gennemsnitligt antal børn blandt veteraner, særskilt for veteraner med og uden børn, opdelt efter nuværende ansættelse i forsvaret og antal udsendelser. Antal og procent.

	Ansæt		Ikke-ansæt		I alt
	Én udsendelse	Flere udsendelser	Én udsendelse	Flere udsendelser	
<i>Gennemsnitligt antal børn</i>					
Alle veteraner	1,1	1,4	1,3	1,6	1,4
Veteraner med børn	2,1	2,1	2,1	2,2	2,1
<i>Har fået børn siden første udsendelse</i>					
Ja	51	57	65	72	64

Anm.: 3.198 observationer.

Hvis vi sammenligner med året inden veteranernes første udsendelse, kan vi desuden se, at der er 64 pct. af dem, der ikke havde børn inden deres første udsendelse, der har fået børn i dag. Der er flere blandt ikke-ansatte, der har fået børn siden deres første udsendelse, end der er blandt de ansatte, hvilket til dels hænger sammen med alder. Det viser sig dog, at der er 33 pct. af alle veteraner, der er over 35 år, og som ikke havde børn før første udsendelse eller har fået det i dag. Blandt disse er langt de fleste (65 pct.) ikke længere ansat i forsvaret.

VETERANERS AKTUELLE BOLIGFORHOLD

I dette afsnit ser vi nærmere på veteranernes boligforhold. Det gør vi ved at undersøge forholdet mellem, hvem der hyppigst bor i ejerbolig, og hvem der hyppigst bor i lejebolig.

Som det ses af tabel 3.3, er det størstedelen af veteranerne, der bor i en ejerbolig.³ Det at eje sin egen bolig er et udtryk for at have et godt økonomisk råderum. Samlet set er det 73 pct., der har angivet, at de bor i en ejerbolig, og heriblandt er der flest, der har angivet, at de bor i eget hus (60 pct. af alle veteraner). Samlet set er der 26 pct., der har angivet

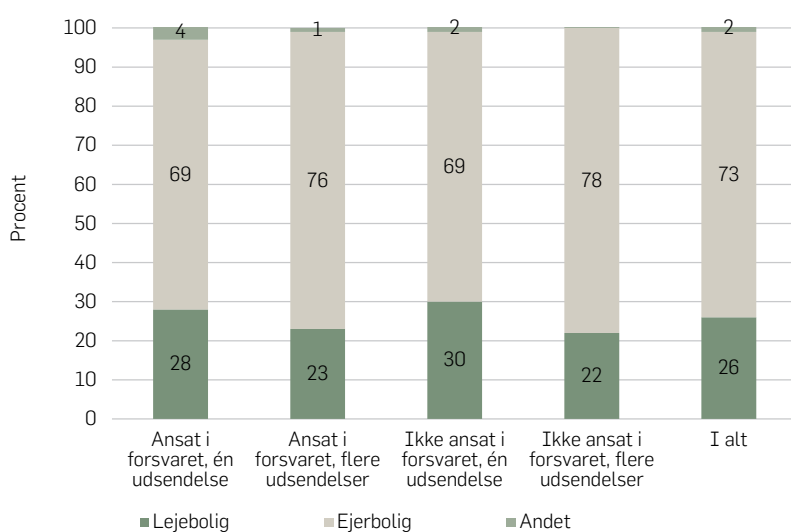
3. Der er også geografiske forskelle, der knytter an til boligforhold som eksempelvis varierende boligpriser rundt om i landet. I denne undersøgelse har vi ikke haft mulighed for at undersøge, om forskellene mellem veteranerne og befolkningen skyldes, at veteranerne hyppigere bor i områder med lavere boligpriser.

vet, at de bor til leje, heraf bor størstedelen i lejelejlighed (19 pct. af alle veteraner). Der er flest veteraner med flere udsendelser bag sig, der bor i ejerbolig, sammenlignet med veteraner med en enkelt udsendelse bag sig. Det skyldes formentlig, at de er ældre og derfor har haft flere år til at komme ind på boligmarkedet. Desuden er de i en yderligere stabil økonomisk situation, da de hyppigere har en fast ansættelse i forsvaret med de økonomiske fordele, der heraf følger.

I befolkningen var det i 2010 samlet set 30 pct. af alle unge mellem 20 og 29 år, der boede i en ejerbolig. Sammenligner vi med denne aldersgruppe blandt veteranerne, er der signifikant flere veteraner, der bor i ejerbolig, end der er i befolkningen. Det gælder både blandt ansatte og ikke-ansatte veteraner og blandt veteraner med én og med flere udsendelser bag sig. Det indikerer, at veteranerne som samlet gruppe klarer sig godt økonomisk.

FIGUR 3.3

Veteraner fordelt efter boligforhold, særskilt for nuværende ansættelse i forsvaret og antal udsendelser. Procent.

Anm.: 3.198 observationer. Andelsbolig er inkluderet i ejerbolig.

I kategorien ”andet” er også veteraner, der har angivet, at de bor gratis hos familie eller venner. Denne gruppe udgør en forsvindende lille andel

af veteranerne, især blandt veteraner der ikke længere er ansat. Der er 3 pct. blandt engangsudsendte veteraner, der stadig er ansat, som har angivet, at de bor gratis hos familie eller venner. Krydset med alder ses det, at halvdelen er under 24 år og har været udsendt inden for de seneste par år, så det er formentlig veteraner, der ikke er flyttet hjemmefra.

VETERANERNES OPVÆKST

I foregående rapport (Lyk-Jensen m.fl., 2011) så vi på, hvor mange blandt veteraner der var vokset op i eneforsørgerhjem. Det var derimod ikke muligt at belyse, hvor mange af de udsendte der var vokset op som skilsmissebørn. Det er der derimod mulighed for at belyse gennem spørgeskemaundersøgelsen. For nogle kan det at vokse op med forældre, der er skilt, betyde, at de som udgangspunkt har været i en mere sårbar situation i forhold til at vokse op i en kernefamilie. Det er derfor interessant at se, om der er nogle forskelle blandt grupperne af veteraner, og hvis veteranerne sammenholdes med befolkningen.

Vi vil i dette afsnit se på, hvor mange blandt veteranerne der har forældre, der er blevet skilt eller er gået fra hinanden, inden det fyldte 18. år. Vi betegner disse som skilsmissebørn, og de defineres som i boks 3.4.

BOKS 3.4

Definition af skilsmissebørn i denne undersøgelse.

Et skilsmissebarn er i denne undersøgelse en person, hvis forældre er blevet skilt eller er gået fra hinanden, inden vedkommende fyldte 18 år. Definitionen omfatter således også børn, hvis forældre ikke har været gift, men er gået fra hinanden.

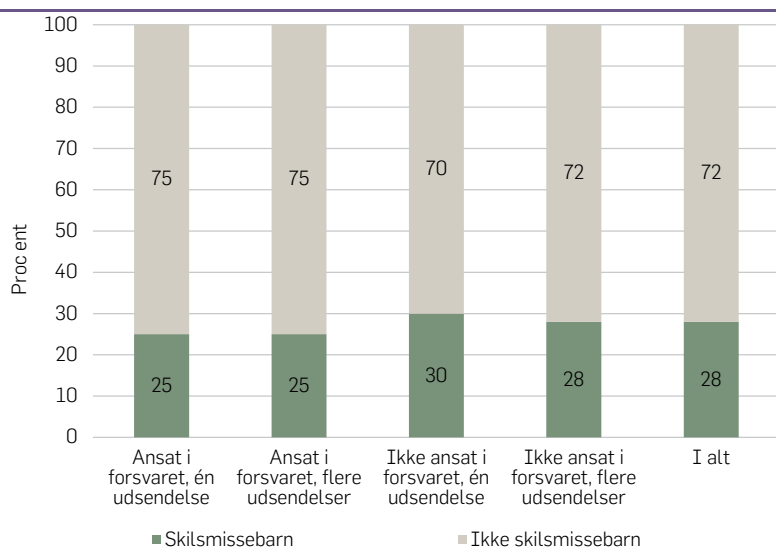
---

28 pct. af veteranerne har svaret ja til spørgsmålet ”Blev dine forældre skilt, eller gik de fra hinanden, inden du fyldte 18 år?” Figur 3.4 viser, at vi finder den laveste andel af børn, hvis forældre er blevet skilt eller er gået fra hinanden, blandt de veteraner, der er ansat i forsvaret, dvs. i den gruppe af veteraner, hvor der er relativt flere sergenter og officerer. Her er der blandt dem, der har været udsendt en og flere gange, 25 pct., der har svaret, at deres forældre er blevet skilt, inden de fyldte 18 år. Flest skilsmissebørn er der blandt veteraner, der ikke er ansat i forsvaret, og som har en udsendelse bag sig, dvs. den gruppe, hvor der er flest kon-

stabler. Disse kan betegnes som en usynlig gruppe, idet de ikke længere er ansat inden for forsvaret. Blandt denne gruppe gælder det 30 pct. Blandt veteraner, der har én udsendelse bag sig, og som i dag har forladt forsvaret, er der en overrepræsentation af konstabler, og tendensen stemmer således overens med kortlægningen (Lyk-Jensen m.fl., 2011), der pegede på, at der er en overrepræsentation af konstabler, der vokser op i eneforsørgerhjem.

FIGUR 3.4

Veteraner fordelt efter, om de er skilsmissebørn, særskilt for nuværende ansættelse i forsvaret og antal udsendelser. Procent.

Anm.: 3.190 observationer, otte ubesvarede.

Til sammenligning angiver Danmarks Statistik, at andelen af børn (mellem 0 og 17 år), der bor sammen med begge deres forældre, har været faldende siden 1989, hvor den var på 77 pct. I 1999 var den på 75 pct., og i 2009 var den på 72 pct. (Danmarks Statistik, 2009). Det vil sige, at der sammenlignet med 2009-niveau er færre skilsmissebørn blandt de ansatte veteraner med både én og flere udsendelser bag sig, end der er i befolkningen, hvorimod der er flere blandt ikke-ansatte veteraner med én udsendelse. Sammenlignet med 1989-niveau er der flere skilsmissebørn blandt alle grupper af veteraner, end der er i befolkningen generelt. Vete-

ranerne er af varierende alder, og det er derfor ikke lige til at finde et enkelt sammenligningsår, der passer med, at de alle har været under 18. Vi har dog tidligere set, at medianalderen blandt alle veteraner er på 37 år, hvilket vil sige, at halvdelen af dem har været 17 år eller yngre for 20 år siden. Derfor udgør tallene for 1989 nok den mest retvisende sammenligning.

I kortlægningen af førstegangsudsendte fandt vi, at 24 pct. af de førstegangsudsendte boede med én forælder på det tidspunkt, da de var 17 år gamle. Det vil sige, at disse kan være skilsmissebørn, der bor med deres ene forælder og dennes nye partner. Ifølge Danmarks Statistik var der 17 pct., der boede med én forælder blandt unge mænd i Danmark, der var 17 år i perioden 1986-1998, dvs. mænd, der i dag er mellem 31 og 43 år.

Opsamlende tyder det på, at det særligt er de såkaldte usynlige veteraner, dvs. de veteraner, der har haft en udsendelse, og som ikke længere er ansat i forsvaret, der særligt kommer fra skilsmisseg familier. Det kan betyde, at der blandt disse kan være sårbare personer, og det er derfor en gruppe, det er vigtigt at være opmærksom på i de følgende analyser.

OPSAMLING

Formålet med dette kapitel har været at kortlægge veteraners socio-demografiske profil, som den ser ud i dag, og undersøge eventuelle forskelle mellem forskellige grupper: Dem, der stadig er ansat i forsvaret, og dem, der har forladt forsvaret. Derudover kan vi undersøge forskelle på baggrund af antal udsendelser. Vi undersøger, hvordan disse grupper af veteraner adskiller sig fra hinanden. I det følgende opridses nogle af de vigtigste forskelle og ligheder.

- For alle veteraner er gennemsnitsalderen 39 år, og 50 pct. af veteranerne er yngre end 37 år. Den største aldersspredning findes blandt de veteraner, der stadig er ansat i forsvaret, sammenlignet med dem, der ikke længere er ansat.
- Blandt veteraner, der stadig er ansat i forsvaret, er der flere sergenter og officerer, mens det blandt veteraner, der ikke længere er ansat, er konstabelgruppen, der er i overtal. Det tyder på, at der er relativt mange unge mænd, der vælger en enkelt udsendelse med forsvaret,

hvorefter de stopper. Sergenter og officerer gør derimod hyppigere karriere. Der er samlet set 5 pct. kvinder blandt veteranerne, og flest kvinder findes blandt veteraner, der kun har haft én udsendelse.

- Hvor størstedelen af veteranerne, 78 pct., var ugifte inden deres første udsendelse, er det i dag størstedelen, der er gift. Blandt dem, der før deres første udsendelse var ugifte, er der i dag 46 pct., der er blevet gift. Blandt dem, der før deres første udsendelse var gift, er klart størstedelen (88 pct.) stadig gift, og 9 pct. er blevet skilt.
- Størstedelen af veteranerne, 66 pct., svarer, at de har børn. De har i gennemsnit 1,4 børn. Det er lidt lavere end gennemsnittet i Danmark på 1,85, men nogle af de udsendte er relativt unge og er derfor sandsynligvis ikke færdige med at få børn. Blandt de veteraner, der har børn, er gennemsnittet 2,1 børn.
- Størstedelen af veteranerne (73 pct.) bor i en ejerbolig. Sammenlignet med befolkningen er der blandt de 20-29-årige signifikant flere blandt veteraner end i befolkningen generelt, der bor i ejerbolig.
- Endelig så vi i dette kapitel på, hvor mange der er blandt veteranerne, hvis forældre er blevet skilt, inden de fyldte 18 år. Det gælder for 25 pct. af de ansatte og henholdsvis 30 og 28 pct. af de ikke-ansatte med en eller flere udsendelser bag sig. Sammenlignet med 1989-niveau er der flere skilsmissebørn blandt veteranerne, end der er i befolkningen.

VEJEN IND OG UD AF FORSVARET

I dette kapitel ser vi nærmere på veteranernes veje ind og ud af forsvaret. Formålet er at undersøge, hvem det er, der bliver inden for forsvaret, og hvem der ikke bliver. Der vil gennem kapitlet være fokus på forskelle mellem ansatte, på forskellige kontraktformer, anciennitet i forsvar og frivillighed til værnepligt, hvilket er oplysninger, der ikke er tilgængelige i registrene.

Igennem kapitlet vil vi undersøge, om der er forskelle, der knytter an til veteraner, der stadig er ansat, og veteraner, der ikke længere er ansat i forsvaret. Vi undersøger vejene ud af forsvaret og belyser, hvilke årsager der ligger til grund for, at veteranernes ansættelse ophører, samt hvordan deres karriere efter forsvaret former sig, igen informationer, der ikke er tilgængelige i registrene. Vi vil have et særligt blik for interessante grupper af veteraner som eksempelvis dem, der har været ansat på en DIB-kontrakt eller K35 og i dag er over 35 år, og belyse, om de adskiller sig fra andre veteraner, hvad angår eksempelvis uddannelsesniveau og nuværende beskæftigelse. Disse to grupper er særligt interessante at undersøge nærmere, da de har været en del af forsvaret i mange år, og som følge heraf har vi en formodning om, at det kan være mere udfordrende for denne gruppe at træde ud af forsvaret og vende tilbage til det civile liv og jobmarked (Lyk-Jensen m.fl., 2010).

SENESTE UDSENDELSE OG ANCIENNITET

I dette afsnit vil vi beskrive veteraners anciennitet inden for forsvaret og se på, hvornår de senest har været udsendt. Anciennitet og seneste udsendelse er defineret som i nedenstående boks 4.1.

BOKS 4.1

Definition af periode siden seneste udsendelse og anciennitet i undersøgelsen.

Periode siden seneste udsendelse

Antal år siden veteranens seneste udsendelse. Blandt engangsudsendte er det antal år siden udsendelse.

Anciennitet

Anciennitet beskriver, hvor længe veteranerne har været ansat i forsvaret. Blandt dem, der stadig er ansat, er det opgjort på interviewtidspunktet, dvs. pr. 1. marts 2011, hvorimod det for dem, der ikke længere er ansat, er opgjort ud fra, hvor lang tid de selv har angivet, at de har været ansat. Anciennitet er opgjort i år og måneder, men efterfølgende afrundet til det nærmeste hele år.

Veteranernes seneste udsendelse ligger for de ansattes vedkommende mellem få måneder og 20 år tilbage i tiden, mens det for de ikke-ansattes vedkommende ligger mellem 1 og over 50 år tilbage i tiden. Der er en tydelig tendens til, at der er langt flere blandt de ansatte, der har været udsendt inden for de seneste 5 år, end der er blandt de ikke-ansatte. Blandt veteraner, der ikke længere er ansat i forsvaret, er der flest, der har været udsendt for mellem 16 og 18 år siden.

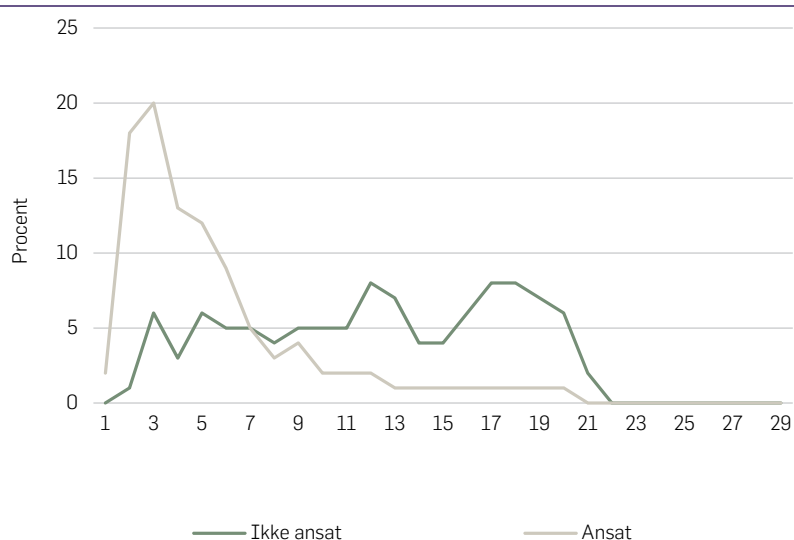
Figur 4.1 viser, at de veteraner, der stadig er ansat, hyppigere har været udsendt inden for de seneste år. Tabel 4.1 uddyber de tendenser, der skitseres i figur 4.1. Tabellen viser, at særligt veteraner, der har én udsendelse bag sig, og som ikke længere er ansat i forsvaret, har været udsendt for 16 år eller længere tid siden, dvs. på missioner i Eksjugoslavien.

Der er veteraner, der stadig er ansat, men som kun har haft én udsendelse, der ligger flere år tilbage. Det er derfor interessant at se på, hvorvidt disse veteraner er erklæret egnede til udsendelse i den regelmæssige helbredsundersøgelse, som hvert andet år foretages på alle i forsvaret. Tabel 4.2 viser, at der gennemsnitligt er 88 pct. af alle ansatte veteraner, der er vurderet egnede til udsendelse. Der er relativt flest ansatte

med 4-17 års anciennitet, der er egnede. Blandt dem, der ikke er erklæret egnede til udsendelse, er der langt flest, der er 60 år og ældre. Det skal dog pointeres, at der er ganske få veteraner, der er 60 år eller derover og stadig ansat i forsvaret (12 personer i alt). Det hænger sammen med, at pensionsalderen inden for forsvaret er på 60 år.

FIGUR 4.1

Veteraner fordelt efter antal år siden seneste udsendelse, særskilt for nuværende ansættelse i forsvaret. Procent.

Anm.: 3.162 observationer, 36 ubesvarede.

Ser vi på, hvilken personelgruppe de ikke-egnede tilhører, er der relativt flest i konstabelgruppen. Her er der samlet set 10 pct., der ikke er erklærede egnede til udsendelse. Konstabelgruppen er desuden overrepræsenteret blandt veteraner, der kun er erklæret delvist egnede til udsendelse – her er der 7 pct. mod i gennemsnit 5 pct. Det lader da også til, at der er en overrepræsentation blandt konstablerne, der angiver, at de er blevet såret eller er kommet til skade under en mission. Det vil vi uddybe i kapitel 7. Ser vi på, hvilken kontraktform de ikke-egnede har, er hovedparten fastansat/K60 (59 pct.), mens der er 28 pct., der er ansat på en K35 og 11 pct. på anden kontraktform. Det er forsvindende få (1 pct.), der er ansat på DIB-kontrakt eller K3.

TABEL 4.1

Veteraner fordelt efter antal år siden seneste udsendelse, særskilt for nuværende ansættelse i forsvaret og antal udsendelser. Procent.

Antal år siden sidste udsendelse	Ansæt		Ikke-ansæt		I alt
	Én udsendelse	Flere udsendelser	Én udsendelse	Flere udsendelser	
0-5	59	79	17	16	37
6-10	22	14	21	27	21
11-15	13	4	26	32	20
16 år eller derover	6	3	36	25	22
I alt	100	100	100	100	100

Anm.: 3.177 observationer, 21 ubesvarede.

Blandt de egnede er der 75 pct., der har været udsendt inden for de seneste fem år, og 16 pct., der har været udsendt inden for 6-10 år. Blandt de delvist egnede gælder det for 65 og 24 pct., at de har været udsendt for henholdsvis 0-5 år og 6-10 år siden. Blandt dem, der er vurderet egnede eller delvist egnede, er der 22 pct., der svarer, at deres næste udsendelse er planlagt på nuværende tidspunkt, og for næsten alle gælder, at det er for år 2015.

TABEL 4.2

Veteraner, der stadig er ansat i forsvaret, fordelt efter vurdering af egnethed til udsendelse, særskilt for anciennitet, alder og personelgruppe. Procent.

	Egnet	Delvist egnet	Ikke egnet	I alt
<i>Anciennitet</i>				
2-3 år ¹	88	4	8	100
4-17 år	90	3	7	100
Mere end 17 år	87	6	7	100
I alt	88	5	7	100
<i>Alder</i>				
21-34 år	89	3	7	100
35-59 år	88	6	6	100
60 år og ældre	77	0	23	100
I alt	88	5	7	100
<i>Personelgruppe</i>				
Konstabel	83	7	10	100
Sergent	91	5	5	100
Officer	93	2	5	100
Andet	87	4	8	100
I alt	88	5	7	100

Anm.: 1.126 observationer, ni ubesvarede.

1. Der er kun 25 personer blandt ansatte veteraner med 2-3 års anciennitet.

Som det ses af tabel 4.3, er størstedelen blandt veteraner, der stadig er ansat i forsvaret, fast tjenestegørende personel eller ansatte på K60. Ansatte, der er fast tjenestegørende eller på K60, har hyppigere lang anciennitet, mens ansatte på K35 hyppigere har under 17 års anciennitet. Det hænger naturligt sammen med alder. Som tabel 4.3 også viser, er der i dag ganske få, der er ansat på en DIB-kontrakt. Årsagen er, som det også står i boks 4.2, at ordningen blev nedlagt i 2005.

Samlet set er der blandt de ikke-ansatte flest veteraner, der var ansat på en K35, og færrest, der var ansat under en anden kontraktform. Blandt dem, der stadig er ansat i forsvaret, er fast tjenestegørende personel samt udsendte ansat på K60-kontrakter i overtal. De udgør her 64 pct. Det passer godt med resultater fra foregående kapitel, der viser, at de ansatte er ældre end de ikke-ansatte.

BOKS 4.2

Definition af kontrakttyper.

DIB-kontrakt

Den Danske Internationale Brigade var en reaktionsstyrke, som værnepligtige kunne tilmelde sig for at blive udsendt på internationale missioner. DIB blev oprettet ved en folketingsbeslutning i 1993 og færdigopstillet i 1997, men blev nedlagt igen ved forsvarsforliget i 2005 i forbindelse med en reorganisering af hæren.

K3/HRU-kontrakt

Hærens Reaktionsstyrkeuddannelse (HRU) er en kontrakt på et supplerende uddannelsesforløb af 8 måneder, der kan tegnes i forlængelse af hærens basisuddannelse. Den efterfølges af en missionsforberedende uddannelse (MSU), som varer mellem 1 og 3 måneder og endelig en udsendelse på ca. 6 måneder. K3 er det samme som en HRU-kontrakt.

K35 og K60

En kontrakttype for fastansatte i forsvaret, som indbefatter ansættelse, indtil man fylder 35 år eller 60 år. På en K35 optjenes der ret til civil uddannelse undervejs. K60 tilbydes typisk soldater, der er 28-30 år. Retten til civil uddannelse bortfalder, hvis man tegner en K60.

Anden kontraktform

Anden kontraktform indbefatter kontraktformer, der ikke er indeholdt i de ovennævnte. Det kan være personel, der er fast tilknyttet forsvaret, men som kun arbejder for forsvaret et mindre antal dage om året, eksempelvis reserveofficerer.

Veteraner, der har været ansat på K35, og som er over 35 år, er en interessant gruppe at beskrive nærmere, da deres kontrakt med forsvaret udløber på et tidspunkt i deres liv, hvor de er for unge til at gå på pension, mens de samtidig kan have svært ved at påbegynde et nyt liv som studerende efter mange års tjeneste inden for forsvaret. De skal så at sige foretage et karriereskift og omstille sig fra et militært til et civilt job. Dem vil vi således have særligt fokus på, når vi senere i dette kapitel ser på veteranernes uddannelsesniveau og i forlængelse heraf på civil uddannelse.

Generelt set er der relativt få blandt de ansatte veteraner, der angiver, at de er på orlov eller sygemeldt. 2 pct. angiver, at de er på orlov, og 3 pct. angiver, at de er sygemeldte. Der er relativt flere blandt veteraner med 4-17 års anciennitet, der er på orlov, hvorimod der er relativt flere blandt veteraner med længere anciennitet (4-17 og mere end 17 års anciennitet) samt blandt ansatte på K35, der angiver, at de er sygemeldte. De sygemeldte udgør 18 pct. af de veteraner, der er erklæret ikke-egnede til udsendelse. I de kommende kapitler vil veteranernes sygelighed blive behandlet mere indgående.

TABEL 4.3

Veteraner fordelt efter kontrakttype, særskilt for ansættelse og anciennitet. Procent.

	K60/fast tjenestegørende	K35	DIB	K3/HRU	Anden kontraktform	I alt
<i>Ansæt, anciennitet</i>						
2-3 år	8	60	0	16	16	100
4-17 år	36	50	2	2	10	100
Mere end 17 år	90	0	1	2	8	100
I alt	64	23	1	2	9	100
<i>Ikke-ansæt, anciennitet</i>						
Mindre end 2 år	1	19	39	36	13	100
2-3 år	3	34	36	25	7	100
4-17 år	13	43	29	8	6	100
Mere end 17 år	69	9	5	6	12	100
I alt	15	33	30	17	8	100

Anm.: 2.001 observationer. 62 uoplyst. Anciennitet beskriver, hvor mange år soldaterne har været ansat i forsvaret.

VEJEN IND I FORSVARET – FRIVILLIGHED

I dette afsnit ser vi nærmere på vejen ind i forsvaret for de af veteranerne, der har gennemført Hærens Basisuddannelse (HBU). Vi undersøger, hvorvidt de oprindeligt har været frivillige eller ej til HBU.

For dem, der ikke selv melder sig til en af forsvarets uddannelser, sker det første møde med forsvaret på Forsvarets Dag. Her indkaldes alle unge mænd omkring det tidspunkt, hvor de fylder 18 år, og siden 2004 er alle unge kvinder desuden blevet inviteret til at deltage. På Forsvarets Dag trækker alle, der er vurderet egnede til at gennemføre Hærens Basisuddannelse, et nummer der, afhængigt af, om det er over eller under lodgrænsen, afgør, om den sessionsindkaldte vil blive indkaldt. De, der trækker et nummer under lodgrænsen, vil blive indkaldt, mens de, der trækker et nummer over lodgrænsen, et såkaldt frinummer, ikke bliver indkaldt.

BOKS 4.3

Definition af Forsvarets Dag og Hærens Basisuddannelse.

Forsvarets Dag

Forsvarets Dag er betegnelsen for det, der frem til 2004 hed "session". Her gennemgår den sessionsindkaldte en egnethedstest. Testen består af en helbredsmæssig afprøvning og vurdering, en psykisk vurdering og en IQ-test, og den resulterer i en vurdering med tre mulige udfald: egnet, begrænset egnet eller ikke egnet. Vi vil i teksten bruge udtrykket Forsvarets Dag, selvom de fleste veteraner reelt har været til session.

Hærens Basisuddannelse

Hærens Basisuddannelse er betegnelsen for det, der før 2004 hed "værnepligt". Da betegnelsen blev ændret, blev varigheden også skåret ned fra 8 måneder til 4 måneder. Vi vil i teksten bruge udtrykket Hærens Basisuddannelse, selvom de fleste veteraner reelt har aftjent værnepligt.

Værnepligtsloven foreskriver, at frivillige (både mænd og kvinder) kan vælge indkaldelsestidspunkt og indkaldelsessted, og at den sessionsindkaldte kan melde sig frivilligt efter lodtrækningen uanset udfald, mens de, som trækker lavt nummer og skal ind, får færre valgmuligheder. Derfor er der mange, der melder sig frivilligt for at opnå fordelene, efter de har set deres nummer og erkendt, at de med stor sandsynlighed bliver tvangsindkaldt. Denne gruppe kalder forsvaret for *teknisk frivillige*, mens

de værnepligtige, der ville have meldt sig frivilligt under alle omstændigheder, kaldes *reelt frivillige* (Lyk-Jensen m.fl., 2011).

Som det ses af figur 4.2, er der blandt hele gruppen af veteraner samlet set 59 pct., der angiver at have meldt sig som reelt frivillige til Hærens Basisuddannelse, mens 26 pct. angiver at have været teknisk frivillige, og de resterende 15 pct. har svaret, at de ikke meldte sig som frivillige til HBU. Blandt veteraner, der stadig er ansat, er de frivillige svagt overrepræsenteret, mens de er svagt underrepræsenteret blandt dem, der ikke længere er ansat i forsvaret.

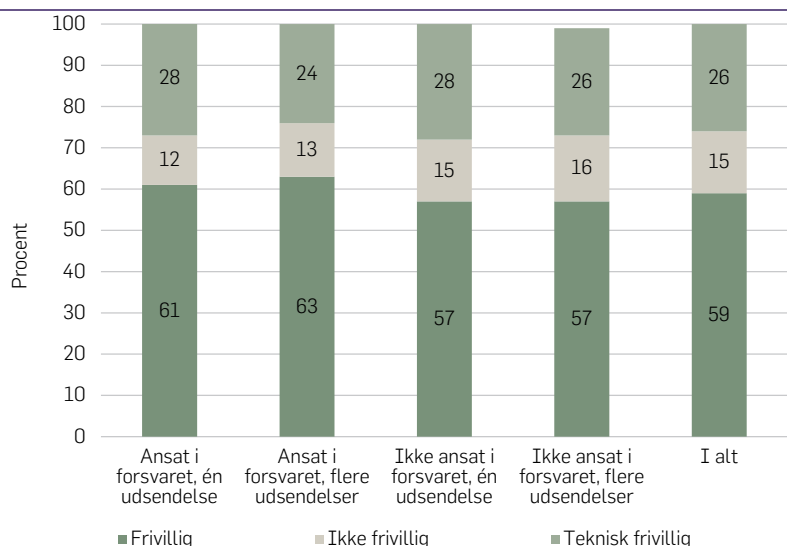
Blandt alle veteraner, uanset om de forlod forsvaret med én eller flere udsendelser bag sig, eller om de stadig er ansat i forsvaret, er der dog udsendte, der ikke har været frivillige til Hærens Basisuddannelse (HBU), hvilket kan indikere, at værnepligten fungerer i forhold til sigtet om at rekruttere bredt i befolkningen. Der er nogle, der ikke i første omgang har kunnet forestille sig en militær karriere, der alligevel efter endt værnepligt ender med at blive inden for forsvaret og at blive udsendt både én og flere gange. Størstedelen af veteranerne har dog også været frivillige til Hærens Basisuddannelse.

Frivilligheden blandt størstedelen af veteranerne kan være et udtryk for flere ting. Det kan være personer, der er blevet en del af forsvaret og efterfølgende har fået smag for det og derfor har ønsket at fortsætte. Det kan også være personer, der på det tidspunkt, hvor de havde gennemført deres værnepligt, så forsvaret som en mere attraktiv arbejdsgiver end det civile jobmarked. Blandt de ikke-frivillige er der en overrepræsentation af veteraner, der på det tidspunkt, de træder ind i forsvaret, har en faglært uddannelse (37 pct. blandt ikke-frivillige til HBU i forhold til 26 pct. blandt alle veteraner). Det kan betyde, at der er tale om personer, der har været vant til en fast indtægt, men er blevet ramt af nedgangstider i økonomien eller andre forhold, der betyder, at alternativet er, at de står over for en periode med arbejdsløshed. 35 pct. af de ikke-frivillige til HBU, der har været udsendt, havde, da de kom ind i forsvaret, en ungdomsuddannelse (sammenlignet med 38 pct. blandt alle veteraner), mens henholdsvis 15 pct. og 13 pct. havde en grundskoleuddannelse og en videregående uddannelse (sammenlignet med 25 pct. og 11 pct. blandt alle veteraner). Blandt de ikke-frivillige til HRU, der havde en grundskole- eller en ungdomsuddannelse, er der relativt flere, der kun har en enkelt udsendelse, end der er blandt dem, der havde en faglært uddannelse på det tidspunkt, de kom ind i forsvaret. Det kan underbygge, at der lig-

ger forskellig motivation og forskellige mulighedsbetingelser bag deres valg om at blive i forsvaret. Det er især overraskende, hvad angår dem, der havde en ungdomsuddannelse, da de kom ind i forsvaret, da det ellers kunne indikere, at de havde planer om et videre uddannelsesforløb efter forsvaret. Vi ved dog ikke, hvad deres karaktergennemsnit fra ungdomsuddannelsen er. For dem, der alene har en grundskoleuddannelse, er det måske snarere et udtryk for, at de bliver præsenteret for en mulighed i forsvaret, som de vælger at forfølge.

FIGUR 4.2

Veteraner fordelt efter frivillighed ved Hærens Basisuddannelse særskilt for nuværende ansættelse i forsvaret og antal udsendelser. Procent.

Anm.: 3.184 observationer, 14 ubesvarede.

Ifølge et notat fra Forsvarskommissionen (Forsvarsministeriet, 2009) er der ca. 62,5 pct. af de værnepligtige mænd i forsvaret, der er frivillige. Det vurderes, at der rekrutteres ca. 20,9 pct. af alle de værnepligtige mænd fordelt på 25,8 pct. af de reelt frivillige og 12,7 pct. af de ikke reelt frivillige. Det vil svare til, at omkring 1/3 af alle, der tegner kontrakt med forsvaret og fortsætter efter værnepligten, er ikke-frivillige, mens de resterende 2/3 reelt er frivillige. Dette estimat er ikke langt fra, hvad figur 4.2 peger på. Her er det 59 pct., der reelt er frivillige.

Efter endt værnepligt har der været en mulighed for alle for at forlade forsvaret. Som vi har været inde på, kan årsagerne til at blive udsendt være individuelle, men for nogle vil de også afspejle de muligheder eller mangel på samme, der er på det civile jobmarked.

Blandt de veteraner, der stadig er ansat i forsvaret, og som har en anciennitet på 18 år eller derover, er der 15 pct., der ikke oprindeligt har meldt sig frivilligt til hærens basisuddannelse, mens der er 30 pct. blandt dem, der ikke længere er ansat. Inden for de samme grupper er der henholdsvis 22 og 20 pct., der var teknisk frivillige. Det viser, at der er en ikke undselig andel, der ender med at gøre militær karriere, selvom de ikke har været frivillige til HBU.

TABEL 4.4

Veteraner fordelt efter frivillighed ved Hærens Basisuddannelse, opdelt efter nuværende ansættelse i forsvaret, særskilt for anciennitet. Procent.

Anciennitet i år	Ansæt				Ikke-ansæt			
	Fri-villig	Ikke frivillig	Teknisk frivillig	I alt	Fri-villig	Ikke frivillig	Teknisk frivillig	I alt
Mindre end 2 år	0	0	0	0	52	17	32	100
2-3 år	84	0	16	100	58	11	31	100
4-17 år	61	11	29	100	60	14	26	100
Mere end 17 år	63	15	22	100	51	30	20	100
I alt	63	13	25	100	57	16	27	100

Anm.: 3.168 observationer, 30 ubesvarede.

Anciennitet beskriver, hvor mange år soldaterne har været ansat i forsvaret.

Krydser vi frivillighed med anciennitet viser det sig, at der er relativt mange, der ender med at blive inden for forsvaret i en længere periode. Blandt veteraner, der ikke længere er ansat, er der således 63 pct. af de ikke-frivillige ved HBU med en faglært uddannelse, der har været ansat i 4 år eller derover.

Ser vi nærmere på de veteraner, der ikke var frivillige ved HBU, men som stadig er ansat, viser det sig, at der er 71 pct., der er fastansat eller ansat på K60, hvorimod der stort set ikke er nogen, der er ansat på K3. Blandt de ikke-frivillige veteraner, der ikke længere er ansat, er der heller ikke særligt mange (15 pct.), der er ansat på K3. Størstedelen (28 pct.) er ansat på K35, hvorimod der er 23 pct., der er fastansat eller på K60. Det stemmer godt overens med, hvad tabel 4.4 viser, nemlig at de

ikke-frivillige ved HRU har relativt mange års anciennitet inden for forsvaret.

VETERANERS UDDANNELSESNIVEAU VED INDTRÆDELSE I FORSVARET OG I DAG

Veteranerne er både blevet spurgt, hvad deres højst fuldførte uddannelse var på det tidspunkt, da de trådte ind i forsvaret, og hvad den er i dag. På den måde er det muligt for os at undersøge, om veteraner under deres tid i forsvaret har opnået en længerevarende uddannelse, end da de trådte ind i forsvaret. Vi kan dog ikke udtale os om, hvorvidt der er tale om uddannelse, veteranerne har tilegnet sig gennem forsvaret eller ej. Senere i kapitlet vil vi separat tematisere civil uddannelse optjent gennem ansættelse i forsvaret.

BOKS 4.4

Definition af ungdoms- og videregående uddannelse i denne undersøgelse.

Ungdomsuddannelse

Definitionen på en ungdomsuddannelse er, at det er en uddannelse, der kan tages efter folkeskolens afgangsprøve. De kan være enten erhvervsrettede eller studieforberedende. Kategorien indeholder STX (studentereksamen), HF (højere forberedelseseksamen), HHX (højere handels-eksamen), HG (handelsgymnasiet) og HTX (højere teknisk eksamen). Heraf er alle med undtagelse af HG studieforberedende.

Videregående uddannelse

Videregående uddannelse dækker over en række heltids- eller deltidsuddannelser i forlængelse af en ungdomsuddannelse. De videregående uddannelser opdeles i korte videregående uddannelser af under tre års varighed, mellemlange videregående uddannelser samt lange videregående uddannelser, der varer mindst fem år.

Der er (blandt alle veteraner) en gennemgående tendens til, at der er færre, der har en grundskoleuddannelse som deres højeste fuldførte uddannelse i dag sammenlignet med det tidspunkt, hvor de trådte ind i forsvaret. Samlet set er der 10 procentpoint færre, der har en grundskoleuddannelse som højeste fuldførte uddannelse i dag sammenlignet med ved indtrædelse. De største ændringer ses blandt de ikke-ansatte veteraner, og de skyldes formentlig, at der blandt de ansatte er nogle, der er kommet

ind i forsvaret for relativt nylig. Den samme tendens ses blandt veteraner med en ungdomsuddannelse (defineret i boks 4.4) som højeste fuldførte uddannelse. Her er der, fra veteranerne trådte ind i forsvaret og frem til i dag, sket et fald på 15 procentpoint. Det indikerer, at der er relativt mange af dem, der træder ind i forsvaret med en forholdsvis kort uddannelse bag sig, der i dag har opnået en længerevarende uddannelse.

Blandt de ikke-ansatte veteraner, der angiver, at deres højeste fuldførte uddannelse ved indtrædelse i forsvaret er en ungdomsuddannelse, er det størstedelen, der har været inden for forsvaret i en kort periode (1 år eller mindre), og som kun har én udsendelse bag sig. De stopper hyppigst i forsvaret, fordi deres kontrakt udløber, og de ønsker ikke at få den forlænget. Det er typisk personer, der ønsker at uddanne sig videre, der tager en ungdomsuddannelse. Det kan derfor tyde på, at der er en del af de veteraner, der har en ungdomsuddannelse, og som søger ind i forsvaret, der ikke nødvendigvis har forventninger om at gøre militær karriere. Måske har de snarere valgt en udsendelse med forsvaret for oplevelsens skyld som alternativ til at tage et sabbatår. Denne gruppe af veteraner har hyppigst været udsendt i Eksjugoslavien (71 pct.), men Irak og Afghanistan er også repræsenteret (henholdsvis 11 og 13 pct.).

TABEL 4.5

Veteraner fordelt efter uddannelsesniveau særskilt for nuværende ansættelse i forsvaret og for nuværende tidspunkt i forhold til ved indtrædelse i forsvaret. Procent.

	Ansæt		Ikke-ansæt		I alt	
	Ved indtrædelse	Nuværende	Ved indtrædelse	Nuværende	Ved indtrædelse	Nuværende
Grundskole	24	19	26	14	25	15
Ungdomsuddannelse	42	35	35	17	38	23
Faglært uddannelse	22	24	28	32	26	29
Kort videregående uddannelse	4	6	3	9	3	8
Mellemlang videregående uddannelse	5	9	5	18	5	15
Lang videregående uddannelse	3	8	2	10	2	10
I alt	100	100	100	100	100	100

Anm.: 3.196 observationer, to ubesvarede.

Hvis vi sammenligner veteranernes uddannelsesniveau med uddannelsesniveauet blandt mænd i Danmark, er der generelt flere blandt veteranerne, uanset deres alder, der har en videregående uddannelse (defineret i

boks 4.4), end der er i befolkningen, og omvendt er der færre, der har en grundskoleuddannelse alene.

Vender vi blikket mod veteraner med en videregående uddannelse, afspejler tallene også her, at der er flere blandt veteraner, der har en videregående uddannelse i dag sammenlignet med, da de trådte ind i forsvaret. Det gælder særligt blandt veteraner, der ikke længere er ansat i forsvaret. Eksempelvis er der 13 procentpoint flere, der har en mellem-lang videregående uddannelse i dag sammenlignet med, da de trådte ind i forsvaret. En del af udviklingen blandt veteraner, der ikke længere er ansat, kan skyldes, at der i denne gruppe indgår veteraner, der kun har været ansat i forsvaret i en kort periode. Det betyder, at disse veteraner i en ung alder igen overgår til det civile liv og derfor muligvis er mere tilbøjelige til at tage en uddannelse. Det kan også tænkes, at denne gruppe, som nævnt ovenfor, slet ikke er interesserede i at gøre militær karriere, men ønsker blot en enkelt udsendelse for oplevelsens skyld mellem afslutningen af deres ungdomsuddannelse og påbegyndelsen af deres videre uddannelsesforløb.

Veteraner, der har været ansat på K35, og som er over 35 år, er som sagt en interessant gruppe at beskrive nærmere. Blandt disse er det størstedelen, der i dag har en længere uddannelse, end de havde, da de trådte ind i forsvaret. Andelen, der har en mellemlang videregående uddannelse, er steget fra 5 pct. til 22 pct., andelen, der har en kort videregående uddannelse, er ligeledes steget fra 6 pct. til 12 pct., og andelen, der har en faglært uddannelse, er steget fra 30 pct. til 35 pct.

BOKS 4.5

Definition af civil uddannelse i denne undersøgelse.

Retten til civil uddannelse optjenes normalt efter 33 måneders pligtig eller frivillig tjeneste i forsvaret. For hver måned efter de 33 måneder optjenes retten til 1 uges civil uddannelse. Tanken med civil uddannelse er, at den kan være med til at lette overgangen til det civile erhvervs- liv og samtidig forbedre mulighederne for fortsat tjeneste inden for forsvaret. Ansatte på DIB-kontrakt optjener ikke retten til civil uddannelse.

Kilde: Forsvarets hjemmeside.

Desuden har ansatte i forsvaret på K35 mulighed for at tage en såkaldt civil uddannelse (CU), som betales af forsvaret (se definition i boks 4.5).

Tilbuddet om civil uddannelse er objektivt set attraktivt for ansatte på K35. De ved, at deres ansættelse ophører, når de fylder 35 år, og

at de efterfølgende enten skal overgå til det civile arbejdsmarked eller inden da forsøge at få deres kontrakt med forsvaret forlænget. Det kan derfor ses som en mulighed for den enkelte for at opnå bedre jobmuligheder. Ansatte og tidligere ansatte på K35 er desuden en interessant gruppe i relation til uddannelse, da de forlader forsvaret (oftest på grund af at deres kontrakt udløber) på et tidspunkt i deres liv, hvor de har tilbragt mange år inden for organisationen uden at få fodten inden for på det civile arbejdsmarked. Efter de er fyldt 35, bliver de således nødt til i større eller mindre grad at foretage et karriereskift uden nødvendigvis at have en særlig lang uddannelse at falde tilbage på.

Samlet set er der 25 pct. af ansatte på K35, der enten er i gang med eller har gennemført en civil uddannelse. Blandt dem, der er i gang med en civil uddannelse, er der lige mange, der har én og flere udsendelser bag sig, henholdsvis 10 og 11 pct. Blandt engangsudsendte er der 18 pct., der har gennemført en civil uddannelse, mens der er 30 pct. blandt dem, der har flere udsendelser.

Blandt de tidligere K35-ansatte, der ikke længere er ansat, er der samlet set 17 pct., der har benyttet sig af muligheden for at tage en civil uddannelse. Der er desuden 27 pct., der har optjent retten til civil uddannelse, men ikke benyttet den. Det er således størstedelen af dem, der optjener ret til civil uddannelse, der ikke har benyttet den. De, der optjener retten til civil uddannelse uden at benytte den, er hyppigst personer, der er kommet ind i forsvaret med en ungdomsuddannelse eller en faglært uddannelse, men der er også 20 pct., der kom ind med en grundskoleuddannelse alene.

Blandt ikke-ansatte veteraner, der var på K35, og som benyttede muligheden for civil uddannelse, har 21 pct. taget en håndværksmæssig uddannelse, mens 17 pct. har taget en videregående uddannelse. Ser vi på, hvilke uddannelser veteraner på K35 er i gang med eller har gennemført, varierer det meget. Der er 26 pct., der har taget eller er i gang med at tage en videregående uddannelse, mens 24 pct. har taget eller er i gang med kortere kurser eller kørekort. Der er 10 pct. blandt veteranerne på K35, der har taget eller er i gang med en civil uddannelse i form af en ungdomsuddannelse, hvilket kan indikere, at de ønsker at læse videre.

I det følgende afsnit vil vi se nærmere på, hvilke årsager der ligger til grund for, at de veteraner, der ikke længere er ansat, har forladt forsvaret.

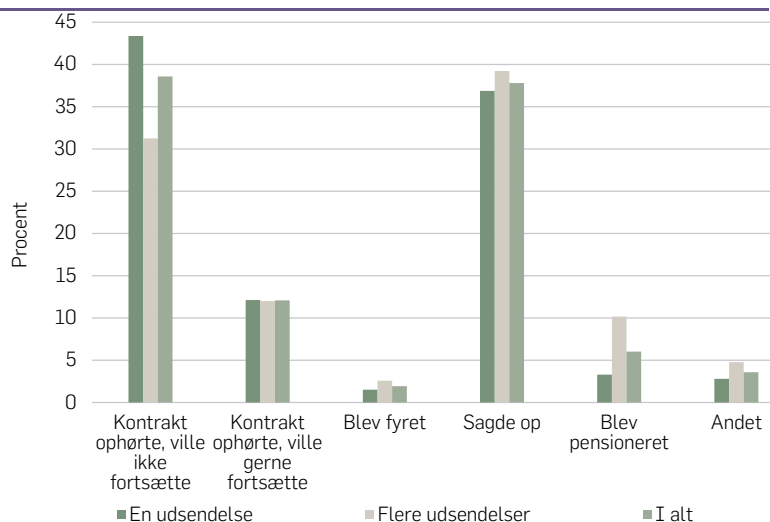

VEJEN UD AF FORSVARET – ÅRSAGER TIL AT VETERANERNE HAR FORLADT FORSVARET

Veteraner, der ikke længere er ansat i forsvaret, angiver forskellige årsager til, at deres ansættelse ophører. Disse ses afbildet i Figur 4.3. Flest (39 pct. af alle veteraner) angiver, at deres kontrakt er udløbet, og de ikke ønskede at fortsætte, eller at de selv har sagt op (38 pct. af alle veteraner). 12 pct. angiver, at deres kontrakt er udløbet, og at de gerne ville have fortsat inden for forsvaret.

FIGUR 4.3

Veteraner, der ikke længere er ansat i forsvaret, fordelt efter årsag til ophør særskilt for antal udsendelser. Procent.

Anm.: 2.061 observationer, to ubesvarede. Blandt "Andet" er personer, der har angivet, at deres kontrakt udløb, men vi ved ikke, om de ønskede at fortsætte inden for forsvaret eller ej.

Ser vi på veteraner, der har haft én udsendelse i forhold til veteraner, der har haft flere udsendelser, er der flere blandt udsendte med én udsendelse, der har angivet, at deres kontrakt ophørte, og at de ikke ønskede at fortsætte, end der er blandt veteraner med flere udsendelser.

Blandt de veteraner, der har angivet, at deres kontrakt er udløbet, og at de gerne ville have fortsat, er der 26 pct., der har været ansat på en

K35-kontrakt, og 35 pct., der har været på en DIB-kontrakt. Men også udsendte, der har været ansat på en K3/HRU-kontrakt, er repræsenteret. De udgør 25 pct. 11 pct. har været ansat på en anden kontraktform, mens kun 1 pct. har været ansat som fast tjenestegørende personel eller på en K60. Det er veteraner, der er gået på pension, men som har angivet, at de gerne ville have fortsat. Blandt de udsendte, der gerne ville have fortsat i forsvaret, har 39 pct. flere udsendelser bag sig.

12 pct. af veteranerne angiver som årsag til, at de er stoppet i forsvaret, at de selv har sagt op. Blandt dem, der har sagt op, har størstedelen (53 pct.) mellem 4 og 17 års anciennitet, og der er 59 pct., der har én udsendelse bag sig. Størstedelen af dem har været ansat på en K35 (48 pct.) eller en DIB-kontrakt (19 pct.), mens 9 pct. har været henholdsvis fast tjenestegørende eller ansat på en K60. Det kan tænkes, at nogle af disse er veteraner, der ved, at deres kontrakt er ved at udløbe, og derfor søger job andetsteds, inden den når at udløbe. Det kan også tænkes, at det er veteraner, der når et tidspunkt i deres liv, hvor de beslutter, at de ikke har lyst til at blive udsendt igen, og derfor søger væk fra forsvaret, enten fordi de føler, at de har haft udsendelser nok, eller på grund af, at de stifter familie.

TABEL 4.6

Veteraner, der ikke længere er ansat i forsvaret, fordelt efter højeste fuldførte uddannelse ved indtrædelse i forsvaret særskilt for årsag til ophør. Procent.

	Kontrakt ophørte, ville ikke fortsætte	Kontrakt ophørte, ville gerne fortsætte	Blev fyret	Sagde op	Blev pensioneret	Andet	I alt
Grundskole	24	30	44	27	25	20	26
Ungdomsuddannelse	40	31	21	36	19	34	36
Faglært uddannelse	27	30	26	28	33	20	28
Videregående uddannelse	9	9	10	9	23	27	10
I alt	100	100	100	100	100	100	100

Anm.: 2.049 observationer, 14 ubesvarede. Videregående uddannelse består her af kort, mellemlang og lang videregående uddannelse.

Blandt veteraner, der ikke længere er ansat, er der 2 pct., der har angivet, at årsagen til, at de er stoppet i forsvaret, er, at de blev fyret. 30 pct. af dem, der er blevet fyret, var ansat på en DIB-kontrakt, 23 pct. var fast tjenestegørende eller K60, mens 20 pct. var ansat på K35.

Hvis vi ser nærmere på veteranernes årsager til at forlade forsvaret i kombination med deres højst fuldførte uddannelse på det tidspunkt,

da de trådte ind i forsvaret (se tabel 4.6), viser det sig, at der er relativt flere med en ungdomsuddannelse, der selv har sagt op eller er stoppet, fordi deres kontrakt er udløbet, og de ikke har ønsket at få den forlænget. Til gengæld er der relativt flere med en grundskoleuddannelse, der enten er blevet fyret (det skal dog pointeres, at det samlet set, jf. figur 4.3, kun er 2 pct., der er blevet fyret) eller er stoppet, fordi deres kontrakt er udløbet, men som gerne ville have fortsat. Det kan skyldes, at de, der har en ungdomsuddannelse, alt andet lige er bedre stillet i forhold til at overgå til det civile job- og arbejdsmarked end de, der alene har en grundskoleuddannelse at falde tilbage på.

TABEL 4.7

Veteraner, der ikke længere er ansat i forsvaret, fordelt efter årsag til ophør særskilt for personelgruppe ved udtrædelse af forsvaret. Procent.

	Konstabel	Sergent	Officer	Civil	Andet	I alt
Kontrakt ophørte, ville ikke fortsætte	44	33	18	33	24	39
Kontrakt ophørte, ville gerne fortsætte	13	13	7	13	0	12
Blev fyret	2	2	1	7	0	2
Sagde op	38	45	31	20	29	38
Blev pensioneret	1	5	36	9	12	6
Andet	3	2	6	18	35	4
I alt	100	100	100	100	100	100

Anm.: 2.060 observationer, tre ubesvarede.

Som sagt er der samlet set 12 pct. blandt veteraner, der er stoppet i forsvaret, fordi deres kontrakt er udløbet, som angiver, at de gerne ville have fortsat. Opdeles disse på personelgrupper, ses det, at der i konstabelgruppen, sergentgruppen og blandt civile er 13 pct., der har angivet, at de er stoppet, fordi deres kontrakt er udløbet, men at de gerne ville have fortsat, hvorimod der er 7 pct. i officersgruppen. Det kan forklares med, at personer i officersgruppen hyppigere er fastansat eller ansat på K60⁴. Ovenstående tabel 4.7 viser desuden, at der er en overrepræsentation af sergenter (45 pct. sammenlignet med 38 pct. blandt alle), der har sagt op

4. Der er dog også officerer, der er/har været ansat på andre kontraktformer, særligt blandt ikke-ansatte. Blandt ikke-ansatte officerer har 60 pct. været fastansat eller på K60, mens de resterende 40 pct. har været på anden kontraktform, K35, DIB-kontrakt eller K3/HRU. Blandt ansatte officerer er det 83 pct., der er fastansat eller på K60, mens 13 pct. er ansat på anden kontraktform, og kun 4 pct. er fordelt på de resterende kontraktformer.

i forsvaret, hvorimod der er en overrepræsentation af konstablerne (44 pct. sammenlignet med 36 pct. blandt alle), der er stoppet, fordi deres kontrakt er udløbet, og de ikke ønskede at fortsætte.

Der er en overrepræsentation af kvindelige veteraner, der har angivet, at årsagen til deres ophør er, at deres kontrakt udløb, og at de gerne ville have fortsat (18 pct. blandt kvinder mod 12 pct. blandt mænd), hvorimod der er færre kvinder end mænd, der angiver, at deres kontrakt udløb, og at de ikke ønskede at fortsætte (34 pct. blandt kvinder mod 40 pct. blandt mænd). Det kan tænkes, at det hænger sammen med, at det for mænd er lettere at omsætte erfaring inden for forsvaret på det civile arbejdsmarked, da det at være soldat traditionelt set betragtes som et maskulint hverv. Det skal dog bemærkes, at der er relativt få kvinder blandt veteranerne, hvilket gør, at det er usikkert, i hvor høj grad der er tale om en egentlig tendens eller tilfældigheder. Der er dog ikke noget, der tyder på, at forskellene mellem mænd og kvinder i årsagen til at forlade forsvaret skyldes, at kvinderne har et lavere uddannelsesniveau, når de træder ind i forsvaret, snarere tværtimod.

Overordnet set er der således flest, der er stoppet i forsvaret efter eget ønske, enten i kraft af, at de selv har sagt op, eller at deres kontrakt er udløbet, uden at de har ønsket at fortsætte. Blandt dem, der ønskede at fortsætte i forsvaret, er der en overrepræsentation af særligt ansatte på DIB-kontrakt, men også ansatte på K3/HRU og K35.

KARRIERE EFTER FORSVARET

Som det ses af tabel 4.8, er det blandt veteraner, der ikke længere er ansat i forsvaret, størstedelen der angiver, at de i dag er ansat som funktionærer med eller uden ledelsesansvar (henholdsvis 15 og 22 pct.), eller at de arbejder som enten faglærte (20 pct.) eller ufaglærte (9 pct.).

9 pct. af de veteraner, der ikke længere er ansat, er under uddannelse. Det er særligt udsendte, der har været ansat på en K3 eller K35. Der er samlet set 5 pct., der er ledige eller uden for arbejdsmarkedet. Det kan de være af flere årsager, da kategorien omfatter både arbejdsløse på dagpenge og kontanthjælp, førtidspensionister, sygedagpengemodtagere og hjemmegående. Af de 5 pct. af veteranerne, der er ledige eller uden for arbejdsmarkedet, er det størstedelen (44 pct.), der er ledige på dagpenge. 19 pct. er ledige på kontanthjælp, og 24 pct. af veteranerne, der er

ledige eller uden for arbejdsmarkedet, er førtidspensionister. Størstedelen af de ledige på dagpenge er veteraner, der var ansat på K35 eller DIB-kontrakt. Veteranerne, der er ledige eller uden for arbejdsmarkedet, har senest været udsendt for mellem 1 og 22 år siden, men vi kan ikke udtale os om, hvorvidt der er systematik i, hvor lang tid det er siden, at de senest har været udsendt. Dette skyldes, at de udgør så lille en gruppe. Til sammenligning finder IMP i deres opfølgningsundersøgelse foretaget siden 1996, 6 måneder efter udsendelse, at der er 8 pct. veteraner, der er uden arbejde, og at der er 12 pct., der er under uddannelse, hvilket denne undersøgelse peger på, gælder for 8 pct.

Blandt de veteraner, der er kommet ud af forsvaret med en grundskoleuddannelse alene, er der en overrepræsentation, der er ledige eller uden for arbejdsmarkedet. I denne gruppe gælder det 10 pct. Disse veteraner har hyppigst været ansat på K35 (31 pct.) eller K3 (21 pct.), men de andre kontraktformer er også repræsenteret blandt veteraner med en grundskoleuddannelse, der er ledige eller uden for arbejdsmarkedet.

Samlet set er der 1,2 pct. af de ikke-ansatte veteraner, der har angivet, at de i dag er på førtidspension. Halvdelen af disse er under 44 år. Der er 20 pct. af dem, der er på førtidspension, der angiver, at de er blevet såret enten i forbindelse med kamphandlinger eller i forbindelse med andre handlinger end kamphandlinger. Sammenholdt med mænd i befolkningen er der dog blandt veteranerne klart færre, der er på førtidspension. I befolkningen er der blandt mænd mellem 18 og 64 år 6,5 pct., der er på førtidspension (Danmarks Statistik Folke- og førtidspension, 2011). Ser vi på veteranerne, der er under 40 år gamle, udgør andelen, der er på førtidspension, 0,6 pct. sammenlignet med 2,6 pct. blandt mænd i befolkningen i alderen 20 og 39 år⁵. Også i denne aldersgruppe er der således markant færre førtidspensionister blandt veteranerne. Vi kan desværre ikke undersøge, om det lave tal blandt veteraner skyldes, at der er relativt flere blandt dem, der ikke har ønsket at deltage, der er på førtidspension.

---

5. Danmarks Statistiks statistikbank.

TABEL 4.8

Veteraner, der ikke længere er ansat i forsvaret, fordelt efter nuværende hovedbeskæftigelse særskilt for kontraktform ved udtrædelse af forsvaret. Procent.

Nuværende hovedbeskæftigelse	Kontraktform ved udtrædelse af forsvaret					I alt
	K60/fast tjenestegørende	K35	DIB	K3	Anden kontraktform	
Topledelse	6	1	1	1	2	2
Liberale erhverv	3	2	3	2	4	3
Selvstændig	5	4	6	4	7	5
Ikke-faglært arbejder	3	10	11	10	6	9
Faglært arbejder	8	21	24	23	15	20
Funktionær uden ledelsesansvar	17	25	24	19	20	22
Funktionær med ledelsesansvar	16	14	15	13	22	15
Ledige eller uden for arbejdsmarkedet	5	4	5	6	7	5
Pension eller efterløn	26	1	1	1	5	5
Under uddannelse	3	12	4	17	6	8
Andet	8	5	5	5	7	6
I alt	100	100	100	100	100	100

Anm.: 2.007 observationer, 56 ubesvarede.

Andelen af førtidspensionister er ifølge denne undersøgelse ikke særlig stor. På den ene side er det forventeligt, at der er færre førtidspensionister blandt veteraner, da de som bekendt udgør en særlig del af befolkningen, der alle har gennemgået og bestået forsvarets egnethedsvurdering. På den anden side er det for nogle af veteranernes vedkommende mange år siden, de er trådt ud af forsvaret, og det kan tænkes, at der er nogle, der er blevet traumatiseret eller har fået handicap som følge af deres udsendelse. Det lader dog ikke til at afspejle sig i andelen af førtidspensionister blandt veteranerne.

Tabel 4.9 viser, at det primært er veteraner under 35 år, der i dag er i uddannelse. 21 pct. af alle veteraner, der er 21-34 år, er under uddannelse, mens det i den ældste aldersgruppe er 62 pct., der er ledige eller uden for arbejdsmarkedet. Der er flere veteraner, der er mellem 35 og 59, der er ledige eller uden for arbejdsmarkedet, end der er blandt de yngre. De, der er mellem 35 og 59 år, har oftest været ansat på en K35 eller en DIB-kontrakt. Det passer med, at nogle af de veteraner, der har været ansat på en K35, der er udløbet, endnu ikke har fundet en plads på det civile arbejdsmarked.

TABEL 4.9

Veteraner, der ikke længere er ansat i forsvaret, fordelt efter nuværende hovedbeskæftigelse særskilt for alder. Procent.

	21-34 år	35-59 år	60 år eller derover	I alt
Topledelse	0	3	1	2
Liberale erhverv	2	3	4	3
Selvstændig	3	6	4	5
Ikke-faglært arbejder	8	10	1	9
Faglært arbejder	22	21	1	20
Funktionær uden ledelsesansvar	20	25	6	22
Funktionær med ledelsesansvar	11	19	6	15
Ledige eller uden for arbejdsmarkedet	4	6	4	5
Pension eller efterløn	1	1	58	5
Under uddannelse	21	2	1	9
Andet	6	4	14	6
I alt	100	100	100	100

Anm.: 2.063 observationer.

Som det ses af tabel 4.10, er det samlet set 15 pct. af alle veteraner, der ikke længere er ansat i forsvaret, der arbejder som funktionærer med ledelsesansvar. Det er særligt veteraner, der har været udsendt for mere end 10 år siden. Veteraner, der har været udsendt for mere end 10 år siden, er desuden beskæftiget som selvstændige eller inden for topledelse. Veteraner, der har været udsendt for 10 år eller kortere tid siden, er derimod hyppigere under uddannelse end gennemsnittet.

TABEL 4.10

Veteraner, der ikke længere er ansat i forsvaret, fordelt efter nuværende hovedbeskæftigelse særskilt for antal år siden deres seneste udsendelse. Procent.

	1-5 år	6-10 år	11-15 år	16 år eller derover	I alt
Topledelse	1	1	2	2	2
Liberale erhverv	2	3	3	3	3
Selvstændig	2	4	6	6	5
Ikke-faglært arbejder	10	7	8	11	9
Faglært arbejder	14	23	22	19	20
Funktionær uden ledelsesansvar	17	21	26	22	22
Funktionær med ledelsesansvar	6	13	17	20	15
Ledige eller uden for arbejdsmarkedet	5	6	5	5	5
Pension eller efterløn	5	5	4	5	5
Under uddannelse	30	9	3	2	8
Andet	8	6	5	5	6
I alt	100	100	100	100	100

OPSAMLING

I dette kapitel har vi undersøgt veteranernes vej ind og ud af forsvaret. Vi har sammenlignet ansatte med ikke-ansatte veteraner, ligesom vi har undersøgt, om der er forskelle mellem veteraner, der stadig er ansat i forsvaret og veteraner, der ikke længere er ansat. Kapitlet peger i forskellige retninger angående veteranerne, og der lader ikke til at være nogen entydige svar. I det følgende opridses nogle af de centrale pointer, vi er kommet frem til i løbet af kapitlet.

- De veteraner, der stadig er ansat i forsvaret, har hyppigst været udsendt inden for de seneste 5 år, mens de veteraner, der ikke længere er ansat i forsvaret, hyppigst har været udsendt for mellem 16 og 18 år siden. Samlet set er der 88 pct. af de veteraner, der stadig er ansat i forsvaret, der er erklæret egnede til udsendelse. Størstedelen af dem har under 18 års anciennitet.
- Størstedelen (64 pct.) af veteranerne, der stadig er ansat i forsvaret, er fastansatte eller på en K60 og har været ansat i 18 år eller derover. Flest af de ikke-ansatte veteraner har været ansat på en K35 (33 pct.) eller en DIB-kontrakt (30 pct.). De har hyppigst haft under 17 års anciennitet, da de stoppede i forsvaret.
- Størstedelen (59 pct.) af alle veteraner meldte sig frivilligt til Hærens Basisuddannelse (HBU). Der er dog blandt både ansatte og ikke-ansatte veteraner med henholdsvis én og flere udsendelser bag sig nogle, der ikke har været frivillige til HBU. Samlet set udgør de 15 pct. Blandt veteraner, der ikke var frivillige til HBU, der på det tidspunkt, de kom ind, havde en grundskole- eller en ungdomsuddannelse, er der relativt flere, der kun har en enkelt udsendelse, end der er blandt dem, der havde en faglært uddannelse. Det tyder således på, at der er forskellig motivation og forskellige muligheder, der ligger bag deres valg om at blive i forsvaret.
- Vi har sammenlignet veteranernes uddannelsesniveau på det tidspunkt, de trådte ind i forsvaret og i dag. I dag er der generelt færre, der har grundskoleuddannelse eller en ungdomsuddannelse som højeste fuldførte uddannelse, end der var ved indtrædelse. Til gengæld er der i dag flere, der har en faglært eller en videregående uddannelse. Veteraner har generelt et højere uddannelsesniveau end mænd i befolkningen.

- Vi har undersøgt vejen ud af forsvaret i den forstand, at vi har set på, hvorfor veteranerne har forladt forsvaret. Der er generelt flest, der angiver, at deres kontrakt udløb, og at de ikke ønskede at fortsætte (39 pct.), eller at de selv sagde op (38 pct.). Der er dog også 12 pct., som angiver, at deres kontrakt udløb, og at de gerne ville have fortsat. Det er oftest veteraner, der har været ansat på en K35 eller en DIB-kontrakt.
- Endelig har vi undersøgt veteranernes karriere, efter de har forladt forsvaret. Størstedelen af veteranerne angiver som deres nuværende hovedbeskæftigelse, at de er ansat som funktionærer med eller uden ledelsesansvar eller som arbejdere – faglærte eller ufaglærte. 9 pct. er under uddannelse, særligt veteraner, der var ansat på en K3/HRU eller K35, mens der er 5 pct., der er ledige eller uden for arbejdsmarkedet. Veteraner med en grundskoleuddannelse alene er overrepræsenterede blandt veteraner, der er ledige eller uden for arbejdsmarkedet. Blandt dem, der er ledige eller uden for arbejdsmarkedet med en grundskoleuddannelse, er der flest, der har været ansat på K35 (31 pct.) og K3 (21 pct.), men veteraner med alle andre kontraktformer er også repræsenteret. Der er ligeledes 5 pct., der er gået på pension eller efterløn. Der er ganske få af de adspurgte veteraner, der er på førtidspension, klart færre end blandt mænd i befolkningen.

MISSIONSERFARING

Formålet med dette kapitel er at belyse veteraners missionserfaring. Spørgeskemaundersøgelsen åbner op for, at vi kan afdække områder og temaer, som vi ikke kan belyse ud fra de tilgængelige registeroplysninger fra Danmarks Statistik og forsvaret. Kapitlet undersøger, om der er veteraner, der har været udsendt mange gange i en relativt kort periode, og som dermed kan gå under betegnelsen ”missionsbumser”. Derudover undersøger vi også omfanget af enkeltmandsudsendinger i forhold til holdudsendinger. Vi ser således på, hvad der kendetegner de tidligere udsendes missioner: hvilken mission, udsendelsesland, udsendelsesår, funktion, arbejdsopgaver, ophold uden for lejren samt tradition i familien for international militær udsending.

Kortlægningen af veteranernes missioner giver dels et billede af, at de har deltaget i forskelligartede missioner, og dels er det centralt for de efterfølgende kapitler, hvor vi beskriver veteranernes oplevelser under udsending. Den kvalitative undersøgelse ”Hjemvendte soldater. En Interviewundersøgelse” (Kofod m.fl., 2010) peger på, at vurderingen af missionsoplevelser også afhænger af den mission, hjemvendte soldater har været på.

I de tilfælde, hvor der er muligt, inddrager vi resultaterne fra kortlægningen af førstegangsendte i rapporten ”Soldater før og under udsending. En kortlægning” (Lyk-Jensen, 2011). Blandt de personer, der

havde været udsendt én gang, da de besvarede spørgeskemaet, er det den ene mission, analyserne er baseret på. Blandt de personer, der havde været udsendt mere end én gang, da de besvarede spørgeskemaet, er det den seneste mission, der refereres til i analyserne.

MISSION, LAND OG UDSENDELSESÅR

Danmark har haft soldater i forskelligartede missioner, herunder både fredsbevarende missioner i Balkanregionen i 1990'erne og mere militær-aktivistiske missioner i Irak og Afghanistan. Det er især de større missioner i perioden fra 1992 til 2010, som veteranerne har været udsendt på. Eksjugoslavien, Irak og Afghanistan udgør mere end 88 pct. af alle udsendelser i perioden 1992-2009 (Lyk-Jensen m.fl., 2011, s. 33).

BOKS 5.1

Definition af udsendelser, missioner, lande og personer i denne undersøgelse.

En person kan have flere udsendelser i sin karriere ved forsvaret. Personen kan være udsendt flere gange på den samme mission, men på forskellige missionshold, fx ISAF (hold) 6 og ISAF (hold) 9, eller være udsendt på forskellige missioner, fx ISAF og KFOR. Der er tilknyttet et land eller missionsområde, hvor missionen udføres, til hver mission, fx foregår ISAF i Afghanistan, mens KFOR foregår i Kosovo. I denne undersøgelse bliver de tidligere udsendte spurgt om en mission, enten den eneste mission eller den seneste mission, hvis de har været udsendt mere end én gang.

Som tidligere nævnt er opgørelsen for missioner enten den tidligere udsendes eneste mission eller seneste mission i tilfælde af, at han/hun har været udsendt på flere missioner.

Blandt de 3.198 tidligere udsendte, som har besvaret spørgeskemaet, har 1.588 været udsendt én gang, og 1.610 har været udsendt mere end én gang. 87 pct. af veteranerne tilhører hæren, 7 pct. flyvevåbnet og 5 pct. søværnet. Der er et bemærkelsesværdigt bortfald på missions-spørgsmålet, som er et åbent spørgsmål, hvor veteranerne skal fortælle, hvilken mission de har deltaget i. Kun 80 pct. af de engangsudsendte har angivet navnet på deres mission, og 79 pct. af flergangsudsendte har angivet deres seneste mission. Det betyder, at vi ikke kan vise den korrekte fordeling over veteranernes eneste eller seneste mission på baggrund af spørgeskemaet.

TABEL 5.1

Engangs- og flergangsendte veteraner særskilt for værn, mission, land og år siden udsendelse. Procent.

	En udsendelse	Flere udsendelser
<i>Værn</i>		
Hæren	89	84
Flyvevåbnet	5	9
Søværnet	4	6
Andet	2	2
I alt	100	100
<i>Mission</i>		
UNPROFOR	13	9
IFOR	4	3
SFOR	13	7
KFOR	29	15
ISAF	11	26
IRAK	7	10
Andre missioner	22	29
I alt	100	100
<i>Land</i>		
Eksjugoslavien	75	
Afghanistan	12	
Irak	10	
Andre Lande	4	
I alt	100	
<i>År siden udsendelse</i>		
1-2 år siden	9	25
3-5 år siden	17	22
6-9 år siden	17	17
10-14 år siden	23	18
15-19 år siden	33	15
Mere end 20 år siden	1	2
I alt	100	100

Tabel 5.1 viser fordelinger for både engangs- og flergangsendte og centrale oplysninger om missionstype. Blandt de engangsendte, der har besvaret, har 29 pct. af dem været på missionen KFOR, hvorimod det er 15 pct. for flergangsendte, som har deres seneste mission som KFOR. For 26 pct. blandt flergangsendte har deres seneste mission været ISAF, hvorimod det er 11 pct. for engangsendte. En tredjedel af flergangsendte har på deres seneste mission været på andre missioner, som ofte er mindre missioner eller missioner under Søværnets Operative Kommando eller Flyvertaktisk Kommando. Blandt de engangsendte er det 22 pct., der har været på andre missioner end de syv store missioner (UNPROFOR, UNCRO, IFOR, SFOR, KFOR, IRAK OG ISAF, jf. boks 2.1). IFOR er den mindste mission både for engangs- og flergangsendte, hvilket ikke er overraskende, da det også er en relativt

mindre mission, som foregik i Bosnien-Hercegovina fra 1995 til 1996 med ca. 2.200 udsendelser, dvs. 4 pct. af alle udsendelser fra 1992-2009.

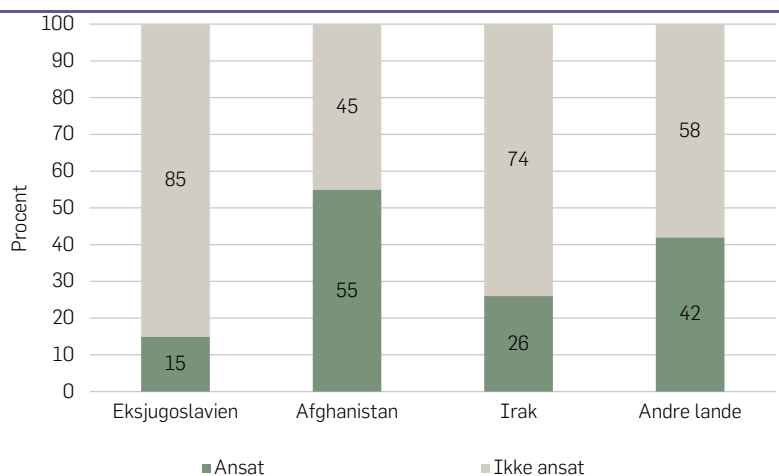
Blandt de veteraner, der har været udsendt én gang, er der i alt 1.474, der har besvaret spørgsmålet om, hvilket land de har været udsendt til. Svarprocenten ved land er således på 93 pct. og væsentligt højere end ved mission, som blev belyst i ovenstående.

Blandt ansatte i forsvaret har 55 pct. været i Afghanistan, 26 pct. i Irak og 15 pct. i Eksjugoslavien. Forskellen mellem udsendelsesland og ansættelsesforhold skyldes ikke en naturlig afgang forårsaget af pensionsalderen, hvilket man kunne foranlediges til at tro, eftersom mange af dem, der var udsendt til Eksjugoslavien, var udsendt for mange år siden.

Forskellen på ansættelsesforholdene udsendelseslandene imellem, som er afbildet i figur 5.1, kan skyldes, at de engangsudsendte, som stadig er ansat, er en gruppe, der er relativt unge, og er den gruppe, der udsendes til Afghanistan.

FIGUR 5.1

Engangsudsendte veteraner fordelt efter nuværende ansættelse i forsvaret særskilt for land. Procent.

Anm.: 1.474 observationer, 114 uoplyste.

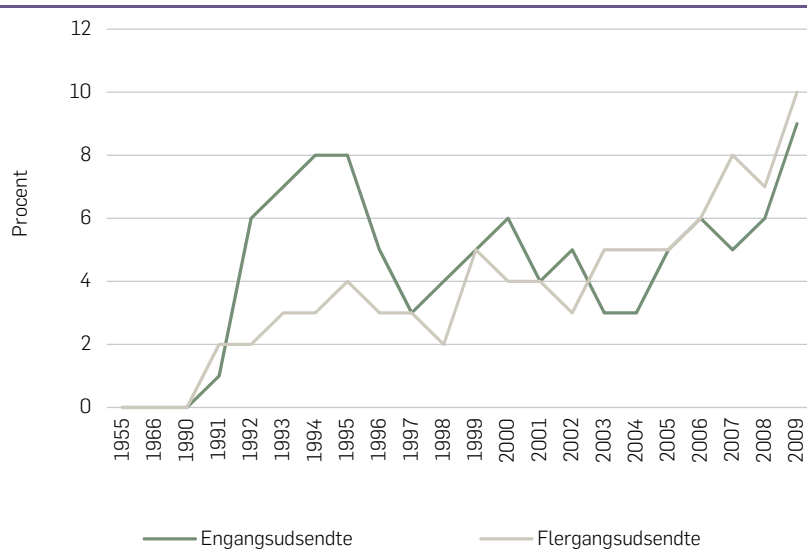
VETERANERNE VAR UDSENDT I 1990'ERNE OG 2000'ERNE

Figur 5.2 viser udviklingen af antallet af udsendte veteraner efter udsendelsesår. Den ene kurve afbilder udsendelsesår for engangsudsendte, og

den anden kurve afbilder seneste udsendelsesår for veteraner med flere udsendelser bag sig i perioden fra 1960'erne og frem til 2010. 2 pct. blandt veteranerne har været udsendt tidligere end 1992, og de første missioner er afrapporteret i 1950'erne. Figuren illustrerer, at der i perioden 1992 til 2009 hvert år er udsendt mellem 3 og 9 pct. af de engangsudsendte, hvorimod andelen blandt de flergangsudsendte er lavere i 1990'erne. Efter 2005 stiger andelen for både engangs- og flergangsudsendte. Denne stigning skyldes konsekvenserne af folketingets beslutning om at styrke det danske bidrag i Afghanistan. Kurvens svingninger afhænger af de missioner, der i visse perioder har aftaget mange soldater.

FIGUR 5.2

Veteraner fordelt efter udsendelsesår, særskilt for engangs- og flergangsudsendte. Procent.

Anm.: Engangsudsendte: 1.573 observationer, 15 uoplyste. Flergangsudsendte: 1.603 observationer, syv uoplyste.

SOLDATERNE ER IKKE MISSIONSBUMSER

Flere fra forsvaret og andre offentlige støttefunktioner hævder, at det at blive udsendt på internationale missioner er blevet en livsstil for nogle soldater. Hyppige gengangere bliver kaldt ”missionsbumser”. Det udtryk an-

vendes til at betegne de soldater, som efter en mission ønsker at komme hurtigt af sted igen og som følge heraf har en række udsendelser inden for relativt få år. Det er relevant at undersøge, i hvor stort omfang fænomenet missionsbumser eksisterer blandt veteraner, idet gentagne udsendelser kan medføre følelsesmæssige reaktioner (Kofod, 2010, side 35). I dette afsnit undersøger vi omfanget af missionsbumser. I kortlægningen af alle soldater (Lyk-Jensen, 2011) var det ikke muligt at undersøge, over hvor lang en periode veteraner med flere udsendelser har været udsendt. I spørgeskemaundersøgelsen har vi oplysninger om, hvor længe veteranerne har været ansat i forsvaret, og hvor mange udsendelser de har været på.

Udsendes soldater på de store missioner som KFOR, SFOR, ISAF eller IRAK, er udsendelsesperioden oftest 6 måneder. En del af et hold er udsendt i længere tid, og de tager del i overleveringen til det nye hold, der kommer og overtager. Derudover er der enkeltmandsmissioner, som varer i en kortere periode. Det er kun engangsudsendte, der har haft mulighed for at besvare spørgsmålet om, hvorvidt de har været på hold- eller enkeltmandsudsendelse. Det betyder, at for de samlede resultater for alle veteraner indgår både hold- og enkeltmandsudsendelse, og i analyser, der udelukkende omhandler flergangsudsendte, kan vi følgelig ikke identificere, om udsendelsen har været på et hold eller ej.

Halvdelen af veteranerne har været udsendt en gang, og den anden halvdel har været udsendt mere end én gang. Veteranerne har i gennemsnit været udsendt 2,2 gange pr. person, hvilket ligner gennemsnittet på 2,1 gange blandt alle udsendte i perioden fra 1992 til 2009 (Lyk-Jensen, 2011). 25 pct. af veteranerne har været udsendt to gange, og den sidste fjerdedel har været udsendt mere end to gange.

Flergangsudsendte veteraner har i gennemsnit været udsendt 3,3 gange, og de har i gennemsnittet været udsendt 18 måneder. Det stemmer overens med, at de har været udsendt tre gange a 6 måneder. Medianen er på 13 måneder, dvs. at 50 pct. af de flergangsudsendte har været udsendt mellem 1 og 13 måneder, og 50 pct. har været udsendt mere end 13 måneder.

8 pct. har været udsendt mellem 5 og 9 gange, og 1 pct. af veteranerne har været udsendt mere end 10 gange. Dette gælder for alle veteraner, hvoraf 26 pct. har været ansat mere end 17 år ved forsvaret. Undersøger vi veteraner, der har været udsendt mellem 5 og 9 gange og ansat ved forsvaret mellem 1 og 15 år, dvs. veteraner, der i gennemsnit har haft en udsendelse minimum hvert tredje år, er der 4,5 pct. af flergangs-

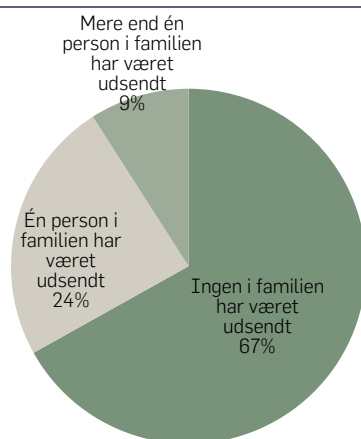
udsendte, der kan gå under betegnelsen missionsbumser. Der er 4 pct. blandt ansatte og 5 pct. blandt dem, der ikke længere er ansat. Forholder vi disse resultater til alle veteranerne, er det ca. 2 pct.

FAMILIETRADITION

I spørgeskemaundersøgelsen bliver de tidligere udsendte spurgt om, hvor mange medlemmer af deres familie der har været udsendt på internationale militære missioner. I Danmark har der ikke som i USA gennem tiden været tradition for militærfamilier og en stærk social arv, hvor faren er ansat ved militæret, og den efterfølgende generation også søger en militærkarriere. Dog er der sociologiske teorier, der beskriver, hvordan de muligheder, man bliver bekendt med under opvækst og socialisering, påvirker de valg og den mulighedsstruktur, den enkelte foretager gennem livet (se eksempelvis Pierre Bourdieu, 1999). Derfor har vi en forventning om, at der blandt veteranerne er flere, der har et eller flere familiemedlemmer, der har været udsendt på internationale militære missioner, idet det for nogle unge mænd kan være inspirerende at høre om familiemedlemmets oplevelser og derved påvirke deres beslutning om selv at blive udsendt.

FIGUR 5.3

Veteraner fordelt efter antal af familiemedlemmer, der tidligere har været udsendt. Procent.

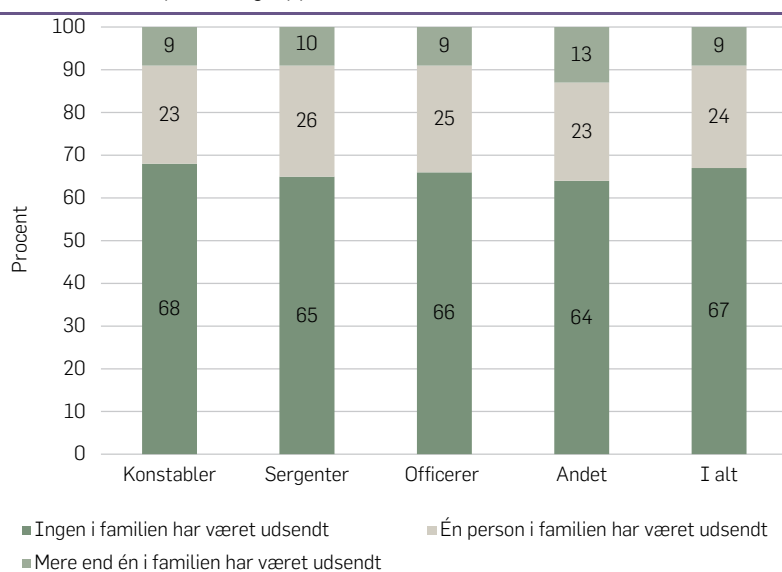

Anm.: 3.189 observationer, ni uoplyste.

Figur 5.3 viser, at 67 pct. af veteranerne ikke har et familiemedlem, der tidligere har været udsendt på en international mission. 24 pct. har et enkelt familiemedlem, og 9 pct. har mere end ét familiemedlem, der tidligere har været udsendt. Det peger på, at der er en del blandt veteranerne, for hvem der kan være tale om en familietradition inden for forsvaret.

FIGUR 5.4

Veteraner fordelt efter antal af familiemedlemmer, der tidligere har været udsendt, særskilt for personelgrupper. Procent.

Anm.: 3.189 observationer, ni uoplyste.

12 pct. af alle veteraner er stadig ansatte og har et familiemedlem, der tidligere har været udsendt, hvorimod det er 21 pct., der ikke længere er ansat og har et familiemedlem, der tidligere har været udsendt. Der er således ikke en tendens, der peger på, at de, der er ansat i dag, hyppigere har et familiemedlem, der har været udsendt. Ser vi derimod på forskellene mellem flergangs- og engangsudsendte, er der 17 pct. veteraner med flere udsendelser bag sig, der har et familiemedlem, der tidligere har været udsendt, hvorimod det er 16 pct. for engangsudsendte. Vi kan således konkludere, at det er personer, der bliver ved forsvaret i en længere periode, der hyppigere har et familiemedlem, der har været udsendt. Blandt de ikke-ansatte viser det sig også, at det er dem, der har været ansat mel-

lem 4 og 17 år, der hyppigst har et familiemedlem, der tidligere har været udsendt.

Figur 5.4 afbilder de fire personelgrupper – konstabler, sergenter, officerer og andet personel – og procentdelen af den enkelte gruppe, der har familiemedlemmer, der tidligere har været udsendt på en militær mission. De tre grupper adskiller sig ikke fra hinanden, og ca. 1 ud af 3 har et familiemedlem, der tidligere har været udsendt. Gruppen af ”andet”, det vil blandt andet sige læger, sygeplejersker og administrativt personale, har flere familiemedlemmer, der tidligere har været udsendt, end de øvrige personelgrupper. 36 pct. blandt gruppen ”andet” har en eller flere veteraner i familien, og det peger på, at der er en større familietradition for udsendelse blandt dem.

ERFARINGER UNDER UDSENDELSE

Dette afsnit beskriver tidligere udsendtes erfaringer under udsendelse, herunder hvilke funktioner de har haft, og om de har været uden for lejren under udsendelsen. Der er forskel på de oplysninger, vi har om de engangsudsendte i forhold til de flergangsudsendte. Forskellen er bevidst og skyldes primært, at det for personer, der udsendes flere gange, kan være vanskeligt at adskille erfaringer fra den ene mission til den anden, og derfor har vi besluttet primært at henvende os til engangsudsendte, hvad angår disse temaer. For de engangsudsendte har vi oplysninger om, hvorvidt de har været på hold/enkeltmandsudsendelse, samt hvor ofte de var ude af lejren.

SOLDATER ER UDSENDT PÅ HOLD

91 pct. af de soldater, der har været udsendt én gang, har været på holdudsendelser, og 9 pct. på enkeltmandsudsendelser. Blandt gruppen, der har været på holdudsendelse, er 81 pct. ikke længere ansat ved forsvaret, hvorimod der blandt gruppen af enkeltmandsudsendte er 47 pct., der er ansat ved forsvaret. Denne forskel kan blandt andet forklares ved, at forsvaret udsender fast personel på enkeltmandsudsendelser, idet der på mindre missioner ofte kræves erfarne soldater. Soldaterne på holdudsendelser er derimod ikke nødvendigvis fastansatte inden udsendelse, men har i stedet skrevet kontrakt med forsvaret for en kortere periode. Blandt alle veteraner udgør sergentgruppen og officersgruppen, der er på en-

keltmandsudsendelse, 6 pct. I kapitel 7 "Missionsoplevelser" undersøger vi, om veteraner på enkeltmandsudsendelser har mere eller mindre positive missionsoplevelser sammenlignet med veteraner, der har været på holdudsendelser.

LEDELSESFUNKTION

31 pct. af soldater, der har været udsendt én gang, har haft en ledelsesfunktion med ansvar for personale, og 56 pct. blandt flergangsudsendte har haft en eller flere udsendelser med en ledelsesfunktion. En ledelsesfunktion kan fx være en funktion som gruppefører.

Blandt de engangsudsendte, som udførte en ledelsesfunktion på en udsendelse, er 30 pct. ansat ved forsvaret, hvorimod det blandt dem, der ikke havde en ledelsesfunktion, er 18 pct. Alt i alt er der 57 pct. af de engangsudsendte, som ikke udførte en ledelsesfunktion og i dag ikke længere er ansat ved forsvaret.

KAMPTROPPER

Ligesom missionstype har betydning for de udsendtes oplevelser af missionen, betyder det også noget, hvilken type opgave de er ansat til at løse. Således får kampsoldater normalt flest voldsomme indtryk, men det udelukker ikke, at udsendte i logistik og administration får dramatiske oplevelser eller påvirkes stærkt af selve udsendelsen. Der kan være usikkerhed, lang ventetid, stærke indtryk fra missionsområdet også bag kampzonen. Kampsoldater er rustet til voldsomme hændelser, hvor andet personel i mindre grad forventer dette (Thomsen m.fl., 2010, side 40).

Udsendte udfører militært arbejde inden for forskellige områder. Områderne varierer meget, og visse arbejdsområder foregår alene i lejren og er af administrativ karakter, hvor udsendte, der udfører andre arbejdsopgaver, er mere eksponerede for kamp og hyppigere befinder sig uden for lejren. Forsvaret vælger, hvordan de hold, der udsendes på internationale missioner, sammensættes. Holdene består af både civilt og militært personel, der udfylder forskelligartede funktioner under udsendelsen. Nogle af de udsendte står for logistikken, andre udfører administrative opgaver, og andre igen bevæger sig rundt uden for lejren på patruljer.

Tabel 5.2 viser, at 34 pct. af de engangsudsendte tilhører kampfropperne, 17 pct. arbejder med logistik og 15 pct. med operation. Inden

for konstabelgruppen er der 42 pct., som tilhører kamptropperne, og andelen er markant lavere for sergenter og officerer, hvor det er på henholdsvis 30 pct. for sergentgruppen og 15 pct. for officersgruppen. Officererne er hyppigst repræsenteret i arbejdsområder, som omhandler operation, hvor planlægning af patruljer og operationer finder sted. Da operation og kamptropper er arbejdsområder, der er tæt forbundet, kan vi ikke udelukke, at der i arbejdsområdet operation findes veteraner, der tilhører kamptropperne, og omvendt. Sergentgruppen fordeler sig mere jævnt over de forskellige arbejdsområder, og efter kamptropperne er sergenterne mest repræsenteret i logistik (16 pct.), operation (16 pct.) og administration (10 pct.). Konstabelgruppen er mest repræsenteret i kamptropperne (42 pct.), logistik (20 pct.) og operation (12 pct.). Gruppen af civile udgør primært arbejdsområderne sanitet (33 pct.) og administration (18 pct.).

Ser vi på fordelingen af arbejdsområde i forhold til, om veteranerne i dag er ansat ved forsvaret, er der blandt engangsudsendte 30 pct., der var en del af kamptropperne, som ikke er ansat ved forsvaret i dag. 8 pct. var en del af enten logistik eller operation, og det er i dag de største grupper, som stadig er ansat ved forsvaret.

Arbejdsområderne og de arbejdsopgaver, soldaterne får stillet under udsendelse, har betydning for deres oplevelser. Der er arbejdsopgaver, der er mere eksponeret for kampe, hvilket alt andet lige er mere risikobetonet i forhold til arbejdsopgaver, der ikke nødvendigvis kræver, at man dagligt forlader lejren.

TABEL 5.2

Engangsudsendte veteraner fordelt efter arbejdsområde. Procent og antal.

	Procent	Antal
Administration	7	110
Logistik	17	272
Operation	15	243
Sanitet	7	111
Manøvestøtte	3	52
Militærpoliti	2	25
Kamptropperne	34	544
Andet	15	231
I alt	100	1.588

Ved det samme spørgsmål til flergangsudsendte har veteranerne haft mulighed for at sætte flere kryds ved arbejdsområde. For veteraner, der har

været udsendt mere end én gang, er det hyppigst kamptropperne, de har været en del af, efterfulgt af logistik og operation.

SOLDATERNE ER UDEN FOR LEJREN

Under en udsendelse er der forskellige funktioner og arbejdsopgaver, der skal udføres, og ofte har disse en betydning for, hvor soldaterne opholder sig under udsendelsen. For eksempel er der flere arbejdsopgaver, som primært udfyldes inden for lejren, hvor sikkerheden er relativt højere, end uden for. I undersøgelsen er engangsudsendte blevet spurgt om, hvor ofte de har været uden for lejren. 84 pct. er uden for lejren hver dag eller flere gange om ugen, og 16 pct. kommer uden for lejren et par gange om måneden eller endnu sjældnere. Vi kan drage en parallel til den norske undersøgelse *Å komme hjem* (Mandal, 2009), hvor der har været et lignende spørgsmål omkring det at gøre tjeneste inden for eller uden for lejren. Her er der 19 pct., der er uden for lejren, 75 pct., som både er ude og inde i lejren, og 6 pct., som er inde i lejren.

59 pct. af veteranerne, der ikke længere er ansatte ved forsvaret, kom dagligt uden for lejren, hvilket er flere end dem, der stadig er ansatte, som er på 47 pct. Mønsteret er omvendt blandt dem, der sjældent kommer uden for lejren, hvor det er 11 pct. af de ansatte og 5 pct. af de ikke-ansatte. Dette skyldes, at det blandt dem, der ikke længere er ansatte, primært er veteraner på 21-34 år, der dagligt kommer uden for lejren, og som typisk er konstabler. Unge mennesker, der søger i forsvaret for at prøve en enkelt udsendelse, er således også dem, der bevæger sig uden for lejren.

I gruppen af engangsudsendte, der har oplevet kamp, er der 63 pct., der dagligt bevæger sig uden for lejren. Og blandt dem, der dagligt kommer uden for lejren, er der flere (58 pct.), der ikke har oplevet kamp, end der har (42 pct.). Uden for lejren er eksponeringen højere og sikkerheden lavere.

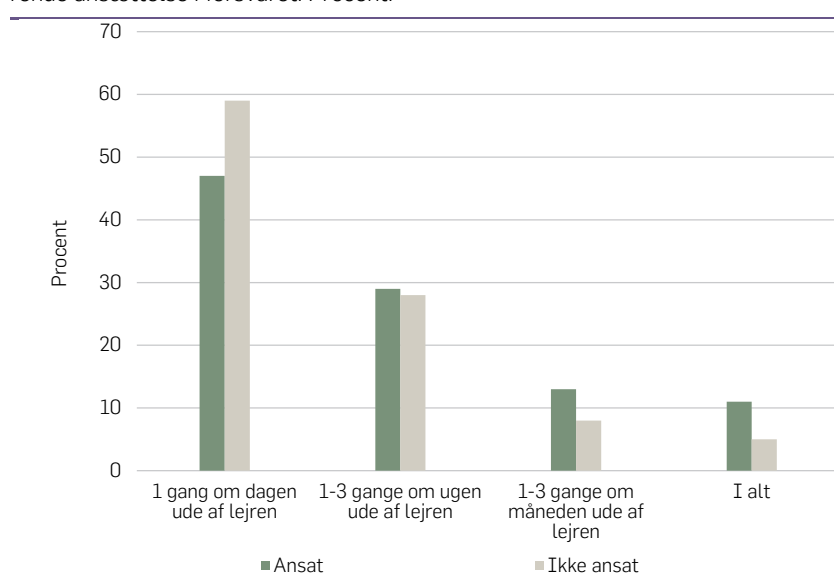
Blandt de fire personelgrupper – konstabelgruppen, sergentgruppen, officersgruppen og gruppen ”andet” – opholder den største andel inden for hver gruppe sig ofte uden for lejren. Blandt alle engangsudsendte er 37 pct. konstabler, der dagligt kommer uden for lejren.

Fordelingen inden for de fire grupper fortæller, at 66 pct. af konstablerne, 18 pct. af sergenterne og 13 pct. af officererne næsten dagligt kommer uden for lejren. De tre største personelgrupper udfører forskellige funktioner på missionerne, og eftersom konstablerne hyppigere

er uden for lejren end de andre personelgrupper, er deres arbejdsopgaver sandsynligvis også ofte placeret uden for lejren.

FIGUR 5.5

Veteraner fordelt efter, hvor mange gange de er ude af lejren, særskilt for nuværende ansættelse i forsvaret. Procent.

Anm.: 1.588 observationer.

75 pct. af kamptropperne kommer dagligt uden for lejren, og det er hermed det arbejdsområde, der har den største andel af personer, der dagligt kommer uden for lejren. Operationsområdet udgøres primært af officersgruppen, som ofte også bevæger sig uden for lejren. Her kommer 59 pct. dagligt uden for lejren. Blandt dem, der dagligt kommer uden for lejren og beskæftiger sig med operation, er der ikke forskel mellem konstabelgruppen og officersgruppen.

KAMPHANDLINGER

At blive udsendt til en krigszone med mandat til kamp kan udløse psykiske efterreaktioner, der måske lettere opdages end de psykiske efterreaktioner, der opstår pga. observationsmandat/afmagt som fx i forbindelse med missioner i Eksjugoslavien. Der er større opmærksomhed rettet mod ”granatchok” og reaktioner på voldsomme hændelser, som de ud-

sendte er uddannet til, end mod de psykiske efterreaktioner, der kan opstå, hvis ikke man er eksponeret for kamp (Thomsen m.fl., 2010, side 40).

BOKS 5.2

Definition af kamphandling i denne undersøgelse.

En kamphandling bliver defineret som en kampudveksling mellem to parter eller to grupper. En kamphandling er ikke et raketangreb på en lejr.

De tidligere udsendte er alle blevet spurgt om, hvorvidt de har oplevet kamphandlinger under udsendelsen, og det har 48 pct. Udsendte, der har mere end én udsendelse bag sig, har ikke overraskende hyppigere oplevet kamphandlinger end personer, der har været udsendt én gang. 38 pct. og 57 pct. af hhv. engangs- og flergangsudsendte har oplevet kamphandlinger. 52 pct. i officersgruppen har oplevet kamphandlinger. For sergenterne og konstablene er tallene henholdsvis 51 pct. og 46 pct. Blandt kamptropperne er det 44 pct., der har oplevet kamp. Dette skyldes primært de forskellige typer af missioner og kampoplevelser mellem udsendelseslande. Derudover kan der også være forskellige fortolkninger af, hvad en kamphandling er, trods det, at interviewererne har haft definitionen, som er beskrevet i boks 5.2, til at vejlede ud fra. I det følgende belyser vi, hvilke arbejdsområder der oplever kamp, herunder primært kamptropper og operation.

ENGANGUDDSENDTES OPLEVELSER AF KAMPHANDLINGER

I det følgende ser vi udelukkende på kamptropperne i udsendelseslandene Eksjugoslavien, Irak og Afghanistan. Blandt de engangsudsendte er der 65 pct. af kamptropperne i Eksjugoslavien, der ikke har oplevet kamp, mens der er 4 pct. i Afghanistan og 24 pct. i Irak. Det er således i Afghanistan, der er den mindste andel af veteraner, der både er en del af kamptropperne og ikke har oplevet kamp. Sammenligner vi de fredsskabende missioner i Irak og Afghanistan, er andelen af veteraner, der har oplevet kamp, den samme, nemlig 61 pct. for begge udsendelseslande. Inden for arbejdsområdet operation, som primært udfyldes af officersgruppen, er der 61 pct. af dem, der har været i Afghanistan, der har oplevet kamp. Blandt dem, der har været i Irak, er tallet 75 pct.

At være en del af kamptropperne og ikke opleve kamp under udsendelse kan påvirke konsekvenserne af udsendelse lige så meget som den pressede situation, det er at være i kamp. Kamptropperne bliver trænet til at håndtere pressede situationer, hvorimod andre arbejdsområder ikke gennemgår den samme type af uddannelse. Flere undersøgelser, blandt andet Thomsen m.fl. (2010), peger på, at det, hvis ikke der er mulighed for at udføre det arbejde, man er hårdt trænet til at udføre, enten kan føre til kedsomhed under udsendelsen eller til, at man som person ikke kan forlige sig med den oplevelse, man har fået i forhold til det, man havde forventet. I de senere kapitler undersøger vi, om der er korrelation mellem oplevelse af kamphandlinger og veteranernes egen vurdering af psykiske eftervirkninger.

Reaktioner og følelser i forhold til kamphandlinger kan variere mellem forskellige typer af kamphandlinger, men også mellem, hvor trænet den enkelte soldat er til at håndtere en farlig situation. Veteraner, der har oplevet kamphandlinger, er blevet spurgt om, hvilke reaktioner de havde under kamphandlingen, samt hvilke følelser det vækkede i dem. Størstedelen af veteranerne var i stand til at anvende normale procedurer, at reagere og/eller give ordrer, og de havde ikke vanskeligheder ved at reagere.

OPSAMLING

Dette kapitel har belyst veteranernes missionserfaringer, som det ikke har været muligt at afdække på baggrund af registeroplysninger.

75 pct. af engangsudsendte har været i Eksjugoslavien, hvorimod flergangsudsendte hyppigere refererer til udsendelser på missionen ISAF.

Respondenterne har primært været udsendt i 1990'erne og 2000'erne. Flergangsudsendte refererer til missioner inden for de seneste 5 år, hvorimod engangsudsendtes missioner spreder sig mere og går længere tilbage i 1990'erne.

Højest 2 pct. af alle veteranerne kan gå under betegnelsen ”missionsbumser”, dvs. at de har haft mere end fem missioner inden for en periode på 15 år. Det svarer til 4,5 pct. blandt flergangsudsendte. Det er således et fænomen, der forekommer, men det er langt fra et gennemgående mønster, der karakteriserer veteraner.

33 pct. af veteranerne har et familiemedlem, der tidligere har været udsendt, hvorfor vi i en eller anden udstrækning kan tale om, at der er et familiemønster inden for militæret i Danmark. Familietradition forekommer hyppigere blandt flergangsendte end engangsendte samt blandt ikke-ansatte. Derudover forekommer fænomenet jævnligere blandt andet personel, hvor der i denne gruppe også er andet militært personel end det klassiske militære personel, fx militære sygeplejersker.

Kamptropperne er det største arbejdsområde, og der er 34 pct. af de engangsendte, der er en del af kamptropperne. De veteraner, der har været en del af kamptropperne, er hyppigere ikke ansat ved forsvaret i dag. Det tyder på, at kamptropperne er en gruppe, der har en kort karriere ved forsvaret, dvs. en mission.

Mere end 4 ud af 5 veteraner kom ofte eller dagligt uden for lejren. Blandt dem, der kom uden for lejren dagligt, er der flere, der ikke har oplevet kamp, i forhold til dem, der har oplevet kamp.

SÅREDE OG REPATRIEREDE OG UDBREDELSEN AF SELVVURDEREDE MÆN

Veteranernes sundhedstilstand på interviewtidspunktet afhænger af mange forskellige faktorer, fx alder, køn, socioøkonomisk status, oplevelser under udsendelse m.fl. Nogle af disse faktorer kan blive påvirket af udsendelsen, andre bliver det ikke (fx alder). Som anført i litteraturstudiet Lyk-Jensen m.fl. (2010) er det blandt andet de repatrierede og de sårede, hvis liv efter udsendelse kan være særlig udsat pga. de oplevelser, som de har haft under deres udsendelse. Det er oplevelser, som har gjort, at de er kommet til skade eller er blevet sendt hjem før det planlagte tidspunkt. Andre risikogrupper kan være udsendte kvinder. En dansk undersøgelse (Christensen, 2001) fandt indikationer på, at kvinder er mere tilbøjelige end mænd til at blive ramt af psykiske problemer efterfølgende, men der er ikke tale om dokumenterede årsagssammenhænge.

Institut for Militær Psykologi (IMP)⁶ har siden 1997 gennemført opfølgingsundersøgelser blandt tidligere udsendte, og i deres resultater er der tegn på en sammenhæng mellem en soldats alder og psykiske sårbarhed – således at jo yngre soldaten er, des mere sårbar er vedkommende i forhold til håndteringen af stærke oplevelser.

---

6. IMP hedder Militærpsykologisk Afdeling (MPA) pr. 1. januar 2011.

I et studie af amerikanske soldaters mentale helbred fandt forskere, at omfanget af kamphandlinger er en central faktor for en soldats mentale helbredsstatus (Mental Health Advisory Team, 2006).

I denne undersøgelse bliver veteranerne bedt om at rapportere repatrieringer og skader, som nogensinde er sket, og dermed har vi mulighed for at give en bredere beskrivelse af veteraner, der har oplevet disse hændelser, end tilfældet var i kortlægningen ”Soldater før og under udsendelse. En kortlægning” (Lyk-Jensen m.fl., 2011), som baserede sig på registerdata.

Når det handler om psykiske problemer hos veteranerne, kræver det en større opmærksomhed, især fordi der kan være en øget risiko for, at disse veteraner bliver glemt, da de ikke er lige så synlige som fysisk skadede veteraner.

I dette kapitel vil vi se nærmere på de repatrierede og sårede samt veteranernes egen vurdering af, om de har fået varige psykiske og/eller fysiske mén af deres udsendelse. Spørgeskemaundersøgelsen fokuserer dermed på veteranernes egen opfattelse af eventuelle mén, som udsendelsen har forårsaget. Det er således ikke en medicinsk vurdering, men den tidligere udsendte, der giver sin mening til kende, hvilket er en vigtig brik, når den samlede betydning af udsendelse til internationale missioner skal beskrives. Inden for rammerne af forskningsprojektet ”Danske hjemvendte soldater” udkommer der senere i forløbet en rapport med betegnelsen ”Det medicinske modul”, som analyserer veteranernes helbredsstatus på baggrund af data fra sundhedsregistre.

DE REPATRIEREDE

I denne undersøgelse spørger vi til, hvorvidt personen (nogensinde) er blevet repatrieret, såret under kamphandlinger eller såret i forbindelse med andre handlinger end kamphandlinger (dvs. ikke i kamp) under en udsendelse. ”Andre handlinger end kamp” kan omfatte mange forskellige episoder, fx uheld eller arbejdsskader m.m. Undersøgelsen omhandler veteraner, hvoraf enkelte har været udsendt før 1990, dog er hovedparten udsendt efter 1992 og frem til udgangen af 2010. Der er et overlap mellem veteraner, der er blevet repatrieret, og dem, som er blevet såret, idet der er 10 pct. af de repatrierede, som også er at finde blandt de sårede i kamp, og 15 pct. af de repatrierede er blevet såret i forbindelse med

andre handlinger på missionen end kamp. Godt 2 pct. af de repatrierede (fem personer) er både blevet skadet i kamp og ikke i kamp. Samlet er der 16 pct. af de adspurgte veteraner, der har været enten repatrieret eller såret (i kamp eller i forbindelse med andre handlinger end kamp).

BOKS 6.1

Definition af repatriering.

Repatriering er betegnelsen for hjemsendelse til Danmark før det oprindeligt planlagte sluttidspunkt for en udsendelse. For hver enkelt repatrieret foreligger der en årsag til hjemsendelsen. For nogle angår begrundelsen fx soldatens eget helbred – fysisk eller psykisk – i andre tilfælde angår den problemer hos de pårørende. Før en repatriering kan man forsøge at løse problemerne ved en særlig orlov i Danmark, idet det er opfattelsen (hos soldatens øverstkommanderende og forsvarets krisepsykologer), at soldaten i de fleste tilfælde har mest gavn af at færdiggøre missionen sammen med sine kolleger. Der er dog tilfælde, hvor repatriering er den bedste udvej. Ved hjemsendelse til Danmark får soldaten mulighed for at tale med en psykolog og en socialrådgiver.

Kilde: Forsvarsministeriet, 2010.

Af tabel 6.1 fremgår det, at der er 211 veteraner, som har været repatrieret, svarende til knap 7 pct. af veteranerne. Overordnet ligner de repatrierede de andre veteraner med hensyn til aldersfordelingen, køn og nuværende beskæftigelse i forsvaret. Der er flest repatrierede blandt dem med flere udsendelser, hvilket ikke er overraskende, idet disse veteraner alt andet lige har større sandsynlighed for at blive hjemsendt.

Der er 7 pct. repatrierede i denne undersøgelse og dermed en højere andel repatrierede, end vi fandt i kortlægningen af soldater før og under udsendelse (Lyk-Jensen m.fl., 2011), hvor knap 4 pct. var blevet repatrieret. Der kan være flere årsager til denne forskel. I kortlægningen havde vi kun adgang til repatrieringer fra perioden 2005-2009. Desuden stammede oplysninger om de repatrierede soldater i kortlægningen fra de missioner, som Hærens Operative Kommando (HOK) har haft ansvaret for i perioden. Missioner, hvor Søværnets Operative Kommando (SOK) eller Flyvertaktisk Kommando (FTK) har haft ansvaret, var ikke inkluderet, hvilket godt kan være tilfældet i spørgeskemaundersøgelsen. Vi har i denne spørgeskemaundersøgelse nu en mulighed for at få en beskrivelse af et bredere udsnit af de personer, der har været repatrieret gennem tiden.

TABEL 6.1

Repatrierede og ikke-repatrierede veteraner særskilt for alder, køn, nuværende ansættelse og antal udsendelser. Procent.

	Repatrierede	Ikke-repatrierede
Alle	7	93
<i>Alder</i>		
21-34 år	34	36
35-59 år	63	58
60 år og ældre	3	5
I alt	100	100
<i>Køn</i>		
Mænd	95	95
Kvinder	5	5
I alt	100	100
<i>Ansættelse</i>		
Ansæt	36	35
Ikke-ansæt	64	65
I alt	100	100
<i>Antal udsendelser</i>		
En udsendelse	42	50
Flere udsendelser	58	50
I alt	100	100
Antal personer (N)	211	2.987

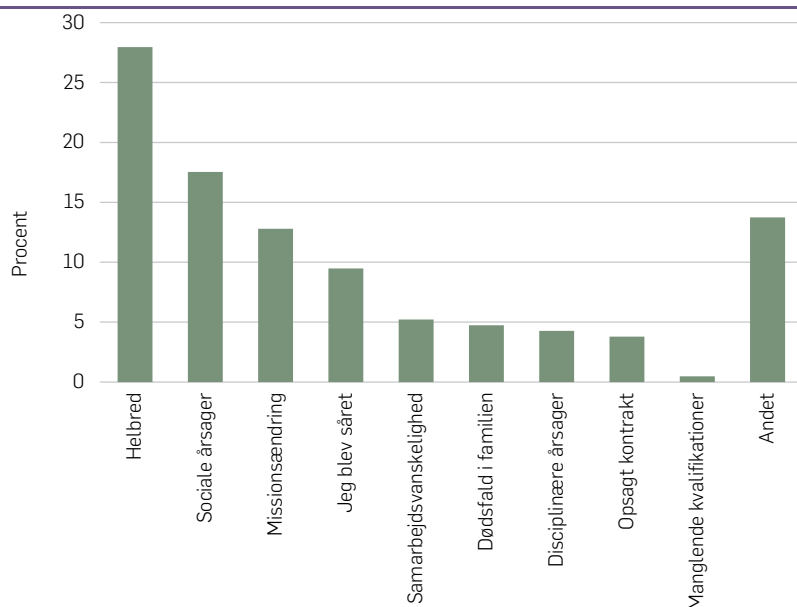
Anm.: Der er 10 repatrierede ifølge data fra kortlægningen (Lyk-Jensen m.fl., 2011), som i spørgeskemaet angiver, at de ikke er repatrieret. Disse er ikke inkluderet i de repatrierede.

Begrundelsen for repatriering kan ses nedenfor i figur 6.1. Årsagerne til, at en soldat bliver repatrieret, kan være mange forskellige. Det kan være hændelser på missionen, men det kan også være omstændigheder hos pårørende, der bevirker, at hjemsendelse er den bedste løsning. I de tilfælde, hvor den repatrieredes enhed bliver ramt af tab senere hen, kan den hjemsendte opleve skyldfølelse, ifølge interviewundersøgelsen J. Kofod m.fl. (2010). De mest udbredte årsager til repatriering er helbred eller sociale årsager (inkl. barsel), fremgår det af figur 6.1, hvilket også var tilfældet i kortlægningen. I knap hver tiende tilfælde er repatrieringen sket på grund af en skade.

Kategorien ”andet” omfatter uddannelse, politiske årsager, ulykke samt uoplyste årsager.

FIGUR 6.1

Repatrierede veteraner fordelt efter årsag til repatriering. Procent.

Anm.: Antal observationer: 211 repatrierede veteraner.

DE SÅREDE

Undersøgelsen beskriver de sårede, som er kommet til skade i kamp-handlinger, og dem, som er blevet skadet i forbindelse med andre handlinger end kamp. Der er i alt 87 personer (2,7 pct.), som er såret i kamp, og 300 personer (9,4 pct.), der tilkendegiver, at de blev såret i forbindelse med andre handlinger end kamp. Der er et overlap mellem de to grupper af sårede, idet 23 personer (0,7 pct.) har været udsat for begge typer af skader. Samlet er der 11 pct. af veteranerne, som angiver, at de er blevet såret – enten i kamp eller ikke i kamp.

Tabel 6.2 giver en profil af veteraner, som er blevet såret i kamp. Det er hovedsageligt mænd og de yngre veteraner. Der er 45 pct. af de sårede i kamp, som stadig arbejder inden for forsvaret. Det gælder også for de sårede i kamp, at en større andel er flergangsudsendte – jo flere gange udsendt, jo højere sandsynlighed for, at man kommer i kamphandlinger og dermed bliver såret.

TABEL 6.2

Veteraner såret i kamp og ikke såret i kamp særskilt for alder, køn, nuværende ansættelse og antal udsendelser. Procent.

	Såret i kamp	Ikke såret i kamp
Alle	3	97
<i>Alder</i>		
21-34 år	53	36
35-59 år	43	59
60 år +	5	5
I alt	100	100
<i>Køn</i>		
Mænd	98	95
Kvinder	2	5
I alt	100	100
<i>Ansættelse</i>		
Ansæt	45	35
Ikke-ansæt	55	65
I alt	100	100
<i>Antal udsendelser</i>		
En udsendelse	29	50
Flere udsendelser	71	50
I alt	100	100
Antal personer(N)	87	3.108

Anm.: Der er tre ubesvarede med hensyn til, hvorvidt de er blevet såret. Der er en enkelt person, som er såret i henhold til kortlægningen Lyk-Jensen m.fl. (2011), men pågældende er ikke såret ifølge spørgeskemaet. Vedkommende er ikke inkluderet i de sårede. Stikprøven summer ikke til 100 for de såredes aldersfordeling pga. afrunding.

De sårede i kamp udgør knap 3 pct. af veteranerne. Denne andel er højere end andelen af sårede i kortlægningen af soldater før og under udsendelse (Lyk-Jensen m.fl., 2011), som til sammenligning beskrev ca. 0,5 pct. (123/26.028) for perioden 1992-2009. Der kan være flere årsager til denne forskel. Det kan skyldes, at der i kortlægningen kun indgik de skader, hvor der havde været officiel involvering fra forsvarrets side, mens det er en mulighed, at spørgeskemadataene dækker over en bredere kategori af sårede, hvor også mindre skader er medtaget. Endvidere kan det tænkes, at nogle af de skader, som respondenterne refererer til, er af psykisk karakter og måske først har manifesteret sig et stykke tid efter hjemkomsten. Derudover gælder det også for de sårede, at kortlægningen kun baserede sig på missioner under HOK's ansvar, mens spørgeskemaundersøgelsen desuden kan omfatte skader fra udsendelser under søværnet og flyvevåbnet. Dog er det en markant forskel.

De sårede, som er kommet til skade under udsendelser, men i forbindelse med andre handlinger end kamp er beskrevet i tabel 6.3. Der er en smule flere sårede (ikke i kamp) blandt de yngre i forhold til ande-

len af yngre blandt de resterende veteraner. Der er 38 pct. af de sårede (ikke i kamp), som er ansat i forsvaret, hvilket er lidt lavere end for de sårede i kamp (45 pct.). Andelene af sårede, som fortsat er ansat, er lavere, end Hoier-Madsen m.fl. (2010) rapporterer. Ifølge denne undersøgelse af sårede danske soldater fortsætter ca. 75 pct. i en arbejdsfunktion inden for forsvaret, men sidstnævnte undersøgelse dækker en kortere periode (1992-2008) og beskriver færre sårede (i alt 97). For de sårede (ikke i kamp) er der færrest med en udsendelse bag sig.

TABEL 6.3

Veteraner, der er blevet eller ikke er blevet såret i forbindelse med andre handlinger end kamp, særskilt for alder, køn, nuværende ansættelse i forsvaret og antal udsendelser. Procent.

	Såret i forbindelse med andre handlinger end kamp	Ikke-såret i forbindelse med andre handlinger end kamp
Alle	9	91
<i>Alder</i>		
21-34 år	44	35
35-59 år	53	59
60 år +	4	5
I alt	100	100
<i>Køn</i>		
Mænd	96	95
Kvinder	4	5
I alt	100	100
<i>Ansættelse</i>		
Ansæt	38	35
Ikke-ansæt	62	65
I alt	100	100
<i>Antal udsendelser</i>		
En udsendelse	34	51
Flere udsendelser	66	49
I alt	100	100
Antal personer (N)	300	2.897

Anm.: Der er en ubesvaret med hensyn til, hvorvidt respondenterne har været såret i forbindelse med andre handlinger end kamp. Stikprøven summer ikke til 100 for de såredes aldersfordeling pga. afrunding.

Grupperne af repatrierede og sårede gennemgået ovenfor er vigtige at få beskrevet, idet andre undersøgelser peger på, at der kan være en risiko for, at det netop er veteraner, som har oplevet en repatriering, eller som er kommet til skade, der kan få psykiske problemer eller vanskeligheder med at få tilværelsen til at fungere efterfølgende (se fx Lyk-Jensen m.fl., 2010, og Lyk-Jensen m.fl., 2011). Af den grund vil vi nedenfor se på de repatrierede og sårede veteraners egen vurdering af varige mén af udsendelser.

SELVVURDEREDE PSYKISKE OG FYSISKE MÉN BLANDT ALLE ADSPURGTE VETERANER

I denne undersøgelse har vi bedt veteranerne om at svare på, om de selv mener, de har fået større eller mindre varige mén af udsendelsen – opdelt på psykiske og/eller fysiske mén. Dermed er det veteranens *egen* opfattelse, der lægges vægt på i denne undersøgelse, og ikke en læges professionelle vurdering af helbredet. Denne spørgeskemaundersøgelse er som før nævnt en del af det større forskningsprojekt ”Danske hjemvendte soldater”. Resultaterne fra spørgeskemaet kan bidrage til projektet ved, at veteranerne giver deres vurdering af, hvorvidt de har fået mén af udsendelsen. I en efterfølgende rapport vil veteranernes helbred blive belyst ud fra sundhedsregistre (fx antal indlæggelser, ambulante besøg, skadestuebesøg og medicinforbrug).

Tabel 6.4 afslører udbredelsen af psykiske og fysiske mén blandt veteranerne, når de selv skal vurdere deres egen tilstand. I alt er der 104 respondenter (3 pct.), som føler, at de både har fået psykiske og fysiske mén af udsendelse.

Af tabel 6.4 fremgår det, at omfanget af de fysiske mén ligger lavere end omfanget af psykiske mén, ifølge veteranerne selv. Der er 4 pct. af veteranerne, som vurderer, at de har fået større varige psykiske mén af udsendelse, og 13 pct., der føler, de har fået mindre varige psykiske mén. Blandt veteranerne er der 2 pct., som tilkendegiver, at de har fået større varige fysiske mén, mens 5 pct. selv mener, de har fået mindre varige fysiske mén af udsendelse. Der er veteraner, som selv vurderer, at de har fået både psykiske og fysiske mén af deres udsendelse, og samlet set har 21 pct. selvvurderede mén (psykiske/fysiske) i større eller mindre grad.

Ikke alle veteraner med mén er at finde blandt de sårede og repatrierede – faktisk har hovedparten af dem (64 pct.), der selv føler, at de har fået mén af udsendelse (fysisk og/eller psykisk), ikke været repatrieret eller såret.

Der er samlet set 30 pct. af veteranerne, som angiver enten selvvurderede mén (psykiske eller fysiske i større/mindre grad), eller at de er blevet repatrieret eller såret (i kamp eller ikke i kamp).

TABEL 6.4

Andel veteraner med selvvaluerede psykiske og/eller fysisk mén, opdelt efter ménenes størrelse, særskilt for alder, køn, nuværende ansættelse og oplevelse af kamphandlinger. Procent.

	Selvvaluerede psykiske mén		Selvvaluerede fysiske mén		Selvvaluerede psykiske eller fysiske mén i alt	
	Større mén	Mindre mén	Større mén	Mindre mén	Større mén	Mindre mén
Alle	4	13	2	5	6	16
<i>Alder</i>						
21-34 år	2	14	3	7	5	18
35-59 år	5	12	2	4	6	15
60 år og ældre	4	10	4	4	6	12
<i>Køn</i>						
Mand	4	13	2	5	6	16
Kvinde	3	11	1	7	4	16
<i>Ansættelse</i>						
Ansæt	2	12	3	6	5	16
Ikke-ansæt	5	13	2	5	6	16
<i>Antal udsendelser</i>						
En udsendelse	3	10	1	4	4	13
Flere udsendelser	5	15	3	6	7	19
<i>Oplevet kamphandlinger</i>						
Har oplevet kamphandlinger	6	18	3	7	9	23
Har ikke oplevet kamphandlinger	2	8	1	3	3	10

Anm.: Der er 12 ubesvarede med hensyn til psykiske mén og fire ubesvarede med hensyn til fysiske mén.

Daværende IMP og nuværende (pr. 1. januar 2011) Militærpsykologisk Afdeling (MPA) har siden 1997 foretaget undersøgelser blandt de tidligere udsendte 6 måneder efter hjemkomsten. I opfølgingsundersøgelserne forsøger man at undersøge forekomsten af psykiske vanskeligheder og finder, at der blandt dem, der har deltaget i undersøgelsen, i gennemsnit er 9 pct. (min. 4 pct. og maks. 17 pct.) af de tidligere udsendte, som befinder sig i en risikogruppe 6 måneder efter hjemkomsten. Dette gennemsnit er beregnet for perioden 1997-2008 på baggrund af IMP's opfølgingsundersøgelser, Forsvarsministeriet (2010), bilag 3. Niveauet af selvvaluerede psykiske mén (større og mindre) i denne undersøgelse ligger på 17 pct. Men det er i den sammenhæng vigtigt at huske, at tidsperioden er længere, og over 60 pct. af de adspurgte har senest været udsendt for mere end 5 år siden, hvorimod opfølgingsundersøgelserne foregår et halvt år efter hjemkomst. Desuden er bortfaldet lidt større i opfølgingsundersøgelserne (ca. 30 pct.) mod 20 pct. i denne spørgeskemaun-

dersøgelse fra SFI. På trods af en række forbehold, da tilgangene er forskellige, kan man forsigtigt sammenligne omfanget af selvvaluerede varige psykiske mén blandt veteranerne i nærværende undersøgelse med resultaterne af Institut for Militærpsykologis opfølgingsundersøgelser.

En hypotese fra undersøgelser af tidligere udsendte er, at kvinder er i større risiko for at få psykiske problemer efter udsendelse (Christensen, 2001). Der er i det foreliggende materiale ikke tegn på, at kvinderne vurderer, de har fået flere psykiske mén end mændene vurderer, at de har. Dette kan dog også hænge sammen med de opgaver, kvinderne udfører. Hvis vi kun kigger på dem, der har været udsat for kamphandlinger (46 kvinder), ligger andelen af større psykiske mén nogenlunde på samme niveau som for mændene, der er dog stadig færre kvinder end mænd, som angiver varige mindre psykisk mén. Men antallet af observationer er få og derfor behæftet med usikkerhed. Det fremgår desuden af tabellen, at blandt dem, der har oplevet kamphandlinger, er der flere, som selv vurderer, at de har fået psykiske mén – både større og mindre.

Det er blevet diskuteret, hvorvidt antallet af udsendelser har en betydning for soldaternes mentale helbredstilstand. En amerikansk undersøgelse (Spera m.fl., 2010) finder indikationer på, at jo længere tid man sammenlagt er udsendt, des større risiko for at få problemer med alkohol. Vi kan på baggrund af denne deskriptive undersøgelse ikke konkludere noget om årsager, men ifølge tabel 6.4 er der en lidt større andel af de flegangsendte veteraner, som selv vurderer, at de har fået psykiske mén af deres udsendelser – både i større og mindre grad.

Veteranernes vurdering af de varige mén for ansatte i forhold til ikke-ansatte kan ligeledes ses af tabel 6.4 ovenfor. For større psykiske mén ligger andelen på henholdsvis 2 pct. og 5 pct. Der er inden for forsvaret en regelmæssig helbredsundersøgelse hvert andet år. Dette er primært en undersøgelse med fokus på fysikken, og der er ikke en egentlig psykologisk screening. Forsvarets læger konsulterer i forbindelse med helbredsundersøgelsen soldatens øverstkommanderende for en vurdering af den pågældendes mentale helbred. Denne praksis ændrer sig ultimo 2011, hvorefter forsvarets læger også vil gennemføre psykologiske screeninger ved helbredsundersøgelsen.

Der er 2 pct. ansatte (svarende til 24 personer), som selv føler, de har fået større psykiske mén af udsendelse, mens 12 pct. af de ansatte føler, de har fået mindre varige psykiske mén. Hvis vi kigger på alle, der er erklæret egnet/delvist egnet inden for forsvaret (i alt 1.044 ansatte), er

der knap 13 pct. af dem, som selv mener, at de har fået varige psykiske mén af udsendelse i større eller mindre grad. Blandt de ikke-egnede (i alt 76 ansatte⁷) er der 32 pct., som selv vurderer, at de har fået psykiske mén i større eller mindre grad.

For de 5 pct. ikke-ansatte (svarende til 98 personer), som selv føler, de har større varige psykisk mén, er der en højere andel (27 pct.), som er ledige eller står uden for arbejdsmarkedet⁸. For de 13 pct. ikke-ansatte, der tilkendegiver mindre psykiske mén, er der 7 pct., der er ledige eller står uden for arbejdsmarkedet. Til sammenligning er der 3 pct. af de øvrige veteraner (blandt dem, der har forladt forsvaret uden selvvalgte psykiske mén), som er uden tilknytning til arbejdsmarkedet.

Der kan eventuelt være nogle særlige udfordringer for personer, som ikke længere er ansat, men som oplever at have fået varige psykiske mén. Man kan forestille sig, at denne gruppe har sværere ved at tackle problemerne og nemmere bliver tabt af systemet, idet de ikke længere har en dagligdag i forsvaret med ligesindede. I kapitel 8 skal vi se, at gruppen af ”ikke-ansatte” sjældnere er i kontakt med forsvarets psykologer.

Man kan forestille sig, at der er en sammenhæng mellem alderen ved oplevelse af kamphandlinger og psykisk sårbarhed. Jo yngre soldaten er ved udsendelse, jo større risiko er der for psykiske følger. En sådan sammenhæng kan vi ikke kommentere på ud fra tabel 6.4, idet aldersangivelsen her henviser til alderen på interviewtidspunktet, ikke til alderen ved kampeksponering. Dette er derimod gjort i tabel 6.5. Denne tabel angiver udbredelsen af selvvalgte psykiske mén for de engangsudsendte, der har oplevet kamphandlinger, opdelt efter deres alder ved udsendelsestidspunktet. Det fremgår af tabel 6.5, at 7 pct. af de udsendte, som var i alderen 20-24 år på udsendelsestidspunktet, angiver at have fået større varige psykiske mén. Såfremt der er en sammenhæng mellem alder ved oplevelse af kamp og psykiske skader, burde andelen af veteraner med psykisk mén aftage med alderen for udsendelse. Tabellen understøtter til dels dette, når fokus rettes mod de større mén. Der er få observationer i de enkelte aldersgrupper på nær for de 20-24-årige, så resultaterne skal tages med forbehold. Der er enkelte, som fremstår som under 18 år på udsendelsestidspunktet, men der kan være tale om huskefejl. Respondenterne er blevet spurgt om, hvornår de blev udsendt

---

7. Der er 15 ubesvarede med hensyn til egnethed.

8. Ledige og personer uden for arbejdsmarkedet indeholder ledige på dagpenge eller kontanthjælp samt førtidspensionister, hjemmegående og sygedagpengemodtagere.

– og alder ved udsendelse er konstrueret ud fra år siden udsendelse og deres alder i 2011.

TABEL 6.5

Éngangsudsendte veteraner, der har oplevet kamphandlinger, fordelt efter selv-vurderede psykiske mén særskilt for alder ved udsendelsestidspunktet. Procent og antal.

	Selvvurderede psykiske mén			Antal personer (N)
	Større mén	Mindre mén	Ingen mén	
16-19 år	9	15	76	54
20-24 år	7	17	76	356
25-29 år	3	14	83	86
30-39 år	5	12	83	59
40 og ældre	2	12	85	41
I alt	6	15	79	596

Veteraner med selvvurderede psykiske mén, opdelt på personelgrupper, er beskrevet i tabel 6.6.

TABEL 6.6

Andel ansatte og ikke-ansatte veteraner med selvvurderede psykiske mén særskilt for personelgrupper. Procent og antal.

	Ansæt	Ikke-ansæt
<i>Konstabler</i>		
Større psykisk mén	3	5
Mindre psykisk mén	14	15
Antal personer (N)	390	1.387
<i>Sergenter</i>		
Større psykisk mén	1	6
Mindre psykisk mén	11	9
Antal personer (N)	318	362
<i>Officerer</i>		
Større psykisk mén	2	2
Mindre psykisk mén	11	9
Antal personer (N)	343	244
<i>Andet</i>		
Større psykisk mén	3	3
Mindre psykisk mén	10	13
Antal personer (N)	79	62

Ifølge tabel 6.6 er der 3 pct. af de ansatte konstabler, som angiver større psykiske mén af udsendelsen. Af tabel 6.6 fremgår det, at konstabler i højere grad oplever at have fået psykiske mén af udsendelsen. Dette er

måske ikke overraskende set i lyset af resultaterne fra kortlægningen, som beskrev, at konstabler i højere grad bliver repatrieret eller såret, selvom konstabler ikke har oplevet flere kamphandlinger.

Der er en tendens til, at der blandt de tidligere udsendte sergenter, som ikke længere er ansat, er flere, som mener, at de har fået større varige psykiske mén (6 pct.), sammenlignet med dem, der stadig er ansat (1 pct.).

Tabel 6.7 beskriver de varige mén rapporteret af de repatrierede og sårede samt disse gruppers udsættelse for kamphandlinger.

TABEL 6.7

Veteraner opdelt efter, om de er blevet repatrieret eller såret, særskilt for selvoplevede mén og kampeksponering. Procent.

	Selvvurderede psykiske mén		Selvvurderede fysiske mén		Har oplevet kamphandlinger
	Større mén	Mindre mén	Større mén	Mindre mén	
Repatrieret	12	19	9	13	52
Ikke repatrieret	3	12	2	4	47
Såret i kamp	19	29	20	22	97
Ikke såret i kamp	3	12	2	5	46
Såret i andre handlinger end kamp	8	24	9	19	63
Ikke såret i andre handlinger end kamp	3	11	2	4	46

Af tabel 6.7 fremgår det, at 12 pct. af de repatrierede angiver psykiske mén af udsendelse. Der er en større andel af de repatrierede og sårede, som føler, at de har fået varige mén af deres udsendelse i forhold til de resterende veteraner. Knap hver tredje repatrierede vurderer selv at have fået større eller mindre varige psykiske mén af udsendelsen. De sårede (ikke i kamp) ligger lidt lavere med hensyn til de større psykiske mén, mens der for veteraner såret i kamp er flest, som mener, de har fået psykiske skader. For grupperne af sårede og repatrierede er andelen, der vurderer, at de har større varige psykiske mén, højere blandt de ikke-ansatte end blandt de ansatte, men forskellene er dog ikke signifikante.

Det kan undre, at der er nogle af dem, som er såret i kamp, der angiver, at de ikke har oplevet kamphandlinger. Årsagen hertil kan være definitionen af kamphandling, som de ikke er enige i, fortolkninger på respondentens side eller glemsomhed – men det drejer sig om få personer.

Der er grupper af veteraner, som måske kan være mere ramt af mén end andre. Eksempelvis har der historisk set ikke været så stort fo-

kus på mulige psykiske følgevirkninger af især udsendelser, som der har været de senere år. Siden 1997 har Institut for Militærpsykologi (IMP), som før nævnt, løbende foretaget undersøgelser af alt holdudsendt personel i international tjeneste. Man kan forestille sig, at veteranernes oplevelse af de psykiske belastninger fra udsendelsen kan hænge sammen med, hvor længe siden det er, at de har været udsendt.

Tabel 6.8 angiver, at 7 pct. af veteranerne, som blev udsendt for 16 år siden eller mere (dvs. før 1996), selv føler, at de har fået større varige psykiske mén af deres udsendelse. I den periode er der primært tale om udsendelser til Eksjugoslavien. Andelen af veteraner, som mener, at de har fået større psykiske skader, stiger, jo længere tid siden det er, at veteranen har været udsendt.

TABEL 6.8

Andel veteraner med selvvaluerede mén, særskilt for antal år siden udsendelse. Procent .

	Selvvaluerede psykiske mén		Selvvaluerede fysiske mén	
	Større mén	Mindre mén	Større mén	Mindre mén
1-5 år	2	14	3	8
6-10 år	3	10	2	3
11-15 år	4	12	1	4
16 år+	7	13	2	4
I alt	4	13	2	5

Anm.: Der er 45 ubesvarede med hensyn til årstal for udsendelse.

Tabel 6.9 beskriver veteranernes vurdering af varige mén fordelt på den mission, de har været af sted på.

Tabel 6.9 omfatter kun engangsudsendte og viser, at 5 pct. af de udsendte, der var af sted på UNPROFOR, vurderer, at de har fået større psykiske mén af denne udsendelse. Det fremgår af tabel 6.9, at psykiske og fysiske mén ifølge veteranerne selv er mest udbredt hos dem, der har været i Afghanistan (ISAF), IRAK og til dels UNPROFOR, hvis vi ser på både større og mindre mén, men det er ikke statistisk signifikante forskelle. Hvis man sammenligner de psykiske mén fordelt på missioner for de ansatte og ikke-ansatte, er tendensen for alle missioner, at udbredelsen af selvvaluerede psykiske mén er større blandt de veteraner, som ikke længere er ansat, i forhold til dem, der stadig er ansat.

TABEL 6.9

Andel engangsendte veteraner med selv vurderede mén, særskilt for mission. Procent.

	Selv vurderede psykiske mén		Selv vurderede fysiske mén	
	Større mén	Mindre mén	Større mén	Mindre mén
UNPROFOR	5	10	0	2
IFOR	0	14	0	2
SFOR	1	7	1	1
KFOR	1	8	0	3
ISAF	3	18	3	10
IRAK	2	15	1	7
Andre missioner	4	11	3	4
I alt	3	11	1	4

Anm.: Der er 325 ubesvarede med hensyn til mission. Der er kun 56 observationer for IFOR-missionen.

Tabel 6.10 beskriver de flergangsendte, som tilkendegiver, at de har fået psykiske mén af udsendelser opdelt efter deres seneste mission. Det er for de flergangsendte vanskeligere at afgøre, hvilken eller hvilke mission/missioner som er skyld i disse psykiske problemer. Som det fremgår af tabel 6.10, er der generelt en større andel af flergangsendte, som føler, at de har fået psykiske mén, sammenlignet med de engangsendte vist i tabel 6.9. Dette kunne også ses af tabel 6.4.

Af tabel 6.10 fremgår det, at det især er flergangsendte, som senest var af sted med ISAF, IRAK og UNPROFOR, der føler, de har fået psykiske mén af udsendelser. Der er 24 pct. af de flergangsendte, som sidst har været udsendt med ISAF, som vurderer, at de har fået psykiske mén (i større eller mindre grad) af deres udsendelser – denne andel er 20 pct. for IRAK og UNPROFOR. I resultaterne fra IMP's opfølgingsundersøgelser som tidligere refereret til, blev de højeste forekomster af hjemvendte soldater i risikogruppen fundet på et FN-hold – DANBAT (sammenligneligt med UNPROFOR i tabellen), hvor 16 pct. er i risikogruppen, samt fra hold til IRAK (17 pct. i risikogruppe) og ISAF (16 pct. i risikogruppe), hvilket stemmer overens med, hvad vi finder i denne undersøgelse.

Tallene i tabel 6.9 og tabel 6.10 indikerer, at det er vigtigt at være opmærksom på flere grupper blandt veteranerne. Dels er der dem, som har været udsendt til Eksjugoslavien i starten af perioden (og hovedparten af dem er ikke længere ansat i forsvaret, hvilket gør, at de nemmere kan blive overset), og samtidig er der dem, som har været af sted til Irak og Afghanistan, hvor der også er flere, som føler, de har fået skader.

Det skal dog bemærkes, at 19 pct. af de flergangsudsendte på ”andre missioner” har fået selvvaluerede psykiske mén (større/mindre), jf. tabel 6.10. Dette kan være tegn på, at tabel 6.10 mere er et udtryk for, at flergangsudsendte i højere grad oplever psykiske mén end de engangsudsendte. Analyserne i denne rapport er af deskriptiv karakter, og derfor kan vi ikke konkludere, hvorvidt de psykiske mén, som veteranen refererer til, kan henføres til deres seneste mission.

TABEL 6.10

Andel flergangsudsendte veteraner med selvvaluerede mén, særskilt for mission. Procent.

	Selvvaluerede psykiske mén		Selvvaluerede fysiske mén	
	Større mén	Mindre mén	Større mén	Mindre mén
UNPROFOR	4	16	2	2
IFOR	5	7	0	0
SFOR	3	13	2	3
KFOR	5	12	4	7
ISAF	4	20	4	12
IRAK	6	14	2	3
Andre missioner	4	15	4	5
I alt	5	16	3	6

Anm.: Der er 338 ubesvarede med hensyn til mission. Der er kun 42 observationer fra IFOR-missionen.

OPSAMLING

Der er godt 7 pct. af respondenterne, som har oplevet en repatriering. Knap 3 pct. er såret i kamp, og 9 pct. er såret i forbindelse med andre handlinger end kamp. Der er et mindre overlap mellem disse grupper, men samlet set har 16 pct. af veteranerne oplevet en repatriering eller er blevet såret (enten i kamp eller ikke i kamp). Disse niveauer ligger højere end for kortlægningen af tidligere udsendte. Der kan være flere årsager til denne niveauforskel. For spørgeskemaundersøgelsen gælder følgende:

- Perioden er udvidet til at inkludere repatrieringer eller skader nogen-
sinde.
- Sandsynligvis opfattes begrebet sårede bredere blandt respondenterne i forhold til forsvarets officielle indrapportering. Desuden kan det tænkes, at psykiske skader først manifesterer sig efter nogen tid.

- Repatrieringer og skader fra udsendelser under søværnet, flyvevåbnet og hæren kan være medtaget. I kortlægningen Lyk-Jensen m.fl. (2011) indgik kun hændelser fra sidstnævnte.

Generelt er der for de repatrierede og sårede en større andel, som har været udsendt flere gange, og hovedparten er ikke længere ansat i forsvaret.

Veteranerne er blevet bedt om at vurdere, hvorvidt de har fået varige mén af udsendelsen. Der er i alt 4 pct. af veteranerne, der selv vurderer, at de har fået større psykiske mén af udsendelsen, mens 13 pct. mener, de har fået mindre psykiske mén. Med hensyn til de fysiske mén tilkendegiver 2 pct. større mén, og 5 pct. mener selv, at de har fået mindre fysiske mén. Der er veteraner, som selv vurderer, at de har fået både psykiske og fysiske mén af udsendelse, alt i alt er der 21 pct. af veteranerne, som angiver selvvurderede mén (enten psykiske eller fysiske). Der er i undersøgelsen tendenser, som peger på, at veteranernes vurdering af psykiske mén er højere, hvis veteranen:

- Har været udsendt flere gange
- Har oplevet kamphandlinger
- Ikke længere er ansat i forsvaret
- Er blandt de yngre aldersgrupper på udsendelsestidspunktet (for de engangsendte)
- Har været såret eller repatrieret
- Har været udsendt for mere end 15 år siden.

I forhold til missioner og udbredelse af selvvurderede psykiske mén er der desuden tegn på, at fokus skal rettes mod dem, som har været udsendt til Eksjugoslavien i starten af perioden (størstedelen er ikke længere ansatte i forsvaret, hvilket bevirker, at de lettere kan blive tabt), og samtidig er det afgørende at bevare interessen for dem, som har været af sted på de senere missioner Irak og Afghanistan, hvor der også er veteraner, som føler, de har fået skader.

Det er vigtigt at påpege, at der, selvom undersøgelsens resultater indikerer højere andel af psykiske mén ved ovennævnte forhold, ikke er tale om beviste årsagssammenhænge mellem forholdene og udbredelsen af psykiske mén. Der kan være andre faktorer i spil, som denne simple, beskrivende analyse ikke har taget højde for.

Der er overlap mellem de sårede, repatrierede og dem med selv-vurderede mén. Samlet set er der 30 pct. af veteranerne, som rapporterer, at de enten er blevet repatrieret, såret (i kamp eller ikke i kamp) eller har fået selv-vurderede mén af udsendelse (psykiske eller fysiske i større/mindre grad).

De psykiske skader af krig er ikke så synlige som de fysiske, og derfor kan det være lettere at skjule psykiske skader eller overse dem, således at de ikke bliver behandlet i tide. Denne pointe bliver også understreget i en artikel af Tanielian & Jaycox (2008), hvori de ”usynlige sår” blandt amerikanske soldater undersøges.

MISSIONSOPLEVELSER

I dette kapitel belyser vi veteranernes subjektive oplevelser under udsendelse. Vi undersøger dels, i hvilket omfang veteranerne selv føler, at de er blevet beriget eller belastet igennem deres deltagelse i en international militær mission. Formålet med at fremlægge veteraners subjektive oplevelser er at få et billede af, om der er områder, hvor veteranerne føler sig særligt berigede og/eller belastede under udsendelse. Udvalgelsen af temaerne er sket på baggrund af litteraturstudiet, hvor det påpeges, at belastninger såsom dårlig ledelse under udsendelse og det at kede sig kan være udslagsgivende for negative følgevirkninger. Derudover er der også fund fra det kvalitative studie (Kofod m.fl., 2010), der inspirerer os til at undersøge udvalgte temaer. I spørgeskemaet er der formuleret 14 udsagn, som respondenterne skal tilkendegive, om de er enige eller uenige i. De 14 udsagn, vi behandler i dette kapitel, er udsagn, vi har formuleret på baggrund af litteraturstudiet og det kvalitative studie. Derudover er vi blevet inspireret af de spørgsmål, som Institut for Militær Psykologi anvender i flere af deres undersøgelser, og flere af vores spørgsmål tager udgangspunkt i de samme formuleringer.

Vores fremlæggelse af de 14 udsagn beskriver resultater og sammenligner dem inden for forskellige grupper, og der kan således ikke drages konklusioner om kausalitet.

Den kvalitative undersøgelse ”Hjemvendte soldater. En Interviewundersøgelse” (Kofod m.fl., 2010) peger på, at hjemvendte soldater har forskellige oplevelser afhængigt af missionstyper. For eksempel er der forskel mellem fredsbevarende missioner i Balkan og de fredsskabende i Irak og Afghanistan. Undersøgelsen i dette kapitel åbner op for, at vi kan få en indikation af, om der er nogle områder, der er særligt belastende eller berigende for veteraner. Derudover kan vi belyse forskelle mellem grupper af veteraner, fx personelgrupper, udsendelsesland, ansat/ikke-ansat, samt undersøge, om der er andre særlige grupper, der adskiller sig fra den gennemsnitlige vurdering.

Det kan være vanskeligt for de flergangsudsendte at bedømme og erindre missionerne som adskilte fra hinanden. Derfor er det udelukkende engangsudsendte, der vurderer de forskellige udsagn omkring missionsoplevelser.

De første analyser er baseret på engangsudsendtes oplevelser. Indledningsvis fremlægger vi syv udsagn, der beskriver soldaternes berigelse fra og på missionerne. Her anskueliggør vi, om der er forskelle mellem at være ansat og ikke ansat ved forsvaret i 2011. Herefter kommer en analyse af syv andre udsagn, som beskriver, hvorvidt soldater har været belastet under missionen. Her undersøger vi også forskelle mellem det at være ansat eller ikke ansat. Der er et berigelsesudsagn og et belastningsudsagn, som vi undersøger nærmere. Det gør vi primært, fordi variationen i besvarelsen af disse to udsagn er større, end den vi finder blandt andre udsagn.

Herefter undersøger vi, hvordan flergangsudsendte veteraner oplever missionerne.

Til sidst belyser vi, om respondenterne anbefaler andre at søge udsendelse, og fremhæver forskelle mellem engangs- og flergangsudsendte. Kapitlet afsluttes med en opsamling på analysernes fund.

ENGANGSUSENDTEs MISSIONSOPLEVELSER: BERIGELSE OG BELASTNING

For at få et indblik i, hvilke områder under udsendelse, der kan forekomme berigende eller belastende for de udsendte, er veteranerne blevet spurgt om deres oplevelser under udsendelse. Besvarelsene består således af veteranernes subjektive vurderinger, som skal ses i lyset af, at

mange af respondenterne blev udsendt for mange år siden og derfor skal erindre oplevelser, der ligger langt tilbage i tid. Spørgeskemaundersøgelsen giver et indblik i respondentens subjektive opfattelser, og det er det, vi fremlægger i det følgende. Som tidligere nævnt er det kun de engangsudsendte, der har fået stillet følgende spørgsmål. De engangsudsendte er karakteriseret ved, at en stor andel har været på en holdudsendelse i Eks-jugoslavien og tilhørt konstabelgruppen. Derudover er mange af dem ikke længere ansat ved forsvaret, og 6 pct. blev repatrieret under udsendelsen. Yderligere er gruppen kendetegnet ved, at 9 pct. er kvinder, dvs. at der er dobbelt så mange kvinder, der vurderer deres oplevelser, som den generelle andel af kvinder, som er på 5 pct.

TABEL 7.1

Udsagn om oplevelser under missionen. Engangsudsendte.

Nr.	Udsagn om oplevelser under missionen
1	Du har fået god militær træning
2	Du har oplevet et godt kammeratskab
3	Du har fået erfaringer, der kan bruges i det civile liv
4	Du har lært noget om andre lande og/eller andre folk
5	Du har lært at klare vanskelige situationer
6	Du har fået større selvtillid
7	Du synes, det var en krævende periode for din partner, familie eller forældre
8	Du savnede din familie, dine børn eller venner meget
9	Du oplevede dårlig ledelse
10	Du kedede dig i en stor del af tiden
11	Du synes, at risikoniveauet var stressende
12	Du frygtede for dit liv og helbred
13	Du er stolt over at have gjort international tjeneste
14	Du følte dig meget ensom eller alene

Anm.: Udsagn 1-6 og 13 er et udtryk for berigelse under missionen, og udsagn 7-12 og 14 er udtryk for belastning under udsendelse.

Tabel 7.1 indeholder 14 udsagn, som engangsudsendte har fået læst op, hvorefter de på en skala fra 1 til 10 skal vurdere, om de er enige eller uenige i udsagnet. 1 betyder, at veteranerne slet ikke er enige, og 10 betyder, at de er meget enige. Berigelse er blevet operationaliseret til syv udsagn, som blandt andet handler om, om de har oplevet et godt kammeratskab, fået erfaringer, der kan bruges i det civile liv, og fået større selvtillid. Belastninger er også blevet operationaliseret til syv udsagn, som bl.a. beskriver, om veteranerne har følt sig ensomme, om de savnede deres familie, og om de frygtede for liv og helbred. Institut for Militærpsykologi (IMP) har gennem de senere år varetaget en opfølgingsundersøgelse, som blandt andet behandler forhold omkring belastningsreaktioner

og oplevelser. Denne undersøgelse anvender i visse tilfælde de samme spørgsmålsformuleringer for eventuelt at sammenligne undersøgelser på tværs. Undersøgelsen fra IMP viser, at der er variationer i forskellige personelgruppers oplevelser af indtryk under udsendelse (Christensen, 2008), og derfor inddrager vi forskellige grupperinger af veteraner for at se, om variationerne også forekommer her.

Når vi i det følgende behandler resultaterne, er det kun deskriptivt, dvs. der kontrolleres ikke for forhold, som fører til, at vi kan konkludere, hvad årsagen til, hvordan oplevelserne vurderes, er. Resultaterne kan vi anvende til at få en ide om, om der er områder, hvor veteranerne bliver beriget eller belastet.

Overordnet finder vi, at veteranerne generelt er enige i udsagn, der omhandler berigelse, og generelt er uenige i udsagn, som er forbundet med belastninger under udsendelse. Det betyder altså, at de engangsudsendte generelt er positivt stemte over for at blive udsendt. I de fleste udsagn anvender veteranerne hele skalaen fra 1 til 10, og vi ser ikke, at størstedelen af veteranerne placerer sig midt i skalaen, som indikerer kategorien "hverken-eller" (se bilag 1). Der kan være mange bevæggrunde og årsager til, at den enkelte veteran vurderer et udsagn på en specifik måde, og det er ikke muligt at tage højde for det i analysen. Vi mener dog, at resultaterne bidrager med viden samt opmærksomhedspunkter.

BERIGELSE

I dette afsnit analyserer vi de syv udsagn, der omhandler berigelse under udsendelse, for veteraner, der har været udsendt én gang. Berigelse er som tidligere nævnt også et emne, der behandles i IMP's opfølgingsundersøgelser, og her konkluderes, at en stor del af det udsendte personel vender hjem med mange positive oplevelser. Resultaterne for denne undersøgelse peger på det samme set ud fra de høje gennemsnit, veteranerne scorer på skalaen på udsagn, der omhandler berigelse.

Tabel 7.2 indeholder udsagn 1-6 og 13, som alle indikerer en personlig berigelse samt et positivt udbytte af udsendelsen. Tabellen angiver den gennemsnitlige vurdering for de syv udsagn samt 1. kvartil, median, 3. kvartil og standardafvigelse. Udsagnene er rangeret, så udsagnet, der er øverst i tabellen, er det udsagn, som veteranerne er mest tilbøjelige til at være enige i.

Tabel 7.2 afbilder også standardafvigelsen for berigelsesudsagnene. Standardafvigelsen viser spredningen i svarfordelingen og er større,

jo mere variation der er i, hvor enige veteranerne er i udsagnet. Det betyder, at for de udsagn med relativt højere standardafvigelser er forskellen i, hvordan veteranerne svarer, større. Denne forskel kan dels være tilfældig, eller der kan være en latent systematik, som vi undersøger nærmere ved at se på undergrupper af veteraner og deres vurdering af udsagnene. I de følgende afsnit fremhæver vi de udsagn, veteranerne er mest enige i, og i visse tilfælde fremhæver vi undergrupper af veteraner, som kan være med til at uddybe det overordnede gennemsnit.

TABEL 7.2

Engangsudsendtes vurdering af berigelsesudsagn 1-6 og 13. Værdier fra 1 til 10. Gennemsnit, kvartiler og standardafvigelse.

Nr.	Udsagn 1-6 og 13	Gennemsnitlig vurdering	1. kvartil	Median	3. kvartil	Standardafvigelse	N
2	Du har oplevet et godt kammeratskab	8,9	8	9	10	1,5	1.586
13	Du er stolt over at have gjort international tjeneste	8,6	8	9	10	1,9	1.585
5	Du har lært at klare vanskelige situationer	8,1	7	8	10	1,7	1.582
1	Du har fået god militær træning	8	7	8	9	1,9	1.568
3	Du har fået erfaringer, der kan bruges i det civile liv	7,7	7	8	10	2,1	1.576
4	Du har lært noget om andre lande og/eller andre folk	7,7	7	8	10	2,1	1.588
6	Du har fået større selvtilid	7,3	6	8	9	2,2	1.584

DET GODE KAMMERATSKAB

Tabel 7.2 fortæller, at alle veteraner generelt har oplevet et godt kammeratskab på deres eneste mission, og det samlede gennemsnit er på 9. Medianen på 9 angiver, at 50 pct. af veteranerne placerer sig på 9 eller 10 i skalaen. Standardafvigelsen, som angiver den gennemsnitlige afvigelse fra gennemsnittet, er relativt lille og indikerer en relativt lille spredning i svarfordelingen. En lille spredning betyder, at der sandsynligvis ikke er de store afvigelser mellem forskellige grupper af veteraner, men der er to grupper af veteraner, der afviger fra det overordnede gennemsnit. Gennemsnittet er angivet i parentes, og disse resultater fremtræder ikke i tabellen. Både gruppen af repatrierede (8,7) og officersgruppen (8,6) adskiller sig signifikant fra den generelle gruppe og angiver, at de har oplevet et ringere kammeratskab, end veteranerne har samlet set. Blandt officersgruppen er 33 pct. udsendt på enkeltmandsudsendinger, hvor kammerat-

skabet ikke har det samme fokus, men de er ofte stadig udsendt sammen med personer fra andre lande.

Under soldaternes udsendelse, hvor der er oplevelser og handlinger, som er tæt knyttet til det at skulle overleve og komme igennem strabadserne uden varige mén, opstår der ofte et tæt bånd til de andre, som er i samme situation. Den kvalitative undersøgelse af hjemvendte soldater indikerer, at kammeratskabet er af afgørende betydning for soldaternes psykiske tilstand og arbejdsevne under udsendelse (Kofod m.fl., 2010). Soldaterkammeraterne udgør en "militær familie" for hinanden og erstatter nærmest den civile familie på grund af det bånd, som er karakteriseret af afhængighed og tillid til hinanden (Kofod m.fl., 2010, side 8). Det fundne resultat, nemlig at veteranerne oplever et godt kammeratskab, kan således indikere en positiv oplevelse. Dette er en fortolkning i det tilfælde, hvor vi udelukkende koncentrerer os om ét udsagn og ikke har kontrolleret for andre forhold. Omvendt er det også væsentligt at være opmærksom på, at det gode kammeratskab mellem soldater er et udsagn, der altid har karakteriseret militæret. Udsagnet er med andre ord en del af diskursen i forsvaret og kan have indflydelse på, hvordan soldaten møder sine kollegaer, men også på, hvordan spørgsmålet besvares.

STOLTE VETERANER, VANSKELIGE SITUATIONER OG FORBEDRET SELVTILLID

Veteranerne er generelt stolte over at gøre international tjeneste, og udsagnets gennemsnit er på 8,6, hvilket ses i tabel 7.2. 97 pct. af veteranerne placerer sig på 5 eller derover, dvs. de tilkendegiver, at de er stolte over at gøre international tjeneste. Dette resultat er højere end IMP's opfølgingsundersøgelse, som konkluderer, at 88 pct. er stolte over at gøre international tjeneste. Dog har IMP både engangs- og flergangsendte med i deres analyser, og opfattelsen kan godt være anderledes blandt de to grupper.

At veteranerne udviser stolthed over at være udsendt, peger også i retning af, at de generelt har gode oplevelser i forbindelse med udsendelsen. Veteraner, der har været i Afghanistan (8,9), udtrykker generelt, at de er relativt mere stolte end gennemsnittet af veteranerne.

Veteranerne identificerer sig med den position, de indtager i samfundet som soldat, samtidig med at forsvaret har succes med at fortælle soldaterne, at deres job og det arbejde, de udfører, er vigtigt og højt prioriteret af staten. Den positive vurdering af det udsagn kan således

også forklares af den gensidige anerkendelse, der er mellem forsvaret og de udsendte.

På et mere personligt niveau beskriver veteranerne, at udsendelsen har beriget dem med, at de har lært at håndtere vanskelige situationer. Stress- og risikoniveauet er til tider højt, samtidig med at soldater opholder sig under beskedne og primitive forhold, når de er udsendt på militære missioner. Trods det at de store lejre har alt fra supermarked, kaffebarer og frisør til kommandokontor, hvor der kan sendes post og hæves penge, samt felthospital, er der udfordringer ved at bo tæt sammen og til tider, især for Afghanistans og Iraks vedkommende, i høje temperaturer. I det følgende angives i nogle tilfælde gennemsnitsværdier i parentes.

”Du har fået større selvtillid” er ringest vurderet blandt berigelsesudsagnene og har en gennemsnitsscore på 7,3 med en spredning på 2,2. Opfølgingsundersøgelsen fra IMP konkluderer, at 73 pct. tilkendegiver, at de har fået større selvtillid, og 92 pct. af respondenterne i denne undersøgelse vurderer, at de har fået større selvtillid, da de har vurderet udsagnet til 5 eller derover.

Vi kan se, at der er forskelle blandt grupper af engangsudsendte og deres vurdering af at have fået større selvtillid. Gennemsnitsscoren er angivet i parentes og er ikke afrapporteret i en tabel. Veteraner, der har været i Afghanistan (7,7) og udsendt inden for de seneste 1-2 år (7,7), oplever, at de har fået større selvtillid efter deres udsendelse. Den modsatte tendens finder vi for de repatrierede (6,7), som i relation til alle veteraner ikke har fået større selvtillid efter deres udsendelse, hvorfra de blev repatrieret.

BERIGELSE FOR VETERANER I EKSJUGOSLAVIEN

Der er forskelle på, hvordan missionerne i Eksjugoslavien opleves, afhængigt af hvilken periode veteranerne har været udsendt i. Veteraner, der er blevet udsendt efter år 2000, vurderer generelt, at de er blevet relativt mere beriget end dem, der blev udsendt inden år 2000. I den sene udsendelsesperiode vurderer de, at de har fået bedre militærtræning, at de oplever et bedre kammeratskab, og at de har lært mere om andre lande og folk. Veteraner, der var udsendt i 1990'erne, vurderer i relativt højere grad, at de har lært at klare vanskelige situationer. Missionerne i Eksjugoslavien har ændret karakter over tid, hvilket også har haft en betydning for størrelsen af missionerne. I 1990'erne var der flere missioner på Bal-

kan, end der er i dag, og der var mere uro i Eksjugoslavien, hvilket også har en betydning for, hvem der udsendes.

BERIGELSE FOR ENKELTMANDSUDESENDE

Tidligere undersøgelser af danske soldater peger på, at PTSD (*posttraumatic stress disorder* eller posttraumatisk belastningsreaktion) ikke forekommer hyppigt for personer, der har været på enkeltmandsudsendinger, men alligevel kan disse personers oplevelser og berigelser under udsending have en betydning for deres psykiske velbefindende (Thomsen m.fl., 2010, side 8). Det er derfor relevant at undersøge, om der er forskelle mellem dem, der udsendes på hold, og dem, der udsendes på enkeltmandsudsendinger. Der er 146 personer, der har været udsendt på enkeltmandsudsendinger, og de vurderer generelt, at de er blevet relativt mindre beriget end alle veteranerne – med undtagelse af spørgsmålet om, hvorvidt de har lært noget om andre lande og folk. Enkeltmandsudsendinge har her et gennemsnit på 8,6, mod 7,7 for alle respondenterne, hvilket stemmer overens med den type af udsending, som ofte indebærer et tæt samarbejde med udsendelseslandet.

IKKE-ANSATTE BERIGES MERE UNDER UDSENDELSE

Tabel 7.3 viser forskelle mellem ansatte og dem, der ikke længere er ansatte ved forsvaret. Stjernerne i tabellen angiver, at der er en signifikant forskel mellem de to gennemsnit, dvs. at differencen er større end nul. Tabellen viser kun korrelationer mellem grupper og gennemsnit, og vi kan således ikke udtale os om kausale sammenhænge. Tabellen beskriver, at der er signifikant forskel mellem ansatte og ikke-ansatte i forhold til, hvordan de oplever kammeratskab under udsending. De ikke-ansatte oplever generelt hyppigere et godt kammeratskab end ansatte. Gruppen af ikke-ansatte tilhørte konstabelgruppen, da de var udsendt. Deres uddannelse har, som beskrevet i kapitel 4, ofte været efter en afsluttet ungdomsudsending og inden påbegyndelse af et videre uddannelsesforløb. I den livsfase danner alle unge tætte venskaber. For nogle er det højskoleophold eller rejser, for andre værnepligt og militære udsendinger. Resultatet, der peger på en sådan tendens, er således ikke udelukkende typisk for militæret.

Det udsagn, hvor vi finder den største forskel mellem ansatte og ikke-ansatte, er udsagn nummer 13, ”Du er stolt over at have gjort international tjeneste”. Ikke-ansatte er generelt mere stolte over at have gjort

international tjeneste, end ansatte er, ligesom de ikke-ansatte har fået flere erfaringer, de kan anvende i det civile liv, jf. udsagn 3. Dette resultat peger på, at de ikke-ansatte bliver mere konfronteret med det civile liv, hvorfor de dels er opmærksomme på, hvad de har lært i forsvaret, og at det kan konverteres og anvendes i det civile liv. Dels kan det være, at de ved konfrontationen med det civile liv forholder sig mere til, at de er veteraner, og at det er noget, de er stolte af.

TABEL 7.3

Ansattes og ikke-ansattes vurdering af berigelsesudsagn 1-6 og 13. Værdier fra 1 til 10. Gennemsnit.

Nr.	Udsagn	Ansatt	Ikke-ansatt	t-test
1	Du har fået god militær træning	7,9	8,0	ns
2	Du har oplevet et godt kammeratskab	8,8	9,0	*
3	Du har fået erfaringer, der kan bruges i det civile liv	7,5	7,8	*
4	Du har lært noget om andre lande og/eller andre folk	8,1	7,6	*
5	Du har lært at klare vanskelige situationer	8,0	8,1	ns
6	Du har fået større selvtillid	7,3	7,3	ns
13	Du er stolt over at have gjort international tjeneste	8,3	8,7	*

Anm.: 343 observationer for ansatte og 1.241 observationer for ikke-ansatte. * p-værdi < 0,05; ns: ikke signifikant forskellige fra 0.

BERIGELSE: ERFARINGER I DET CIVILE LIV

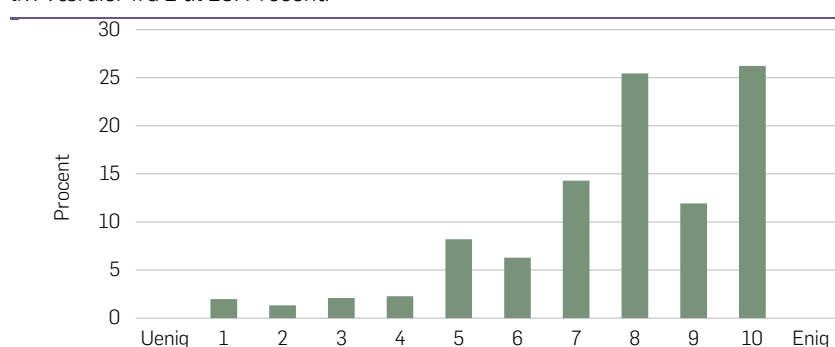
Udsagnet ”du har fået erfaringer, der kan bruges i det civile liv” er et af de udsagn, hvor der er en relativt stor spredning i svarfordelingen. Gennemsnitsscoren er på 7,7, og standardafvigelsen er på 2,1. Denne relativt store spredning, som illustreres i figur 7.1, antyder, at der kan forekomme en underliggende systematik i, hvem der har fået erfaringer, de kan anvende i det civile liv, og hvem der ikke har. Vi har valgt at fremhæve dette udsagn dels på baggrund af spredningen, men også fordi forsvaret har fokus på, at militært personel får kompetencer, der kan anvendes på det civile arbejdsmarked. Tidligere kom vi frem til, at der var en forskel mellem ansatte og ikke-ansatte, og de ikke-ansatte vurderer generelt, at de har fået flere erfaringer, der kan bruges i det civile liv end ansatte.

At deltage i internationale militære missioner giver mulighed for at oparbejde kompetencer, herunder primært kompetencer som kan anvendes inden for militære rammer, men det kan også være kompetencer, der efterspørges og/eller anerkendes i det civile liv. For eksempel er der mange, der under udsendelse får ledelsesansvar, hvilket er en kompetence, der også efterspørges i andre jobsammenhænge. Overordnet set viser

figur 7.1, at veteranerne stort set er enige i, at de erhverver sig kompetencer, som kan anvendes i det civile liv.

FIGUR 7.1

Veteraner fordelt efter egen vurdering af, om de kan anvende erfaringer i det civile liv. Værdier fra 1 til 10. Procent.

Anm.: 1.576 observationer.

At veteranerne formår at konvertere deres erfaringer til det civile liv, antyder, at de kommer positivt igennem en militær udsendelse, og indikerer, at de integreres med succes i det civile liv. Derfor er det centralt at undersøge, hvilke grupper der vurderer, at de har fået erfaringer, der kan anvendes, og hvilke grupper der vurderer, at de ikke har fået sådanne erfaringer, da det kan indikere, hvad der er af betydning for at blive integreret på det civile arbejdsmarked. I det følgende undersøger vi forskellige grupper af veteraner i forhold til gruppens gennemsnitlige vurdering af udsagnet.

Tabel 7.4 viser de fire personelgrupper; konstabelgruppen, sergentgruppen, officersgruppen samt gruppen af Andet. Vi ser, at officersgruppen i højere grad angiver, at de har fået erfaringer, de kan anvende i det civile liv, og gruppen af andet personel vurderer dette udsagn lavere (7,2).

Veteraner, der har været i Afghanistan og Irak, er også generelt mere enige i, at de har fået flere erfaringer, der kan anvendes i det civile liv både i forhold til veteraner, der har været i Eksjugoslavien, og alle veteraner generelt.

TABEL 7.4

Grupper af engangsudsendte veteraners gennemsnitlige vurdering af udsagnet "du har fået erfaringer, der kan bruges i det civile liv". Værdier fra 1 til 10. Gennemsnit.

Grupper af veteraner	Gennemsnit	Standard afvigelse	n	t-test
Alle	7,7	2,1	1576	
Konstabelgruppen	7,7	2,1	999	
Sergentgruppen	7,8	2	286	
Officersgruppen	8,0	2,2	216	*
Andet	7,2	2,7	75	*
Kvinder	7,9	2,3	102	
Mænd	7,7	2,1	1474	
Eksjugoslavien	7,7	2,1	1091	
Afghanistan	8,0	2,1	171	*
Irak	8,0	1,6	147	*
Andre lande	7,7	2,2	53	
Ansatt	7,5	2,2	337	*
Ikke ansatt	7,8	2,1	1239	
21-34 år	8,0	1,9	687	*
35-59 år	7,6	2,2	834	*
over 60 år	7,0	3	55	*
Udsendt 1-2 år siden	7,8	1,8	138	
Udsendt 3-5 år siden	7,8	2,1	272	
Udsendt 6-9 år siden	7,9	2,1	261	*
Udsendt 10-14 år siden	7,7	2,1	350	
Udsendt 15-19 år siden	7,7	2,2	517	
Udsendt for mere end 20 år siden	7,0	2,9	23	*
Repatrierede	7,2	2,3	88	*
Ikke repatrierede	7,8	2,1	1488	
Selvvurderede psykiske mén (større og mindre)	7,2	2,5	213	*
Selvvurderede fysiske mén (større og mindre)	7,9	2,4	85	

Anm.: * p-værdi < 0,05; ns: ikke signifikant forskellige fra 0.

Ser vi på veteraner, der har angivet, at de har varige psykiske og fysiske mén (dvs. i dette afsnit adskiller vi ikke større og mindre mén, som i foregående afsnit), ser vi, at udsendte med varige fysiske mén ikke adskiller sig signifikant fra alle veteraner. Der er dog en forskel mellem ansatte og ikke-ansatte med varige fysiske mén. Ansatte med varige fysiske mén har en gennemsnitsscore på 8,8, og de har derfor fået flere erfaringer, de kan anvende i det civile liv, hvilket er signifikant højere end for alle veteraner (7,7) og højere end ikke-ansatte med varige fysiske mén (7,7).

I gruppen af veteraner med den laveste gennemsnitsscore kan vi nævne, at det primært er ældre veteraner, som har været udsendt for mere end 20 år siden. De repatrierede har også en signifikant lavere gennemsnitsscore end veteraner generelt og de ikke-repatrierede. Dem, som

oplever at have fået psykiske mén, er i gennemsnit mindre positive over for udsagnet end dem, der har fået fysiske mén. De fysiske mén er ofte synlige, hvilket gør, at forsvaret kan håndtere gruppen af personer med disse mén på en anden måde end gruppen med varige psykiske mén. Disse mén er ikke synlige på samme måde, og det kan resultere i, at spørgsmålene besvares ud fra et andet udgangspunkt. I den norske undersøgelse *Å komme hjem. En pilotundersøgelse av levekår blant skadde veteraner* (Mandal, 2009) er et lignende udsagn blevet behandlet. Her spørges veteranerne om, hvorvidt deltagelsen i en international operation har givet dem kompetencer og erfaringer, som har været nyttige i en civil jobsammenhæng. Sammenligner vi gruppen med danske veteraner, er de to fordelinger tilsvarende. Blandt de norske veteraner er der 85 pct., der er enige i udsagnet, og for danske veteraner er der således 1 ud af 5, som ikke er enige i, at de erhverver sig kompetencer, der anerkendes i det civile liv.

BELASTNING

Vi undersøger nu de udsagn, hvor veteranerne vurderer, om de er blevet belastet under udsendelse. Det drejer sig om udsagnene 7-14 ekskl. 13. De syv udsagn omhandler forholdet til familien derhjemme, ledelsen, frygt og risikoniveau. Først præsenterer vi de udsagn, veteranerne er mest uenige i, dvs. de udsagn, der indikerer, at veteranerne ikke føler sig belastede. I forlængelse heraf belyser vi udsagn, hvor veteranerne er mindre uenige, dvs. udsagn, som indikerer, at missionsoplevelserne ikke udelukkende har været en positiv oplevelse.

Tabel 7.4 viser, at veteranerne generelt ikke føler sig belastede, når de er udsendt på internationale missioner. De vurderer generelt, at de ikke er ensomme, de frygter ikke for liv og helbred, de keder sig ikke, og risikoniveauet er ikke stressende. Vi finder dog et par enkelte undergrupper, der afviger fra den samlede vurdering af, om risikoniveauet har været stressende under udsendelse. Det er især veteraner, der har været på IFOR, UNPROFOR, IRAK og ISAF, der er mere tilbøjelige til at være enige i, at risikoniveauet har været stressende. Samme tendens gør sig gældende i forhold til, hvem der frygter liv og helbred, og her ser vi, at det særligt er gældende for respondenter, der har været udsendt på UNPROFOR, IRAK og ISAF. De missioner, hvor veteranerne vurderer, at der er den største belastning, er også de missioner, hvor der har været flest kampe, og hvor eksponeringen i forhold til at befinde sig i en risikozone er større.

Spredningen på svarfordelingen på de syv udsagn i tabel 7.5 er generelt større end spredningen i de syv udsagn, der blev præsenteret i tabel 7.2. Det kan der være flere årsager til. For det første tyder det på, at der er større forskelle blandt undergrupper af veteranerne. For det andet kan de udsagn, vi beskriver her, være mere påvirket af missionstypen.

TABEL 7.5

Engangsudsendte veteraners vurdering af belastningsudsagn 7-14 ekskl. 13. Værdier fra 1 til 10. Gennemsnit, kvartiler og standardafvigelse.

Nr.	Udsagn 7-14 ekskl. 13	Gennem- snitlig vurdering	1. kvartil	Median	3. kvartil	Standard- afvigelse	N
14	Du følte dig meget ensom eller alene	2,3	1	2	3	1,9	1.588
12	Du frygtede for dit liv og helbred	3,4	1	3	5	2,6	1.586
10	Du kedede dig i en stor del af tiden	3,8	1	3	6	2,6	1.585
11	Du synes, at risikoniveauet var stressende	3,8	2	3	5	2,5	1.584
9	Du oplevede dårlig ledelse	5,2	3	5	8	2,9	1.584
8	Du savnede din familie, dine børn eller venner meget	6,3	5	7	8	2,4	1.581
7	Du synes, det var en krævende periode for din partner, familie eller forældre	7,5	6	8	10	2,5	1.581

Ud-
enig

Enig

VETERANERNE SAVNER FAMILIEN

Veteranerne mener, at det var en krævende periode for deres partner, familie og forældre, da de var udsendt, og de savnede også deres familie, børn og venner meget. Så selvom familien derhjemme træder i baggrunden under en udsendelse, er den stadig konstant en del af de udsendes bevidsthed. I det kvalitative studie beskrives det også, at de interviewede soldater oplever, at kommunikationen med dem derhjemme påvirker deres psykiske tilstand (Kofod m.fl., 2010, side 8).

Ligesom vi tidligere så, at der er forskel på, hvordan de vurderer deres berigelser fra missionerne i forhold til, hvornår veteranerne har været udsendt på missioner til Eksjugoslavien, finder vi også forskelle, når det angår belastninger. Veteraner, der blev udsendt i 1990'erne, synes generelt, det var mere krævende for familie og venner. De oplevede desuden, at risikoniveauet var relativt mere stressende under udsendelsen, og de frygtede generelt mere for deres liv og helbred.

BELASTNINGER FOR ENKELTMANDSUDSENDTE

Udsendte på enkeltmandsudsendinger er mere tilbøjelige til at være enige i udsagnene, der omhandler belastninger, dvs. samme tendens, som vi så ved berigelse, følger denne gruppe. Enkeltmandsudsendinge vurderer således, at de både beriges mindre i forhold til alle veteraner, og de belastes relativt mere. Det er især udsagnene om at føle sig ensom og at kede sig store dele af tiden, de er enige i.

IKKE-ANSATTE KEDER SIG MERE

I dette afsnit undersøger vi, om der er forskelle mellem at være ansat og ikke længere ansat i forhold til de belastningsorienterede udsagn. Tabel 7.6 beskriver forskellene. Vi finder den største forskel i forhold til udsagnet ”du kedede dig i en stor del af tiden”. Veteraner, der er ansatte ved forsvaret i dag, kedede sig mindre under udsendingen end dem, der ikke længere er ansat. Undersøger vi dette udsagn i forhold til, hvilken mission de udsendinge har været på, er der ingen opsigtsvækkende forskelle at se. Respondenter, der har været på UNPROFOR, har et gennemsnit på 4 mod 3,8 for alle veteraner.

TABEL 7.6

Ansattes og ikke-ansattes vurdering af belastningsudsagn 7-14 ekskl. 13. Værdier fra 1 til 10. Gennemsnit.

Nr.	Udsagn	Ansatt	Ikke-ansatt	t-test
7	Du synes, det var en krævende periode for din partner, familie eller forældre	7,7	7,5	ns
8	Du savnede din familie, dine børn eller venner meget	6,7	6,2	*
9	Du oplevede dårlig ledelse	5,2	5,2	ns
10	Du kedede dig i en stor del af tiden	3,3	3,9	*
11	Du synes, at risikoniveauet var stressende	3,5	3,9	*
12	Du frygtede for dit liv og helbred	3	3,5	*
14	Du følte dig meget ensom eller alene	2,3	2,3	ns

Anm.: 343 observationer for ansatte og 1.241 observationer for ikke-ansatte. * p-værdi < 0,05. ns: ikke signifikant forskelle fra 0.

De ikke-ansatte frygtede mere for liv og helbred, ligesom de også syntes, at risikoniveauet var relativt mere stressende. De, der er ansatte ved forsvaret, savnede familie og børn mere end ikke-ansatte. De ansatte er karakteriseret ved, at 29 pct. af dem havde børn et år inden udsendingen, og 33 pct. af dem var gift et år inden udsendingen. Blandt de ikke-ansatte er

det henholdsvis 9 pct., der har børn og 8 pct., der er gift. Der er ikke forskel mellem ansatte, der oplevede dårlig ledelse og ikke-ansatte.

LEDELSE UNDER UDSENDELSE

Veteranernes gennemsnit i relation til udsagnet, om de oplevede dårlig ledelse, ligger på 5,2, og er derfor ikke det udsagn, veteranerne er mest enige i. 5 er skalaens midtpunkt og kan fortolkes som en "hverken-eller"-kategori. Medianen er på 5, dvs. 50 pct. af respondenterne placerer sig under fem, og den anden halvdel placerer sig over fem. Standardafvigelsen er på 2,9, og er derfor det udsagn, hvor der er den største spredning, dvs. at det tyder på, at der er undergrupper af veteraner, der er mere tilbøjelige til at være enige i, at de har oplevet dårlig ledelse end andre. Det er dog væsentligt at understrege, at der er variation, dvs. mange er enige, og mange er uenige i udsagnet om ledelse.

Ledelse er af væsentlig betydning for oplevelsen af en udsendelse og kan senere have en afgørende betydning for eftervirkninger af udsendelse (Kofod m.fl., 2010, s. 42). Ledelsen er en eksponent for de rammer, der betinger, at soldaten trives og yder sit bedste. Den kvalitative undersøgelse af hjemvendte soldater peger på, at ledelsen under missionerne er af afgørende betydning for den udsendtes velbefindende. Studiet beskriver, at en leder, der er forstående, anskues som en god leder. Andre studier påpeger også ledelsens betydning i forhold til soldaternes trivsel. Christensen (2001) noterer, at det ledelsesmæssige ansvar kan have afgørende betydning. En amerikansk undersøgelse konkluderer også, at ledelsesmæssige forhold har en klar indflydelse på soldaters mentale sundhed og velbefindende (Mental Health Advisory Team, 2006).

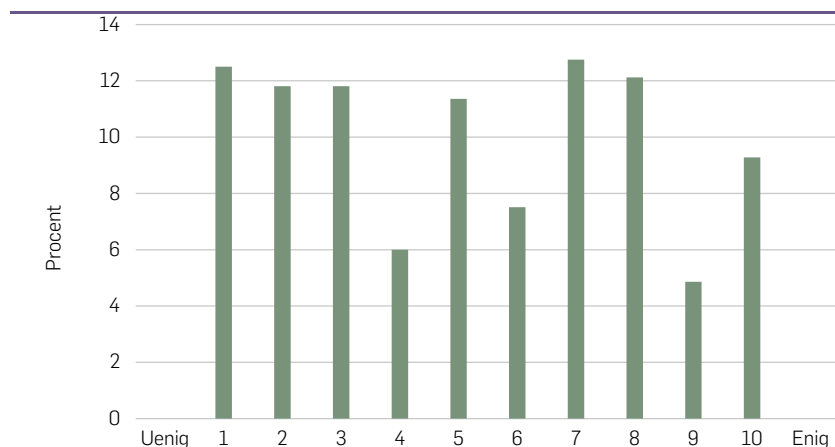
Dårlig ledelse forbinder interviewpersonerne i det kvalitative studie med usynlighed, dvs. det, at en leder ikke kommer ud fra kontoret og bakker op om sit hold (Kofod, 2010, s. 42). I spørgeskemaundersøgelsen er det ikke udspecificeret, hvordan dårlig ledelse skal opfattes. Vi kan derfor i analysen af dette udsagn ikke udtale os om, hvilke forhold det er, veteranerne tænker på, når han/hun vurderer, om de har oplevet dårlig ledelse. Det er således ikke muligt at fremsætte eller konkludere overordnede forhold omkring militærets ledelse på baggrund af det enkelte spørgsmål. Ligesådan er det ikke muligt at pege på betydningen af ledelsesforhold og på, hvordan de påvirker eller er udslagsgivende for eventuelle efterfølgende reaktioner. Vurderingen af ledelse kan på den måde afhænge af mange forhold, savnet af familien derhjemme eller

stressede situationer, som kan være med til at påvirke, at den enkelte vurderer, at ledelsen ikke er tilstrækkelig.

Veteranerne er blevet bedt om at vurdere, om de oplevede dårlig ledelse under udsendelse. Den samlede gennemsnitsscore (5,2) er lidt over midtpunktet og indikerer, at veteranerne er en smule mere tilbøjelige til at opleve dårlig ledelse end til ikke at opleve dårlig ledelse. Figur 7.2 illustrerer en stor spredning af svarfordelingen, hvilket peger på, at det er relevant at undersøge nærmere, om der er systematikker knyttet til nogle særlige grupper af veteraner. Veteraner, der placerer sig i den lave ende af skalaen, er ikke enige i, at de har oplevet dårlig ledelse, og dem, der placerer sig i den høje ende af skalaen, er enige i, at de har oplevet dårlig ledelse. Næsten 50 pct. af veteranerne placerer sig over 5 på en skala fra 1 til 10, dvs. at næsten halvdelen af veteranerne oplever dårlig ledelse.

FIGUR 7.2

Veteraner fordelt efter deres vurdering af, om de oplevede dårlig ledelse. Værdier fra 1 til 10. Procent.

Anm.: 1.584 observationer.

Tabel 7.7 indeholder forskellige grupper af veteraner samt gruppernes gennemsnitlige vurdering af udsagnet ”du oplevede dårlig ledelse”. Derudover er standardafvigelse, og om gruppens gennemsnit afviger signifikant fra det generelle gennemsnit for alle veteranerne, som er på 5,2, også afrapporteret i tabellen. Jo højere gennemsnittet er, jo mere enige er veteranerne i, at de har oplevet dårlig ledelse.

Veteraner, der har været i Irak og Afghanistan, oplever dårligere ledelse end alle veteranerne generelt, også i forhold til veteraner, der har været i Eksjugoslavien. 26 pct. af veteranerne, der har været udsendt til Afghanistan, har opsagt deres kontrakt med forsvaret inden dennes udløb. Vi kender ikke årsagen til, at kontrakten er blevet opsagt, men ud fra gruppens vurdering af udsagnene kan vi gå ud fra, at de generelt har været mere belastet end veteranerne samlet set. Det tyder på, at det er den gruppe, der har været i Afghanistan, der påvirker gennemsnittet for veteraner. Er missionsoplevelser belastende i en eller anden form, eller opstår der problemer for en udsendt, kan det tænkes, at disse oplevelser påvirker veteranernes svar. Med andre ord kan det tænkes, at der kan opstå et behov for nogle at skyde skylden på oven på belastende oplevelser, og det kan også være ledelsen.

Interviewundersøgelsen beskriver, at et begrænset mandat kan give en fornemmelse af afmagt (Kofod m.fl., 2010, s. 40). I Eksjugoslavien var de danske udsendte under FN-mandat. De var bemyndiget til neutral overvågning og ikke til at gribe aktivt ind i krigshandlinger. Denne situation og de rammer for missionen kan påvirke, hvordan missionen ledes, men også hvordan ledelsen bliver opfattet. Ud fra de resultater, vi finder her, tyder det på, at ledelsen har håndteret denne situation tilfredsstillende eller sagt med andre ord: Der ser ikke ud til at være sammenhæng mellem det begrænsede mandat og en negativ vurdering af ledelse.

Veteraner, der er 60 år eller derover og personer, der er udsendt for mere end 10-14 år siden, har oplevet god ledelse, heriblandt er der flere, der er ledere. Det er veteraner, der har været udsendt på missionerne i Eksjugoslavien. Gennemsnittet for alle, der har været i Eksjugoslavien, er på 5,1 og hermed også lavere end det generelle gennemsnit.

Konstabelgruppen og sergentgruppen afviger ikke signifikant fra det generelle gennemsnit og har henholdsvis et gennemsnit på 5,1 og 5,2. Officersgruppen og gruppen af andet personel oplever generelt ringere ledelse end de andre personelgrupper, og forskellen er signifikant i forhold til de samlede grupper af veteraner. Resultater fra IMP-undersøgelsen peger på samme tendens, idet de finder, at officererne er den personelgruppe, som er mest tilbøjelige til at føle, at de ikke fik støtte og opmuntring fra nærmeste overordnede (Christensen, 2008).

Blandt veteraner, der har angivet, at de har selv vurderede psykiske mén (både i større og mindre grad), gælder det, at både de ansatte og ikke-ansattes gennemsnit er højere end alle veteranerne, og de oplever

derfor hyppigere dårlig ledelse under udsendelse. De ansatte med selv-vurderede psykiske mén oplever dårlig ledelse (gennemsnitlig vurdering 6,2), og det er højere end ikke-ansatte med selv-vurderede psykiske mén (gennemsnitlig vurdering 5,8). Veteraner med selv-vurderede fysiske mén adskiller sig ikke signifikant fra alle veteranerne. Veteraner med selv-vurderede psykiske mén er formentlig ikke synlige for systemet på samme måde som veteraner med fysiske mén, og det er derfor interessant, at vi observerer en forskel med hensyn til, hvordan ledelse vurderes for de to grupper af veteraner med selv-vurderede mén.

TABEL 7.7

Grupper af engangsudsendte veteraners gennemsnitlige vurdering af udsagnet "du oplevede dårlige ledelse". Værdier fra 1 til 10. Gennemsnit.

	Gennemsnit	Standardafvigelse	N	t-test
Alle	5,2	2,9	1.584	
Konstabelgruppen	5,1	2,9	1.001	
Sergentgruppen	5,2	3	288	
Officersgruppen	5,5	2,9	220	*
Andet personel	5,6	3,1	74	*
Kvinder	5,8	3,1	101	*
Mænd	5,2	2,9	1.483	
Eksjugoslavien	5,1	2,9	1.100	
Afghanistan	5,6	2,9	171	*
Irak	5,4	3	148	*
Andre lande	5,2	3	52	
Ansæt	5,2	2,8	341	
Ikke-ansæt	5,2	2,9	1.243	
21-34 år	5,3	2,8	688	
35-59 år	5,2	2,9	837	
60 år og ældre	4,5	3,2	59	*
Udsendt 1-2 år siden	5,4	2,8	136	
Udsendt 3-5 år siden	5,4	3	274	
Udsendt 6-9 år siden	5,3	2,9	261	
Udsendt 10-14 år siden	4,9	2,7	354	*
Udsendt 15-19 år siden	5,2	2,9	521	
Udsendt for mere end 20 år siden	5,2	3,1	23	
Repatrieret	5,3	2,8	88	
Ikke repatrieret	5,2	2,9	1.469	
Selv-vurderede psykiske mén (større og mindre)	5,9	3	213	*
Selv-vurderede fysiske mén (større og mindre)	5,2	2,8	85	

Anm.: * p-værdi < 0,05; ns: ikke signifikant forskellige fra 0.

REPATRIEREDE OG SÅREDE

Blandt veteraner, der har været udsendt én gang, er der i alt 88, der er blevet repatrieret mindst én gang, 25 der er blevet såret i kamp, og 101 der er blevet såret, men ikke i kamp. Repatriering og det at blive såret kan påvirke, hvordan veteranerne oplever deres udsendelse, og i tabel 7.8 er disse gruppers gennemsnit afreporteret. Veteraner, der er blevet såret i kamp, er den gruppe, der adskiller sig mest fra den generelle vurdering af udsagnene. De vurderer i højere grad, at de har fået god militær træning, at de er blevet beriget med erfaringer, de kan anvende i det civile liv, og at de har lært at klare vanskelige situationer. Derudover vurderer de, at de har fået større selvtillid, men de vurderer også, at risikoniveauet var mere stressende samtidig med, at de frygtede for liv og helbred. De er den gruppe blandt alle repatrierede, der er mindst enige i at anbefale udsendelse til andre.

TABEL 7.8

Repatrierede og sårede veteraners vurdering af missionsoplevelser. Værdier fra 1 til 10. Gennemsnit.

	Repatrierede	Såret i kamp	Såret i forbindelse med andre handlinger end kamp	Alle
1 Du har fået god militær træning	7,7	8,4	7,8	7,8
2 Du har oplevet et godt kammeratskab	8,7	9,0	8,7	8,9
3 Du har fået erfaringer, der kan bruges i det civile liv	7,2	8,4	7,7	7,7
4 Du har lært noget om andre lande og/eller andre folk	7,5	7,8	7,6	7,7
5 Du har lært at klare vanskelige situationer	7,6	9,0	8,2	8,1
6 Du har fået større selvtillid	6,6	7,7	7,5	7,3
7 Du synes, det var en krævende periode for din partner, familie eller forældre	7,8	8,3	7,8	7,5
8 Du savnede din familie, dine børn eller venner meget	6,4	6,2	6,5	6,3
9 Du oplevede dårlig ledelse	5,3	5,4	5,9	5,2
10 Du kedede dig i en stor del af tiden	3,8	4,0	4,1	3,8
11 Du synes, at risikoniveauet var stressende	4,1	5,1	4,7	3,8
12 Du frygtede for dit liv og helbred	4,4	5,0	4,0	3,4
13 Du er stolt over at have gjort international tjeneste	8,2	8,8	8,7	8,6
14 Du følte dig meget ensom eller alene	3,0	2,7	2,7	2,3
15 Du kan anbefale andre at søge udsendelse	6,2	5,4	6,7	7,0

De repatrierede følte sig generelt mere ensomme, end hele gruppen har gjort. Årsagen hertil hænger sandsynligvis sammen med årsagen til repatrieringen, men det kan også være selve repatrieringen, der forårsager en

ensomhed, idet det højst sandsynligt ikke er en ønskværdig situation at komme i.

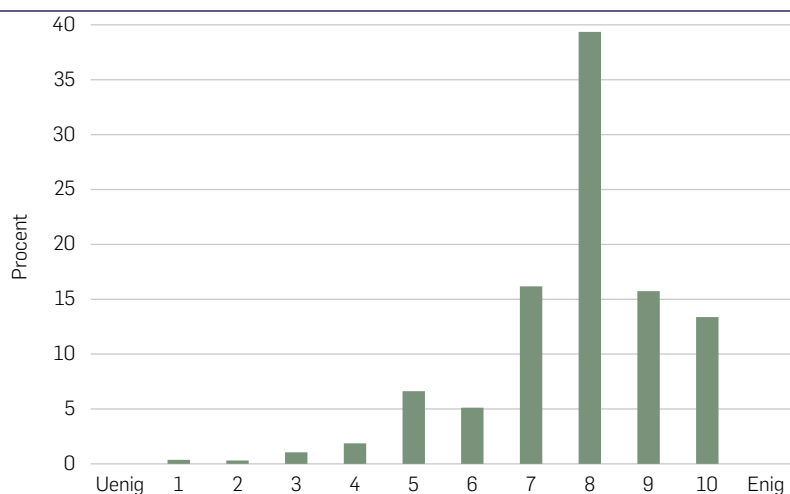
Generelt ser vi, at de repatrierede og de sårede frygter mere for deres liv og helbred og generelt synes, at risikoniveauet er mere stressende, end hele gruppen gør.

VETERANER MED FLERE UDSENDELSER BAG SIG

Veteraner med flere udsendelser bag sig er blevet bedt om at give en samlet vurdering af deres hidtidige udsendelser. For de flergangsudsendte gælder, at en større andel har været på ISAF og IRAK, de er eller har været konstabler og er hyppigst i alderen 35-59 år. 8 pct. af flergangsudsendte har været repatrieret mindst én gang.

FIGUR 7.3

Flergangsudsendte veteraner fordelt efter deres vurdering af hidtidige udsendelser. Værdier fra 1 til 10. Procent.

Anm.: 1.601 observationer.

Figur 7.3 illustrerer fordelingen af flergangsudsendtes vurdering af deres udsendelser. Her ser vi, at de fleste vurderer udsendelserne positivt: Næ-

sten 90 pct. er enige i udsagnet, dvs. de placerer sig på skalaen over fem. Dette kan sandsynligvis forklares med, at de, der udsendes flere gange, også har lyst til at blive udsendt. Gennemsnittet er på 7,78 for alle flergangsudsendte.

Undersøger vi, om der er forskelle mellem forskellige grupper, finder vi, at officersgruppen og gruppen af andet personel er mere positive end konstabelgrupper og sergentgruppen. Derudover vurderer veteraner, der har haft en ledelsesfunktion, også missionerne højere end veteraner, der ikke har haft en ledelsesfunktion. Personer, der ikke er blevet repatrieret, vurderer også missionerne mere positivt end personer, der er blevet repatrieret.

ANBEFALER ANDRE AT SØGE UDSENDELSE

Dette afsnit omhandler alle veteraner, og vi undersøger, om de vil anbefale andre at søge udsendelse. Både veteraner, der har været udsendt én gang, og dem, der har været udsendt flere gange, er blevet spurgt, om de anbefaler andre at søge udsendelse. De engangsudsendte er generelt mere positive over for at anbefale andre at søge, end flergangsudsendte er.

De engangsudsendte vurderer deres enighed i udsagnet ”du kan anbefale andre at søge udsendelse” på en skala fra 1 til 10 ligesom de andre udsagn, de er blevet bedt om at vurdere. Gennemsnitsscoren er på 7, og den er relativt lavere end i forbindelse med de andre udsagn, som engangsudsendte har vurderet, de er enige i (udsagn 1-6 & 13). Udsagnet adskiller sig fra de andre, idet spørgsmålet her drejer sig om andre personer. Det er ikke længere et udsagn om egen oplevelse eller berigelse, men derimod et spørgsmål om at vurdere, om de vil anbefale det til andre. Det er på den måde et udsagn, der kan indikere, at det faktisk har omkostninger at være udsendt. Omkostninger afdækkes sandsynligvis ikke i de andre udsagn, som dette kapitel har behandlet, og derfor kommer det til udtryk her. Med andre ord kan dette udsagn være et, som afdækker helhedsoplevelsen.

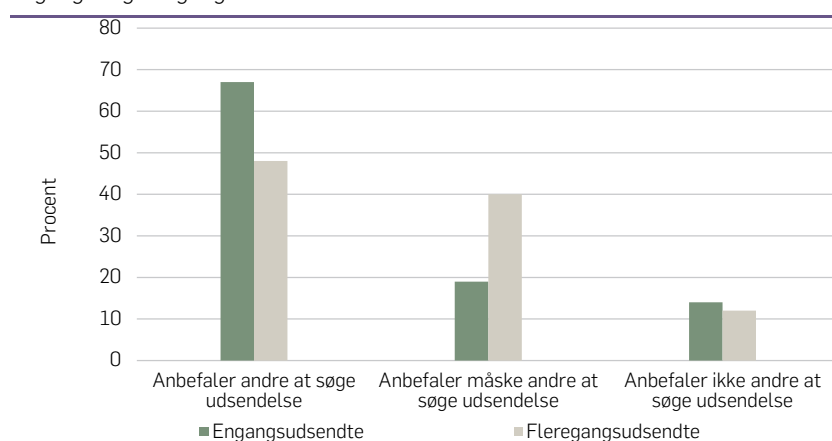
Der kan være to ting i det at anbefale eller ikke anbefale andre at søge om udsendelse. På den ene side kan udsagnet blive opfattet, som om det er særlige udvalgte personer, der kan leve op til den krævende opgave, det er at være udsendt. På den anden side kan det blive opfattet, som om den enkelte veteran ikke ønsker, at andre skal komme i en po-

tentielt belastende situation, som det at være udsendt på en international militær operation kan være. Vi ved dog ikke, hvilke bevæggrunde der ligger til grund for veteranernes vurdering af udsagnet.

Figur 7.4 viser fordelingen for engangsudsendte⁹ og flergangsudsendte i forhold til, hvorvidt de anbefaler andre at søge udsendelse. 67 pct. af engangsudsendte anbefaler andre at søge udsendelse, hvorimod det er 48 pct. blandt flergangsudsendte. Opfølgingsundersøgelsen fra IMP beskriver, at det er 73 pct., der anbefaler andre at søge udsendelse, hvilket er markant højere end de resultater, vi får. Både blandt de engangsudsendte og flergangsudsendte, der ikke anbefaler udsendelse til andre, er det hyppigere veteraner, der har været i Eksjugoslavien i 1990'erne.

FIGUR 7.4

Veteraner fordelt efter, om de anbefaler andre at søge udsendelse, særligt for engangs- og flergangsudsendte. Procent.

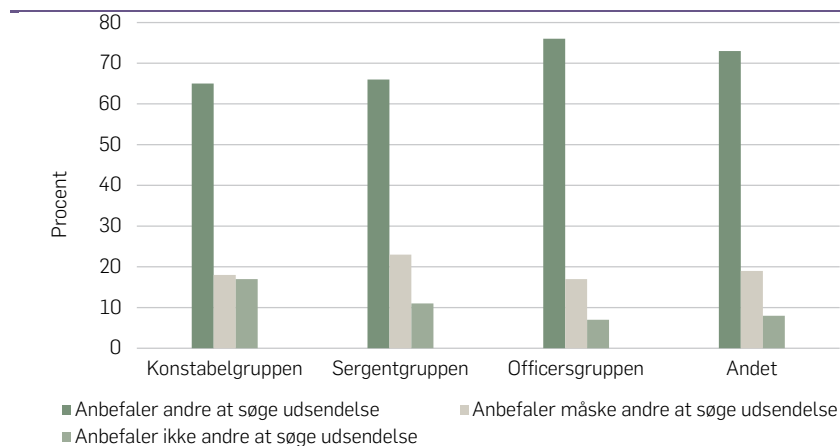

Ser vi udelukkende på de engangsudsendte, finder vi forskelle mellem personelgrupperne. Figur 7.5 viser engangsudsendte fordelt efter, om de anbefaler udsendelse til andre, særligt for personelgrupper. Vi ser, at konstablene er den personelgruppe, der mindst anbefaler andre at søge udsendelse, herefter kommer sergentgruppen. Officersgruppen er den gruppe, der er mest tilbøjelig til at anbefale andre at søge udsendelse.

9. 1-4: anbefaler ikke andre, 5: anbefaler måske andre, 6-10: anbefaler andre at søge udsendelse.

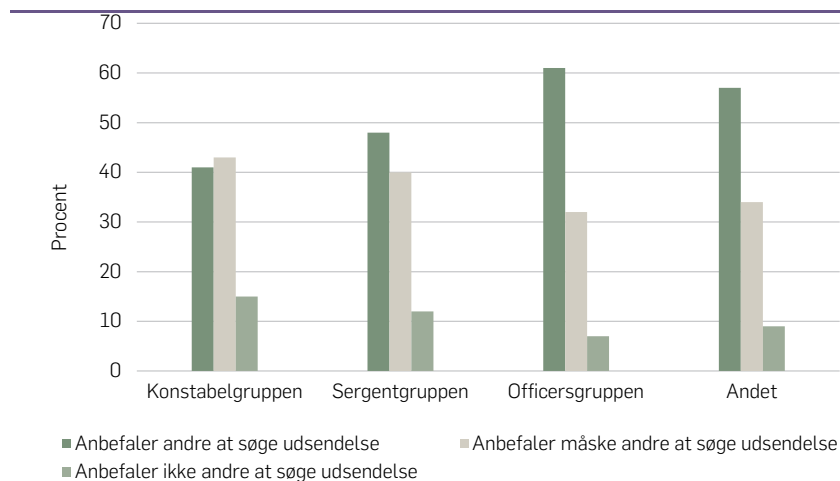
FIGUR 7.5

Engangsudsendte veteraner fordelt efter, om de anbefaler udsendelse til andre, særskilt for personelgrupper. Procent.

FIGUR 7.6

Flergangsudsendte veteraner fordelt efter, om de anbefaler udsendelse til andre, særskilt for personelgrupper. Procent.

Figur 7.6 viser, at der blandt flergangsudsendte er 41 pct. i konstabelgruppen, som anbefaler andre at søge udsendelse, hvilket er en mindre andel end for engangsudsendte konstabler. Blandt officererne er der 61 pct., der anbefaler andre at søge udsendelse, dvs. her er andelen også

mindre end blandt engangsudsendte. Tendensen er på den måde den samme for engangs- og flergangsudsendte. Veteraner, der har været udsendt efter år 2000 til missioner i Eksjugoslavien, er mere tilbøjelige til at anbefale andre at blive udsendt på internationale operationer end dem, der var udsendt til Eksjugoslavien i 1990'erne.

OPSAMLING

Formålet med dette kapitel er at belyse veteranernes vurdering af, om de er blevet beriget eller belastet under deres udsendelse. Først har vi undersøgt, hvordan engangsudsendte oplever deres udsendelse ud fra syv berigelses- og syv belastningsfaktorer. Det overordnede billede, der tegner sig, er, at veteranerne generelt er blevet beriget, har haft gode oplevelser på deres missioner og ikke i overvældende grad er blevet belastet, når udsagnene vurderes enkeltvis. Udsagnene er en indikation af, hvilke områder veteraner subjektivt vurderer som berigende eller belastende. Kapitlet fremlægger resultater, der viser korrelationer mellem oplevelser og grupper af veteraner, og på den baggrund kan vi ikke konkludere på årsagssammenhænge, det vil altså sige, at vi ikke kan udtale os om, hvad deres vurdering skyldes.

Engangsudsendte veteraner har oplevet et godt kammeratskab, de er stolte over at have gjort international tjeneste, og de har generelt lært at klare vanskelige situationer. Veteraner, der ikke længere er ansat, er generelt mere stolte over at have gjort international tjeneste, end ansatte er. Veteraner, der tilhører officersgruppen, og som har været i Afghanistan og Irak, oplever, at de får erfaringer, der kan konverteres til det civile liv. De repatrierede veteraner og dem med selvvaluerede psykiske mén er ikke enige i, at de kan konvertere deres erfaringer.

Engangsudsendte savner deres familie og vurderer, at det er hårdt for familien i den periode, hvor de er udsendt. Ansatte ved forsvaret oplever et større savn og er også den gruppe, der inden udsendelse hyppigere havde børn og var gift.

Veteraner, der har været i Afghanistan, er mere enige i, at de har oplevet dårlig ledelse, end dem, der har været i Irak og Eksjugoslavien. Lige så vel som officersgruppen også er mere enige i, at de har oplevet dårlig ledelse, end alle veteranerne.

Derudover finder vi også signifikante forskelle mellem veteraner, der har været udsendt til Eksjugoslavien i 1990'erne, og dem, der har været det i 2000'erne. Veteraner, der blev udsendt efter 2000 til Eksjugoslavien, er generelt blevet mere beriget end dem, der var udsendt i 1990'erne, og omvendt er de udsendte i 1990'erne generelt blevet mere belastet under udsendelsen. Vi finder den største forskel i udsagnet omkring oplevelsen af, at risikoniveauet var stressende, hvor dem, der har været udsendt i 1990, vurderer, at risikoniveauet under udsendelsen var relativt højere i forhold til dem, der har været udsendt i 2000'erne til Eksjugoslavien.

Veteraner, der har været på enkeltmandsudsendinger, vurderer, at de både beriges mindre i forhold til alle veteraner, og de belastes relativt mere.

Veteraner, der er såret i kamp, vurderer generelt, at de er blevet mere beriget end alle veteraner. De repatrierede og de sårede frygter mere for deres liv og helbred og synes generelt, at risikoniveauet er mere stressende, end hele gruppen vurderer.

Flergangsudsendte vurderer samlet set deres hidtidige udsendelse positivt, og især er det officersgruppen og gruppen af civile, der i høj grad er positive over for deres missionsoplevelser. Repatrierede veteraner er generelt mindre positivt stemte over for, at deres missioner samlet set har været karakteriseret ved gode oplevelser.

I forbindelse med udsagnet, der handler om, hvorvidt veteranerne anbefaler andre at søge udsendelse, finder vi, at engangsudsendte generelt mere anbefaler andre at søge udsendelse end flergangsudsendte.

SOCIALE RELATIONER, SYGELIGHED OG STØTTEFUNKTIONER

Veteranernes livssituation bliver som alle andres også præget af det tilgængelige netværk, de har omkring sig. Det kan være særlig vigtigt at have gode relationer til andre mennesker, når man kommer hjem fra militære udsendelser. Dette bliver bemærket i en undersøgelse af Christensen (2001), hvori der er indikationer på, at begivenheder og sociale relationer efter hjemkomsten kan hænge sammen med efterfølgende reaktioner, men igen er der ikke tale om beviste årsagssammenhænge.

Ud over naturligvis familie og andre mennesker har veteranerne også mulighed for at gøre brug af de støttefunktioner, som forsvaret tilbyder tidligere udsendte i dag. I dette kapitel vil vi se nærmere på veteranernes sociale netværk samt deres brug af den støtte, som forsvaret stiller til rådighed. Derudover undersøger vi, hvordan veteranerne fungerer i forhold til deres selvvaluerede sygelighed. Undersøgelsen indeholder således ny viden om, hvordan de tidligere udsendte selv føler, de fungerer i deres dagligdag, idet veteraner ikke tidligere er blevet spurgt om disse forhold.

SOCIALE RELATIONER

Det er sandsynligvis vigtigt for alle mennesker at have et netværk af andre mennesker omkring sig, som man kan tale med og bede om hjælp, hvis behovet opstår. Vi har i denne undersøgelse spurgt, om veteranen nogensinde er alene, når man egentlig gerne vil være sammen med andre, samt om der er nogen at tale med, hvis man har problemer. Disse spørgsmål stammer fra en undersøgelse gennemført i hele befolkningen af Sundhedsstyrelsen (2011).

VETERANER OG BEFOLKNING

Tabel 8.1 beskriver, hvor stor en del af de mandlige veteraner der tilkendegiver, at de ofte er alene, selvom de helst ville være sammen med andre (uønsket alene). Veteranerne og befolkningen er blevet stillet de samme spørgsmål, men forskellige dataindsamlingsmetoder er blevet benyttet (telefoninterview for veteraner og postalt skema eller internetinterview for befolkning). Dataindsamlingsmetoden kan påvirke niveauet i svarfordelingerne, men det er ikke muligt at afgøre, i hvilken retning denne påvirkning sker. Man skal således være varsom med konklusionerne, men indtrykket af tabellen er ret entydigt. Der er færre, som selv oplever, at de er alene uden at ville være det blandt veteranerne i forhold til befolkningen. Samtidig er der flere, der er uønsket alene, i de yngre aldersgrupper blandt veteranerne – denne tendens ses ikke helt så klart for befolkningen.

Tabel 8.2 beskriver mandlige veteraner som ”aldrig eller næsten aldrig har nogen at tale med, hvis de får problemer eller behov for støtte” sammenholdt med den mandlige befolkning. For veteranerne ligger andelen lavere i alle alderskategorier i forhold til befolkningen.

Resultaterne fra tabel 8.1 og tabel 8.2 peger i samme retning. Det tyder på, at veteranernes sociale relationer sammenlignet med befolkningen generelt er bedre. Der er færre veteraner, som er uønsket alene og færre, som mangler nogen at tale med. Nedenfor undersøger vi relationerne til andre mennesker internt i gruppen af veteraner.

TABEL 8.1

Andel mandlige veteraner og andel mænd i befolkningen, der angiver, at de ofte er uønsket alene, opdelt efter alder. Procent.

Alder	Veteraner, mænd	Befolkningen, mænd	N (veteraner)	N (befolkningen)
25-34 år	2,6	5,1	897	7.833
35-44 år	2,6	4,4	1.251	12.898
45-54 år	2,6	5,3	418	14.997
55-64 år	1,0	4,2	198	16.887
65-74 år	1,3	4,0	77	12.722

Anm.: Data for veteraner og befolkning benytter forskellige indsamlingsmetoder. Der er ingen observationer for 75 år+ pga. for få blandt veteranerne.

Kilde: Tal for befolkningen stammer fra SST (2011), Sundhedsprofil.dk.

TABEL 8.2

Andel mandlige veteraner og andel mænd i befolkningen, som tilkendegiver, at de aldrig/næsten aldrig har nogen at tale med, hvis de har behov for det. Procent.

Alder	Veteraner, mænd	Befolkningen, mænd	N (veteraner)	N (befolkningen)
25-34 år	1,3	3,6	898	7.836
35-44 år	1,9	4,7	1.252	12.896
45-54 år	3,3	6,6	419	14.986
55-64 år	2,0	6,3	198	16.862
65-74 år	2,6	8	77	12.695

Anm.: Data for veteraner og befolkning benytter forskellige indsamlingsmetoder. Der er ingen observationer for 75 år+ pga. for få blandt veteranerne.

Kilde: Tal for befolkningen stammer fra SST (2011), Sundhedsprofil.dk.

VETERANERNES SOCIALE RELATIONER

Tabel 8.3 beskriver, hvor udbredt det er blandt veteranerne at være alene, når de egentlig hellere vil have mennesker omkring sig.

Ifølge tabel 8.3 er 2,5 pct. af veteranerne ofte alene uden at ville være det. Der er et mønster i tabellen, når vi opdeler på ansatte og ikke-ansatte – andelen, som tilkendegiver, at de ofte er uønsket alene, er højere blandt de ikke-ansatte i forhold til dem, der stadig er ansat i forsvaret. I gruppen af ikke-ansatte 35-59-årige (3 pct. i tabel 8.3 svarende til 36 personer), som tilkendegiver, at de ofte er alene, har hovedparten været udsendt for mere end 15 år siden (dvs. primært Eksjugoslavien) som konstabler. Men antallet af observationer er lavt.

TABEL 8.3

Andel ansatte og ikke-ansatte veteraner, som angiver, at de ofte er alene uden at ville være det, særskilt for alder og køn. Procent.

	Ansatte	Ikke-ansatte	Alle
Alle	1,9	2,8	2,5
<i>Alder</i>			
21-34 år	2,3	2,9	2,7
35-59 år	1,7	3,0	2,6
60 år og ældre	0,0	0,6	0,6
<i>Køn</i>			
Mænd	1,9	2,8	2,4
Kvinder	3,1	3,9	3,6

Anm.: Der er få veteraner i alderen 60 år+, som er ansat – i alt 15. Der er tre ubesvarede med hensyn til, hvorvidt man er alene uden at ville være det.

For udvalgte grupper af veteraner kan man se andelen, der er uønsket alene, i tabel 8.4. Der er 7 pct. blandt de sårede i kamp, som tilkendegiver, at de føler sig alene. Der er signifikant flere, som føler sig ensomme blandt de repatrierede, såret i kamp og veteraner med selv vurderede psykiske mén¹⁰ i forhold til de resterende veteraner.

TABEL 8.4

Andel ansatte og ikke-ansatte veteraner, som angiver, at de ofte er uønsket alene, særskilt for udvalgte grupper. Procent.

Gruppe	Ansatte	Ikke-ansatte	Alle
Repatrierede	3,9	6,0	5,2
Ikke-repatrierede	1,8	2,6	2,3
Såret i kamp	5,1	8,5	7,0
Ikke såret i kamp	1,8	2,7	2,4
Såret i andre handlinger end kamp	0,9	4,3	3,0
Ikke såret i andre handlinger end kamp	2,1	2,7	2,5
Selv vurderede psykiske mén (større og mindre)	3,8	6,6	5,7
Ingen selv vurderede psykiske mén	1,6	2,0	1,9
Har oplevet kamphandlinger	1,7	3,1	2,6
Har ikke oplevet kamphandlinger	2,2	2,6	2,4

Anm.: Der er tre ubesvarede med hensyn til, hvorvidt man er alene uden at ville være det.

Igen afsløres et mønster i tabellen, idet der er større andele, som føler sig uønsket alene, blandt de ikke-ansatte i forhold til de ansatte for alle

10. Selv vurderede psykiske mén indeholder både større og mindre psykiske mén.

grupper – dog er forskellene ikke signifikante, idet populationerne bliver små, når vi opdeler på ansatte og ikke-ansatte. Denne tendens til større følelse af ensomhed blandt de ikke-ansatte kan være problematisk. Der er en risiko for, at de veteraner, som har det svært, kan blive ”usynlige” for systemet, da de ikke længere er tilknyttet forsvaret.

Tabel 8.5 og tabel 8.6 viser andelen, som har svaret ”aldrig eller næsten aldrig” til spørgsmålet om, hvorvidt de har nogen at tale med, hvis de har problemer eller behov for støtte. Der er 1,8 pct. af alle veteraner, som oplever, at de mangler nogen at tale med.

TABEL 8.5

Andel ansatte og ikke-ansatte veteraner, som angiver, at de aldrig eller næsten aldrig har nogen at tale med, hvis de har problemer, særskilt for alder og køn. Procent.

	Ansatte	Ikke-ansatte	Alle
Alle	1,2	2,2	1,8
<i>Alder</i>			
21-34 år	1,4	1,1	1,2
35-59 år	1,0	2,8	2,1
60 år og ældre	6,7	2,6	3,0
<i>Køn</i>			
Mænd	1,3	2,2	1,9
Kvinder	0,0	1,0	0,6

Anm.: Der er få veteraner i alderen 60 år+, som er ansat – i alt 15.

TABEL 8.6

Andel ansatte og ikke-ansatte veteraner, som angiver, at de aldrig eller næsten aldrig har nogen at tale med, hvis de har problemer, særskilt for udvalgte grupper. Procent.

Gruppe	Ansatte	Ikke-ansatte	Alle
Repatrierede	1,3	4,5	3,3
Ikke-repatrierede	1,2	2,0	1,7
Såret i kamp	0,0	14,6	8,0
Ikke såret i kamp	1,3	1,9	1,7
Såret i andre handlinger end kamp	3,5	4,3	4,0
Ikke såret i andre handlinger end kamp	1,0	2,0	1,6
Selvvaluerede psykiske mén (større og mindre)	4,4	6,3	5,7
Ingen selvvaluerede psykiske mén	0,7	1,3	1,1
Har oplevet kamphandlinger	1,0	3,1	2,3
Har ikke oplevet kamphandlinger	1,5	1,4	1,4

For alle de udvalgte grupper af veteraner præsenteret i tabel 8.6 er manglen på nogen at tale med større end hos de resterende veteraner (forskellen er ikke signifikant for repatrierede og veteraner, der har været udsat for kamphandlinger). Når grupperne opdeles på ikke-ansatte og ansatte, er der igen tegn på, at andelen som føler, de har problemer, er højere for de ikke-ansatte. Der er få observationer, så der er en usikkerhed, men tendensen går i samme retning for næsten alle grupper. Igen kan dette ses som en påmindelse om, at man skal have fokus på, at eventuelle grupper af tidligere udsendte, som har problemer, kan være vanskelige at spotte, idet de ikke længere er inden for forsvaret.

SYGELIGHED

Vi undersøger også veteranernes sygelighed de sidste 14 dage inden interviewtidspunktet. Dette er gjort ved at spørge om smerter og ubehag inden for en række områder, igen stammer spørgsmål fra undersøgelsen gennemført af Sundhedsstyrelsen (2011), se bilag 2. Der er spurgt til smerter og ubehag i enkelte dele af kroppen, træthed, hovedpine, søvnproblemer, nedtrykthed og angst. Sygeligheden er med til at give et indtryk af, hvordan personen fungerer i dagligdagen.

TABEL 8.7

Andel mandlige veteraner og andel mænd i befolkningen, som angiver, at de har været meget generet af smerter/ubehag inden for de sidste 14 dage særskilt for alder. Procent.

Alder	Veteraner, mænd	Befolkningen, mænd	N (veteraner)	N (befolkningen)
25-34 år	27,1	26,2	898	7.867
35-44 år	28,5	28,2	1.252	12.971
45-54 år	24,6	32,6	419	15.097
55-64 år	17,7	32,7	198	17.030
65-74 år	19,5	29,5	77	12.927

Anm.: Tabellen omhandler smerter/ubehag vedr. skulder/nakke, ryg/lænd, arme/hænder/ben m.m., træthed, hovedpine, søvnbesvær, nedtrykthed og angst.

Tabel 8.7 viser, at 27,1 pct. af de mandlige veteraner i alderen 25-34 år har været meget generet af smerter eller ubehag inden for de sidste 14 dage. Den tilsvarende andel i befolkningen er 26,2 pct. De mandlige veteraners smerter og ubehag omkring interviewtidspunktet ligger på ni-

veau med den mandlige befolkning for personer under 45 år. Over 45 år er der en større andel med smerter og ubehag blandt befolkningen, især for personer over 55 år. Man kunne som udgangspunkt forvente, at veteranernes sygelighed var lavere end i befolkningen generelt i de to yngre aldersgrupper, idet der fra forsvarets side stilles en række krav til de udsendtes fysiske sundhedstilstand. Dette er dog ikke tilfældet ud fra tabel 8.7.

VETERANERNES SYGELIGHED

Tabel 8.8 beskriver sygeligheden for veteranerne. Der er størst sygelighed i de yngste aldersgrupper og blandt mændene. Dette kan hænge sammen med, at det også er disse grupper, der udfører det mest fysisk krævende arbejde generelt. Sygeligheden er større blandt de ikke-ansatte i forhold til de ansatte – tendensen er signifikant for de 35-59-årige og mændene.

TABEL 8.8

Andel ansatte og ikke-ansatte veteraner, som angiver, at de har været meget generet af smerter/ubehag inden for de sidste 14 dage, særskilt for alder og køn. Procent.

	Ansatt	Ikke-ansatt	Alle
Alle	23	29	27
<i>Alder</i>			
21-34 år	24	28	27
35-59 år	23	31	28
60 år og ældre	7	18	17
<i>Køn</i>			
Mænd	23	28	26
Kvinder	35	45	41

Anm.: Der er få veteraner i alderen 60+, som er ansatt – i alt 15. Der er tre ubesvarede med hensyn til sygelighed.

Sygeligheden for udvalgte grupper af veteraner fremgår at tabel 8.9. For de udvalgte grupper er sygeligheden større end for de resterende veteraner. Der er tendens til større sygelighed blandt de ikke-ansatte i forhold til de ansatte for 3 ud af de 5 grupper. For de selvvalgte psykiske mén er større og mindre mén samlet i tabellen, men hvis man analyserer særskilt på de veteraner, der føler, de har fået større psykiske mén af udsendelsen (4 pct. af alle respondenter), er der markant flere (83 pct.), som har været meget generet af smerter/ubehag inden for de sidste 2 uger.

Det ser således ud til, at der er sammenfald mellem sygelighed og den psykiske tilstand, som veteranen rapporterer om.

TABEL 8.9

Andel ansatte og ikke-ansatte veteraner, som angiver, at de har været meget generet af smerter/ubehag inden for de sidste 14 dage, særskilt for gruppe af veteraner. Procent.

Gruppe	Ansatt	Ikke-ansatt	Alle
Repatrierede	42	37	39
Ikke-repatrierede	22	28	26
Såret i kamp	41	52	47
Ikke såret i kamp	23	28	26
Såret i andre handlinger end kamp	43	43	43
Ikke såret i andre handlinger end kamp	21	28	25
Selvvrderede psykiske mén (større og mindre)	49	52	51
Ingen selvvrderede psykiske mén	19	24	22
Har oplevet kamphandlinger	28	33	31
Har ikke oplevet kamphandlinger	18	25	23

Anm.: Der er tre ubesvarede med hensyn til sygelighed.

KONTAKT TIL STØTTEFUNKTIONER

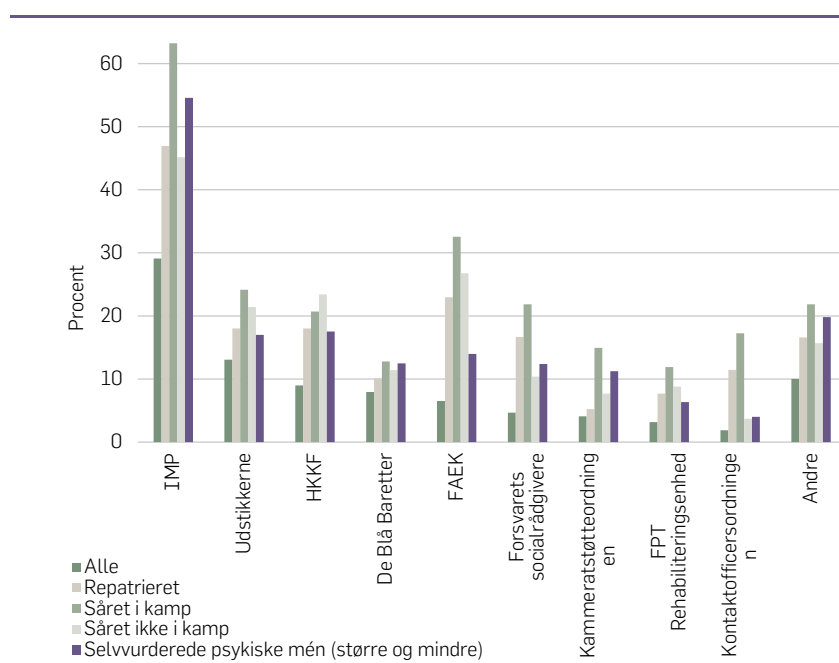
Der er gennem tiden kommet flere tilbud om støtte fra forsvaret til de tidligere udsendte. Siden 1997 har Institut for Militærpsykologi, daværende IMP og nuværende (pr. 1. januar 2011) Militærpsykologisk Afdeling (MPA), gennemført opfølgingsundersøgelser blandt de tidligere udsendte med fokus på deres mentale helbred.

Det ses af figur 8.1, hvor stor en del af veteranerne, der har benyttet forsvarets støttefunktioner. Den mest anvendte støttefunktion er forsvarets psykologer – knap 29 pct. af alle veteraner har haft kontakt med dem. Det er særligt gruppen af sårede i kamp, som har haft kontakt til støttefunktionerne. I denne gruppe har hver tredje været i kontakt med Forsvarets Arbejdsskade- og Erstatningskontor (FAEK). Knap hver fjerde af de sårede (ikke i kamp) har benyttet Hærens Konstabel- og Korporalforening (HKKF). Der er 10 pct. af respondenterne, som har angivet kategorien ”andre”, som de har brugt til støtte. Heriblandt er oftest nævnt familie, venner, kolleger, præster, psykologer samt foreninger. Der er knap 2 pct., som i kategorien ”andre” har anført foreninger.

I spørgeskemaet er desuden spurgt, om veteranerne har fået erstatning fra forsvaret eller andre myndigheder pga. skader, de har pådraget sig i forbindelse med udsendelse. Dette er der knap 2 pct. (57 personer) af de adspurgte, som svarer bekræftende til. Hovedparten af disse, som har fået tilkendt erstatning, har haft kontakt til FAEK.

FIGUR 8.1

Andel veteraner, der har haft kontakt til støttefunktioner, særsomt for repatrierede og sårede samt veteraner med selvvurderede mén, opdelt efter støttefunktion. Procent.

Anm.: Alle = 3198, Repatrierede N = 211, Såret kamp N = 87, Såret ikke i kamp N = 300, Selvvurderede psykiske mén (større og mindre grad) N = 526.

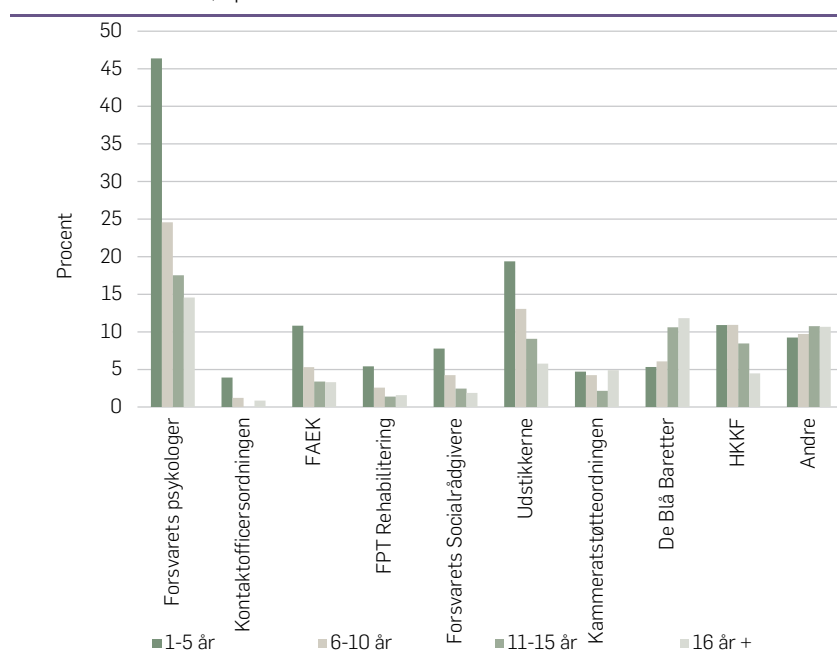
Det fremgår af figur 8.1, at godt halvdelen af de veteraner, som føler de har fået psykiske mén, har haft kontakt til forsvarets psykologer.

Knap halvdelen af veteranerne angiver, de ikke har haft kontakt med nogen af de anførte støttetilbud listet i figur 8.1. Blandt dem med selvvurderede psykiske mén (større og mindre) har cirka hver fjerde (dvs. 135 veteraner) ingen kontakt til støttefunktioner. Det er primært de veteraner, som har angivet mindre psykiske mén.

Hvis man undersøger brugen af støtteordninger fordelt på ansatte og ikke-ansatte, er det generelle indtryk, at de ansatte gør mere brug af tilbuddene – med undtagelse af De Blå Baretter¹¹, som flere ikke-ansatte har benyttet. Der er 41 pct. af de ansatte, som har haft kontakt til forsvarrets psykologer, mens denne andel er lavere (22 pct.) for de ikke-ansatte. Der kan således være en risiko for, at nogle af dem, der ikke længere er tilknyttet forsvaret, ikke får den hjælp, de kan have brug for.

FIGUR 8.2

Andel veteraner, der har haft kontakt til støttefunktioner, særskilt for år siden seneste udsendelse, opdelt efter støttefunktion. Procent.

Anm.: Der er 51 ubesvarede.

Når det gælder brugen af de forskellige støttefunktioner, er der naturligvis et tidsperspektiv, som er vigtigt at have med. Inden for det seneste

11. De Blå Baretter blev oprettet i 1968 og finansieres dels af medlemskontingenter og dels af forsvaret. Foreningens formål er at samle hjemsendt og tjenestegørende personel, der er eller har været udsendt, og knytte kammeratlige bånd mellem medlemmerne. De Blå Baretter driver Kammeratstøtteordningen, der blandt andet hjælper veteraner efter hjemkomst fra international tjeneste, Forsvarsministeriet (2010).

årte er der fra forsvarets side kommet mere fokus på, at tidligere udsendte kan have særlige behov for rådgivning og støtte, når de kommer hjem. I figur 8.2. kan man se brugen af ordninger opdelt efter, hvor længe siden det er, at veteranen var udsendt. Det ses af figur 8.2, at knap halvdel af de veteraner, som har været udsendt for 1 og op til 5 år siden (dvs. 2005-2010), har haft kontakt til forsvarets psykologer. Derimod har kun 15 pct. af dem, der var udsendt før 1996 (dvs. primært til Eksjugoslavien), benyttet forsvarets psykologer. Ifølge figur 8.2 er det i høj grad de veteraner, der har været udsendt inden for de seneste år, som gør brug af tilbuddene fra forsvaret med undtagelse af De Blå Baretter.

Der er generel tilfredshed med forsvarets psykologer blandt de veteraner, der har haft kontakt til dem. På en skala fra 1 til 10, hvor 1 er meget utilfreds med støtten pågældende modtog, og 10 er meget tilfreds, får psykologerne en vurdering på 6,9. Kammeratstøtteordningen får den mest positive vurdering, mens FAEK bliver bedømt mere lunkent. Hvis man undersøger tilfredsheden med FAEK med hensyn til, hvorvidt veteranen har fået erstatning, er der en større tilfredshed med FAEK blandt dem, der har fået tilkendt erstatning, i forhold til dem, der ikke har. Se vurderingen af alle tilbuddene i tabel 8.10.

TABEL 8.10

Gennemsnitlig tilfredshed med støtteordningerne blandt veteraner, der har brugt ordningerne. Værdier fra 1 (meget utilfreds) til 10 (meget tilfreds).

	Gennemsnitlig vurdering	Standardafvigelse	Antal personer – N
Kammeratstøtteordning	8	2,3	124
HKKH	7,7	2,5	281
De Blå Baretter	7,6	2,3	213
Forsvarets socialrådgivere	7,5	2,8	148
Kontaktofficersordningen	7,4	2,7	60
FPT's Rehabiliteringsenhed	7,2	2,5	97
Forsvarets psykologer	6,9	2,9	913
Udstikkerne	6,8	2,7	411
FAEK	5,4	3,1	200

OPSAMLING

Kapitlet har beskrevet veteranernes sociale relationer, sygelighed og brugen af støtteordninger.

Sociale relationer:

- Der er ifølge undersøgelsen færre ensomme blandt veteranerne i forhold til befolkningen vurderet ud fra andelen, som er alene uden at ville være det. Dette indtryk forstærkes af, at der også blandt veteranerne er færre, som mangler nogen at tale med.
- De sociale relationer er svækkede blandt de repatrierede, sårede og veteraner med selvvurderede psykiske mén. En faktor, som ser ud til at være forbundet med øget ensomhed blandt veteranerne, er, hvis de ikke længere er ansat inden for forsvaret.

Selvoplevet sygelighed:

- Sygeligheden for veteranerne ligger på niveau med befolkningen i de yngre aldersgrupper, mens sygeligheden i befolkningen er størst i de ældste aldersgrupper. Som udgangspunkt kunne man forvente, at veteranernes sygelighed i de yngre aldersgrupper var lavere end befolkningens, da forsvaret stiller en række krav til de udsendtes fysiske sundhedstilstand, men dette er ikke tilfældet i denne undersøgelse. Som for sociale relationer er sygeligheden større blandt de repatrierede, sårede og veteraner præget af selvvurderede psykiske mén. Igen indikationer på dårligere trivsel blandt de veteraner, der ikke længere er inden for forsvaret.

Brugen af støtteordninger

- Anvendelsen af forsvarets støtteordninger er, som man måske kunne forvente, generelt størst blandt de ansatte, repatrierede og sårede veteraner samt veteraner med selvvurderede psykiske mén. Desuden er der en klar tendens til, at de veteraner, som senest har været udsendt (1-5 år siden), i højere grad gør brug af støttetilbuddene. Veteranerne er generelt tilfredse med ordningerne. Knap halvdelen af veteranerne har ikke gjort brug af nogen af støttetilbuddene.

VETERANERS RYGEVANER OG FORBRUG AF RUSMIDLER

Udsendelse til krig og brug af stimulanser er historisk set noget, der ofte har været kædet sammen. Hvorvidt dette er et reelt billede af virkeligheden eller en forældet opfattelse fra gamle dage, er måske en anden ting. Faktum er, at der inden for det danske forsvar er en nultolerancepolitik med hensyn til forbrug af rusmidler under udsendelse. Uanset dette er der flere undersøgelser, som beskæftiger sig med forbruget af alkohol og andre rusmidler *efter* hjemkomsten. Laurance (2010) refererer til en analyse af britiske soldater hjemvendt fra Irak og Afghanistan, hvor hver syvende drak så meget, at det var sundhedsskadeligt. Alkoholindtaget lå på et markant højere niveau end for dem, der ikke var blevet udsendt. I litteraturen om militærtjeneste og forbruget af rusmidler, herunder også rygeadfærd, er der ikke konsensus om, hvis og hvordan påvirkningen fra udsendelse spiller ind. Når det gælder tidligere udsendte danske soldater, er soldaternes forbrug af alkohol og hash før og efter udsendelse undersøgt for ét enkelt hold, nemlig Hold 7 udsendt til Afghanistan i 2009 (Thomsen m.fl., 2010). Undersøgelsen rapporterer, at ca. 5 pct. af soldaterne har et alkoholforbrug over det anbefalede niveau, og denne andel ligger stabilt før og efter udsendelse. Andelen af soldater, som ryger hash, stiger fra 4 pct. før til 6,6 pct. efter udsendelse. I dette kapitel beskriver vi forbruget af rusmidler og rygeadfærd for en bredere gruppe af tidligere udsendte.

Nærværende undersøgelse er en eftermåling, som kan give en status på det aktuelle forbrug, men vi kan ikke udtale os om udviklingen i forbruget af alkohol, rusmidler eller andet på baggrund af data.

METODE

Hovedparten af spørgsmålene omkring forbrug af rusmidler og rygning er taget fra en undersøgelse gennemført af Statens Institut for Folkesundhed (SIF), som hedder Sundhedsprofil 2010 (Sundhedsstyrelsen, 2011). Se spørgsmålene i bilag 2. Dette er primært gjort for at sikre en god kvalitet i spørgsmålene, idet de er gennemprøvet på deres brugbarhed. Derudover kan undersøgelsen fra SIF give en indikation af, hvor veteraner ligger i forhold til befolkningens svarfordelinger. Igen er det dog vigtigt at være opmærksom på, at der, selv om det er de samme spørgsmål, der er stillet, er anvendt forskellige indsamlingsmetoder, hvilket kan medføre en skævhed i svarene. Det er dog ikke muligt at afgøre, i hvilken retning denne eventuelle skævhed går, se afsnit om metode for flere detaljer.

Det er desuden værd at understrege, at denne undersøgelse ligesom undersøgelsen fra SIF benytter selvrapportering i alle spørgsmålene, og det er muligt, at der i forhold til emner som forbrug af alkohol og andre rusmidler er en risiko for, at respondenterne vil underrapportere deres forbrug – enten bevidst eller ubevidst.

FORSVARET OM ALKOHOL OG RUSMIDLER

Ifølge forsvarrets hjemmeside må ”forbrug af alkohol ikke resultere i forringet arbejdsindsats, dårlige samarbejdsrelationer samt brud på arbejdsikkerheden”. Videre står der, at ”Forsvaret er parat til at gøre en indsats for at hjælpe en medarbejder ud af et eventuelt misbrug”. Desuden er det forbudt at indtage andre former for rusmidler end alkohol i forbindelse med tjenesten, eller når det kan have indflydelse på forestående tjeneste. Dertil kommer, at forsvaret har en nultolerancepolitik med hensyn til indtagelse af alkohol i forbindelse med udsendelse, dvs. udsendte soldater må ikke drikke alkohol.

Undersøgelser af amerikanske soldater, Jacobson m.fl. (2008), Spera m.fl. (2010), har indikeret, at sandsynligheden for at få et overforbrug af alkohol kan hænge sammen med oplevelsen af kamphandlinger samt frekvensen af udsendelser – jo flere udsendelser, jo større risiko for problematisk adfærd i relation til alkohol. Spera m.fl. (2010) bemærker dog, at langt hovedparten af de udsendte ikke får vanskeligheder med alkohol.

Et centralt spørgsmål i den sammenhæng er naturligvis, i hvor høj grad danske veteraner ligner de undersøgte amerikanske veteraner. Tidligere udsendte danske soldaters forbrug af alkohol er ikke kortlagt. Institut for Militærpsykologi (IMP) (se Thomsen m.fl., 2010) har som nævnt foretaget en undersøgelse af udsendte på Hold 7 til Afghanistan i 2009 før og efter udsendelsen, hvor man blandt andet har spurgt til alkoholforbruget, og resultaterne indikerede et stabilt forbrug før og efter udsendelse. Dahl & Kristensen (1997) har udarbejdet en sundhedsprofil af danske soldater og finder, at deres alkoholforbrug er lavere end den generelle befolknings alkoholforbrug. De har ikke kigget særskilt på udsendt personel.

Der er således flere indikationer på, at der ikke er enighed om, hvordan alkoholforbruget påvirkes af militærtjeneste eller udsendelse.

ALKOHOLFORBRUGET FOR VETERANERNE OG BEFOLKNINGEN

Vi vil nedenfor forsøge at beskrive veteranernes forbrug af alkohol i forhold til befolkningens forbrug. Veteraner er primært mænd, og da der er store kønsforskelle med hensyn til indtag af alkohol, vil vi kun kigge på alkoholforbruget blandt mændene, når der skal sammenlignes med befolkningen.

Der er godt 2 pct. af de mandlige veteraner i alderen 25-74 år, som tilkendegiver, at de aldrig drikker alkohol. I befolkningen er andelen, som ikke har drukket alkohol inden for det sidste år, anslået til 7 pct.

Tabel 9.1 beskriver, hvor stor en andel af veteranerne, der drikker mere end Sundhedsstyrelsens (SST) risikogrænser om ugen, sammenholdt med befolkningen. Af tabel 9.1 kan man se, at 3 pct. af mandlige veteraner i alderen 25-34 år drikker mere end 21 genstande om ugen (højrisikogrænsen) – til sammenligning er denne andel blandt danske

mænd i samme aldersgruppe 10 pct. Selvom der er en række forbehold for sammenligningen, er det overordnede indtryk af tabel 9.1, at for hver aldersgruppe er der færre mandlige veteraner, der overskrider alkoholgrænserne, end det gælder for den mandlige del af befolkningen.

BOKS 9.1

Uddrag fra Sundhedsstyrelsens anbefalinger om alkohol.

Du har en lav risiko for at blive syg på grund af alkohol ved et forbrug på 7 genstande om ugen for kvinder og 14 for mænd.

Du har en høj risiko for at blive syg på grund af alkohol ved et forbrug på 14 genstande om ugen for kvinder og 21 for mænd.

Stop før 5 genstande ved samme lejlighed.

Kilde: Sundhedsstyrelsens hjemmeside.

TABEL 9.1

Andel mandlige veteraner og mænd i befolkningen, der overskrider Sundhedsstyrelsens anbefalede alkoholgrænser, særskilt for alder. Procent.

	Overskrider lavrisikogrænse		Overskrider højriskogrænse		Antal mænd (N)	
	Veteraner	Befolkning	Veteraner	Befolkning	Veteraner	Befolkning
25-34 år	12	21	3	10	878	7.742
35-44 år	8	15	3	7	1.223	12.773
45-54 år	12	23	3	13	403	14.818
55-64 år	12	29	3	16	197	16.600
65-74 år	24	29	4	16	75	12.359

Anm.: Data for veteraner og befolkning er indsamlet i to forskellige undersøgelser, der benytter forskellige dataindsamlingsmetoder. Der er ingen oplysninger for 75 år+ pga. for få observationer blandt veteranerne.

Kilde: Tal for befolkningen stammer fra SST (2011). Sundhedsprofil.dk.

BOKS 9.2

Definition af "binge drinking".

"Binge drinking" dækker i denne undersøgelse over, hvor ofte man indtager mere end fem genstande ved samme lejlighed. Undersøgelser af forbrug af alkohol inddrager ofte begrebet "binge drinking", og der er lidt forskellige definitioner på begrebet, men vi benytter Institut for Folkesundheds afgrænsning.

Vi har også undersøgt veteranernes adfærd i forhold til "binge drinking".

Der er ifølge WHO (2000) stigende evidens for, at binge drinking i højere grad øger risikoen for mere langsigtede helbredsproblemer, end et stabilt alkoholforbrug gør.

Tabel 9.2 tegner et lidt andet billede af veteranernes alkoholforbrug i forhold til befolkningen, end tabel 9.1 gjorde. Veteranerne og befolkningen er blevet spurgt om, hvor ofte de drikker mere end fem genstande ved samme lejlighed. Der er 58 pct. af de mandlige veteraner i alderen 25-34 år, som drikker mere end fem genstande på samme aften mindst én gang om måneden. Den tilsvarende andel i befolkningen er 51 pct. Andelen, som drikker meget ved samme lejlighed, er større for de mandlige veteraner i stort set alle aldersgrupper, undtagen for 55-64-årige.

TABEL 9.2

Andel mandlige veteraner og mænd i befolkningen, der drikker mere end fem genstande mindst én gang om måneden, særskilt for alder. Procent.

	Mere end fem genstande ved samme lejlighed, minimum månedligt		Antal mænd (N)	
	Veteraner	Befolkning	Veteraner	Befolkning
25-34 år	58	51	878	7.821
35-44 år	44	37	1.223	12.883
45-54 år	43	38	403	14.954
55-64 år	31	32	197	16.818
65-74 år	27	21	75	12.653

Anm.: Data for veteraner og befolkning er indsamlet i to forskellige undersøgelser, der benytter forskellige dataindsamlingsmetoder. Der er ingen oplysninger for 75 år+ pga. for få observationer blandt veteranerne.

Kilde: Tal for befolkningen stammer fra SST (2011). Sundhedsprofil.dk.

Alt i alt indikerer resultaterne, at veteranerne har et lavere alkoholforbrug ugentligt, idet der er færre, som overskrider de anbefalede grænser, hvis vi forsigtigt sammenligner med befolkningen. Men når det gælder binge drinking, vender billedet. Dette fænomen ser ud til at være mere udbredt blandt veteranerne end i befolkningen. I næste afsnit vil vi mere detaljeret beskrive alkoholforbruget blandt veteranerne.

ALKOHOLFORBRUGET BLANDT DE TIDLIGERE UDSENDTE

Tabel 9.3 angiver forbruget af alkohol i forhold til nogle af de alkoholmål, som SST anviser. SST anbefaler, at mænd ikke drikker mere end 21 genstande pr. uge og kvinder ikke mere end 14. Der er ikke de store udsving

med hensyn til overskridelse af risikogrænsen – det er de ældre, som ligger højest, idet 4,8 pct. af veteraner over 60 år drikker mere end højrisikogrænsen (ikke signifikant i forhold til de resterende). Tidligere så vi, at veteraner, der ikke længere var ansat i forsvaret, i højere grad tilkendegav, at de selv følte, at de havde fået psykiske mén af udsendelse. Dette kunne tænkes eventuelt at betyde et større alkoholforbrug. Ifølge tabel 9.3 er der 2,3 pct. af de ansatte, som drikker mere end SST's anbefaling, og for de ikke-ansatte er denne andel 3,2 pct. – denne forskel er ikke statistisk signifikant. I starten af dette kapitel omtalte vi en amerikansk undersøgelse (Spera m.fl., 2010), som anførte en sammenhæng mellem antal udsendelser og overforbrug af alkohol. Der er i tabel 9.3 ikke umiddelbart dokumentation til at støtte den sammenhæng – de flergangsudsendte drikker ikke mere end de engangsudsendte. Det kan også være, at det er en aldersfaktor, som spiller ind, idet de yngre drikker mest. Gennemsnitsalderen for de engangsudsendte er knap 37 år, mens den for de flergangsudsendte ligger på 41 år.

TABEL 9.3

Andel veteraner, der overskrider udvalgte risikogrænser for alkoholforbrug fastsat af Sundhedsstyrelsen, særskilt for alder, ansættelse i forsvaret og antal udsendelser. Procent og antal.

	Mere end højrisikogrænsen ugentligt		Binge drinking – minimum en gang pr. måned	
	Procent	N	Procent	N
Alle	2,9	3.112	47,9	3.119
<i>Alder</i>				
21-34 år	3,2	1.121	59,9	1.124
35-59 år	2,5	1.825	42,4	1.829
60 år +	4,8	166	27,7	166
<i>Køn</i>				
Mænd	2,9	2.957	48,7	2.965
Kvinder	2,6	155	31,8	154
<i>Ansæt – ikke-ansæt</i>				
Ansæt	2,3	1.117	45,9	1.117
Ikke-ansæt	3,2	1.995	49,0	2.002
<i>Antal udsendelser</i>				
Udsendt en gang	3,1	1.542	49,1	1.548
Udsendt flere gange	2,7	1.570	46,7	1.571

Anm.: Der er 75 personer, som angiver, at de aldrig drikker alkohol.

Vi undersøger også, hvor ofte veteraner drikker mere end fem genstande ved samme lejlighed – såkaldt binge drinking. Tabel 9.3 afslører, at 48

pct. af alle veteraner binge drinker mindst én gang om måneden – ikke overraskende gælder dette primært blandt de unge veteraner.

Alkoholforbruget blandt de repatrierede og sårede er også analyseret. Samlet for de repatrierede og sårede antyder tallene, at de sårede i kamp har et lidt større alkoholforbrug. Der er 87 personer i denne gruppe, og det er derfor ikke muligt inden for dette datamateriale at afgøre, om der er tale om et reelt større forbrug, eller det skyldes tilfældigheder.

Tabel 9.4 angiver alkoholforbruget for udvalgte grupper, som kan være mere udsatte. Vi så i kapitel 6, at der var en gruppe af veteraner, som selv vurderede, at de i større eller mindre grad havde fået varige psykiske mén af udsendelsen. Vi kan undersøge, om der i det foreliggende materiale er indikationer på, at denne gruppe har et overforbrug af alkohol. I en undersøgelse (Jacobson, 2008) er der indikationer på, at soldater med PTSD og depression har højere risiko for at få vedvarende problemer relateret til brug af alkohol. Derudover er der i undersøgelsen (Jacobson, 2008) tegn på, at alkohol udgør en større risikofaktor for veteraner udsat for kamphandlinger. Endelig undersøger vi også alkoholforbruget blandt de veteraner inden for forsvaret, som ikke er egnede til udsendelse i tabel 9.4.

Tabel 9.4 beskriver disse gruppers alkoholforbrug med hensyn til deres ugentlige overskridelse af SST's højrisikogrænse samt binge drinking. Inden for gruppen af veteraner, som selv føler, at de har psykiske mén, er der tegn på, at de ikke-ansatte stikker ud. Der er i hvert fald 5,9 pct. af disse (ikke-ansatte veteraner med selvvaluerede psykiske mén), som overskrider højrisikogrænsen sammenlignet med veteraner med selvvaluerede psykiske mén, som fortsat er i forsvaret, hvor 1,9 pct. tilkendegiver, at de overskrider grænsen. Det er dog ikke en statistisk signifikant forskel.

Der er i tabel 9.4 ikke tegn på, at veteraner, der har oplevet kamphandlinger, drikker markant mere end dem, som ikke har været udsat for kamp. Der er flere af de ikke-egnede, som i sagens natur stadig er i forsvaret, som overskrider den ugentlige maksimumgrænse, men udbredelsen af binge drinking i denne gruppe er lavere i forhold til de egnede. De ikke-egnede tæller dog kun 75 personer. Alkoholforbruget blandt de veteraner, som har angivet, at de føler sig ensomme¹² (ikke vist

---

12. Ensomme er defineret som veteraner, som enten angiver, at de ofte er alene uden at ville være det, eller aldrig/næsten aldrig har nogen at tale med – i alt 125 personer.

i tabel 9.4), antyder, at der er flere blandt de ensomme, som overskrider højriskogrænsen.

TABEL 9.4

Andel veteraner, der overskrider udvalgte risikogrænser for alkoholforbrug fastsat af Sundhedsstyrelsen, særskilt for grupper af veteraner. Procent og antal.

	Mere end højriskogrænsen, ugentligt		Mere end fem genstande ved samme lejlighed, månedligt	
	Procent	Antal personer (N)	Procent	Antal personer (N)
Alle	2,9	3.112	48	3.119
Har oplevet kamphandlinger	3,0	1.477	48,5	1.480
Har ikke oplevet kamphandlinger	2,8	1.635	47,3	1.639
Selvurderede psykiske mén, ansat	1,9	155	49,4	156
Selvurderede psykiske mén, ikke-ansat	5,8	342	50,9	344
Ikke-egnede	5,3	75	40,0	75
Egnede/delvist egnede	2,1	1.043	46,4	1.042

Anm.: Selvurderede psykiske mén indeholder både større og mindre mén.

RYGNING

Der er foretaget undersøgelser af rygning blandt tidligere udsendte. Smith m.fl. (2008) undersøger rygeadfærden blandt tidligere udsendte amerikanske soldater. Deres undersøgelse indikerer, at der blandt de tidligere udsendte er flere, som ryger, sammenlignet med ikke-udsendte – og denne tendens bliver forstærket, hvis soldaten har oplevet kamphandlinger eller været udsendt flere gange. Dog er der eksempler på andre undersøgelser, som ikke finder denne sammenhæng. Hooper m.fl. (2008) analyserer britiske soldater og finder, at rygningen var faldet efter udsendelsen. Der er således ikke konsensus omkring, hvordan militærtjeneste og rygning eventuelt hænger sammen. Denne spørgeskemaundersøgelse er en eftermåling, hvor vi har spurgt veteraner, efter at de er kommet hjem fra udsendelse. Vi har ingen førmåling og kan således ikke beskrive udviklingen før og efter udsendelse, men give en status på interviewtidspunktet. Nedenfor vil vi beskrive de danske veteraners rygning.

RYGNING BLANDT VETERANERNE OG I BEFOLKNINGEN

I afsnittet om alkohol refererede vi til en undersøgelse af Dahl & Kristensen (1997), som gav en helbredsprofil af ansatte i det danske forsvar. I denne undersøgelse finder de, at rygning er mere udbredt blandt de militæransatte end i befolkningen. I forbindelse med rygning vil vi igen sammenligne med befolkningens svar fra SIF's undersøgelse, og der gælder de samme forbehold som før.

Det fremgår af tabel 9.5, at 29 pct. af de mandlige veteraner i alderen 25-34 år er daglige rygere, mens det i den danske mandlige befolkning i samme aldersgruppe er gældende for 20 pct.

TABEL 9.5

Andel mandlige veteraner og mænd i den danske befolkning, der er daglige rygere, særskilt for alder. Procent.

	Daglige rygere		Antal mænd (N)	
	Veteraner, mænd	Befolkningen, mænd	Veteraner	Befolkningen
25-34 år	29	20	878	7.770
35-44 år	26	23	1.223	12.829
45-54 år	26	27	403	14.917
55-64 år	23	27	197	16.812
65-74 år	21	22	75	12.728

Anm.: Data for veteraner og befolkning er indsamlet i to forskellige undersøgelser, der benytter forskellige dataindsamlingsmetoder. Der er ingen oplysninger for 75 år+ pga. for få observationer blandt veteranerne.

Kilde: Tal for befolkningen stammer fra SST (2011). Sundhedsprofil.dk.

Der er flere daglige rygere blandt veteranerne i de yngre aldersgrupper sammenlignet med befolkningen i samme aldersgrupper. I aldersgrupperne over 45 år ligger fordelingen mere lige undtagen for de 55-64-årige, hvor andelen af rygere er større i befolkningen. Nedenfor kigger vi på rygningen internt i gruppen af veteraner.

VETERANERNES DAGLIGE RYGNING

Tabel 9.6 beskriver andelen af de adspurgte veteraner, som ryger dagligt. Det fremgår af tabel 9.6, at 26 pct. af veteranerne i undersøgelsen ryger dagligt. I tabel 9.6 er der kun små udsving. Der er flest rygere blandt de yngre veteraner – de andre forskelle er ikke signifikante.

TABEL 9.6

Andel veteraner, der ryger dagligt, særskilt for alder, køn, ansættelse i forsvaret og antal udsendelser. Procent og antal.

	Ryger dagligt, pct.	Antal personer (N)
Alle	26	3.198
<i>Alder</i>		
21-34 år	28	1.152
35-59 år	26	1.877
60 år og ældre	20	169
<i>Køn</i>		
Mænd	27	3.031
Kvinder	22	167
<i>Ansættelse i forsvaret</i>		
Ansæt	25	1.135
Ikke-ansæt	27	2.063
<i>Antal udsendelser</i>		
Udsendt én gang	26	1.588
Udsendt flere gange	27	1.610

Den daglige rygning for de repatrierede og sårede samt dem, der har været udsat for kamphandlinger og veteraner med selvvurderede psykiske mén, ses af tabel 9.7.

TABEL 9.7

Andel veteraner, der ryger dagligt, særskilt for udvalgte grupper af veteraner. Procent og antal.

Gruppe	Ryger dagligt, pct.	Antal personer (N)
Alle	26	3.198
Repatrierede	32	211
Ikke-repatrierede	26	2.987
Såret i kamp	28	87
Ikke såret i kamp	26	3.111
Såret i forbindelse med andre handlinger end kamp	30	300
Ikke såret i forbindelse med andre handlinger end kamp	26	2.898
Selvvurderede psykiske mén – større og mindre	38	526
Ingen selvvurderede psykiske mén	24	2.672
Har oplevet kamphandlinger	29	1.520
Har ikke oplevet kamphandlinger	24	1.678

De repatrierede og sårede (ikke i kamp) ligger samlet set lidt over gennemsnittet, men det er ikke signifikant. Der er flere, som ryger dagligt

blandt dem, der har været i kamp. De største andele af daglige rygere finder vi i gruppen af veteraner, der selv vurderer, de har fået psykiske mén (38 pct. rygere), og blandt dem, som er ensomme (42 pct. rygere). Sidstnævnte gruppe er ikke vist i tabel 9.7.

HASH OG ANDRE ILLEGALE STOFFER

I dette afsnit kigger vi på veteranernes forbrug af hash og andre illegale stoffer. En tidligere undersøgelse (se Jørgensen, 1999) analyserede værnepligtiges brug af hash. Resultatet pegede i retning af, at de værnepligtige lignede deres jævnaldrende i befolkningen med hensyn til forbrug af hash. Thomsen m.fl. (2010) har undersøgt forbruget af hash før og efter udsendelse på ISAF Hold 7 til Afghanistan i 2009 og finder, at 4 pct. af soldaterne bruger hash som rusmiddel inden udsendelse, mens 6,6 pct. bruger det bagefter.

Tabel 9.8 beskriver de mandlige veteraners brug af hash inden for det sidste år sammenlignet med befolkningen. Der er 9 pct. af de mandlige veteraner i alderen 25-29 år, som har brugt hash inden for det sidste år. Denne andel er 14 pct. i befolkningen. Ifølge tabel 9.9 ligger de mandlige veteraners forbrug af hash lavere end hos befolkningen. Dette er et andet resultat, end Jørgensen (1999) har fundet. Men denne tidligere undersøgelse er af ældre dato og beskriver naturligvis en anden yngre population (værnepligtige i 1996-97) end denne undersøgelse, som også dækker flere generationer.

TABEL 9.8

Andel mandlige veteraner og andel mænd i den danske befolkning med hashforbrug inden for det sidste år særskilt for alder. Procent.

	Brugt hash inden for det sidste år	
	Veteraner, mænd	Befolkning, mænd
25-29 år	9	14
30-34 år	8	10
35-39 år	4	6
40-44 år	2	4

Kilde: For befolkningen: Narkosituationen i Danmark 2010, Center for Forebyggelse.

Tabel 9.9 angiver veteranernes forbrug af andre illegale stoffer end hash i forhold til befolkningen i aldersgruppen 16-44 år – begge køn er inkluderet. Af tabellen fremgår det, at 2,5 pct. af alle veteraner i alderen 16-44 år har brugt andre illegale stoffer end hash inden for det sidste år – denne andel blandt 16-44-årige i befolkningen er 2,4 pct. Det er vigtigt at huske på, at der blandt veteranerne ikke er nogen i alderen 16-20 år – det er der selvfølgelig i befolkningen. Unge mennesker har generelt en anden adfærd med hensyn til stoffer – et hyppigere forbrug, men tallene i tabel 9.9 for veteranerne indeholder ingen unge under 21 år. Derudover består gruppen af veteraner primært af mænd, som også har et hyppigere brug af rusmidler. Nettoeffekten af disse to forhold er vanskelig at afgøre. Ifølge tabel 9.9 er der blandt veteranerne en større erfaring med andre illegale stoffer end hash sammenlignet med befolkningen, når vi kigger på forbruget nogensinde.

TABEL 9.9

Andel veteraner og andel i befolkningen med forbrug af andre illegale stoffer end hash. 16-44 år. Procent.

	Brugt stoffet inden for det sidste år		Brugt stoffet nogensinde	
	Veteraner	Befolkning	Veteraner	Befolkning
Alle 16-44-årige	2,5	2,4	22,5	12,5

Anm.: Der er ingen veteraner under 21 år.

Kilde: For befolkningen: Narkosituationen i Danmark 2010, Center for Forebyggelse.

HASH OG ANDRE ILLEGALE STOFFER BLANDT VETERANERNE

Nu kigger vi på forbruget af hash og andre illegale stoffer blandt veteranerne. Vi lægger ud med hash. Af tabel 9.10 kan man se, at 56 pct. af de adspurgte veteraner har prøvet hash på et tidspunkt i deres liv – 5 pct. inden for det seneste år. Det er ikke overraskende, at det især er mændene og de yngre veteraner, som har prøvet hash – både nogensinde og inden for det sidste år. Ligeledes har de ikke-ansatte et højere forbrug af hash, særligt hvis de har været ansat som konstabler (personelgrupper ikke vist i tabel 9.10). Men der er ansatte, som ryger hash – tabel 9.10 viser, at det er 3 pct. Hvis vi sammenligner med den tidligere nævnte undersøgelse af Hold 7 i Afghanistan i 2009, ligger hashforbruget i denne

spørgeskemaundersøgelse lidt lavere, end tilfældet var for undersøgelsen af Hold 7. Thomsen m.fl. (2010) har som sagt undersøgt hashforbruget før og efter udsendelse på ISAF Hold 7 i 2009. Sammenligningen er ikke perfekt, idet de kigger på soldater umiddelbart inden og efter udsendelse, hvor ansatte veteraner i denne spørgeskemaundersøgelse ikke alle er i den samme situation. Desuden er denne undersøgelse en eftermåling, som ikke kan kommentere udviklingen. Men Thomsen m.fl. (2010) finder, at 4 pct. af soldaterne bruger hash som rusmiddel inden udsendelse, og at 6,6 pct. bruger det efter udsendelsen. I den sammenhæng skal man dog huske på, at denne forskel kan skyldes en tidstrend og/eller en større aldersspredning. Den gennemsnitlige alder i Thomsen m.fl. (2010) er 26 år – i denne undersøgelse af alle veteraner er den 39 år. På Hold 7 var alle veteraner udsendt i 2009, nogle af veteranerne i denne spørgeskemaundersøgelse har været udsendt før 1990 og alle i perioden 1992-2010.

For andre illegale stoffer gælder det i vid udstrækning, at det er de samme grupper som for hash, der har et større forbrug. Der er ifølge tabel 9.10 19 pct. af veteranerne, som har prøvet andre illegale stoffer end hash nogensinde – og 2 pct. har prøvet inden for det sidste år.

TABEL 9.10

Andel veteraner med forbrug af hash og andre illegale stoffer end hash nogensinde og inden for det sidste år, særskilt for alder, køn, ansættelse i forsvaret og antal udsendelser. Procent.

	Brugt hash		Brugt andre illegale stoffer end hash		Antal personer - N
	Nogensinde (inkl. sidste år)	Inden for det sidste år	Nogensinde (inkl. sidste år)	Inden for det sidste år	
Alle	56,2	5,1	18,7	2,0	3.197
<i>Alder</i>					
21-34 år	65,2	9,2	28,7	4,2	1.152
35-59 år	54,0	3,0	13,9	0,9	1.876
60 år +	19,5	1,2	3,6	0,0	169
<i>Køn</i>					
Mænd	57,4	5,0	18,9	2,1	3.030
Kvinder	34,7	6,6	14,4	0,6	167
<i>Ansæt - ikke ansat</i>					
Ansæt	49,3	3,0	13,8	1,3	1.135
Ikke-ansat	60,0	6,3	21,3	2,4	2.062
<i>Antal udsendelser</i>					
Udsendt 1 gang	57,4	6,2	19,8	2,6	1.587
Udsendt flere gange	55,0	4,0	17,6	1,4	1.610

Anm.: Der er en ubesvaret både med hensyn til forbruget af hash og forbruget af andre illegale stoffer end hash.

I tabel 9.11 undersøger vi forbruget af hash og andre stoffer blandt de repatrierede og sårede samt enkelte andre grupper. Igen kigger vi først på hash. Blandt veteraner, der er blevet såret (ikke i kamp), og dem, som selv vurderer, at de har fået psykiske mén, er der flest, som har brugt hash – både nogensinde og inden for det sidste år. Hvad angår andre illegale stoffer end hash, er disse mest udbredt blandt veteraner med selvvurderede psykiske mén (27 pct. har prøvet andre illegale stoffer end hash nogensinde – 4,8 pct. har prøvet inden for det sidste år). Der er tendens til, at der blandt de sårede er en større andel, som har prøvet andre illegale stoffer end hash. Desuden er der i undersøgelsen tegn på, at andre illegale stoffer end hash er mere udbredte blandt de veteraner, der angiver, at de er ensomme (ikke vist i tabel 9.11).

TABEL 9.11

Andel veteraner med forbrug af hash og andre illegale stoffer end hash nogensinde og inden for det sidste år, særskilt for udvalgte grupper. Procent.

Grupper	Brugt hash		Brugt andre illegale stoffer end hash		Antal personer - N
	Nogensinde (inkl. sidste år)	Inden for det sidste år	Nogensinde (inkl. sidste år)	Inden for det sidste år	
Alle	56,2	5,1	18,7	2,0	3.197
Repatrieret	58,8	4,7	20,4	3,3	211
Såret i kamp	57,5	5,7	26,4	5,7	87
Såret i forbindelse med andre handlinger end kamp	61,7	7,0	25,7	3,0	300
Selvurderede psykiske mén (større og mindre)	62,5	8,7	27,4	4,8	526
Har oplevet kamphandlinger	57,8	5,4	19,7	2,6	1.519
Har ikke oplevet kamphandlinger	54,7	4,9	17,7	1,5	1.678

Anm.: Der er en ubesvaret både med hensyn til hashforbrug og forbruget af andre stoffer end hash.

OPSAMLING

Dette kapitel har sammenholdt veteranernes forbrug af alkohol og rusmidler samt andelen af daglige rygere med befolkningen og præsenteret en mere detaljeret karakteristik af de adspurgtes forbrug af rusmidler og rygevaner.

Der kan være grupper af udsendte, som kan tænkes at have særlig risiko for at få problemer efter hjemkomsten fra internationale udsendelser. Disse vanskeligheder kan afspejle sig i et højere forbrug af alkohol

og rusmidler. For eksempel i de sårede og repatrierede grupper, som man skal være særlig opmærksom på, jf. Kofod m.fl. (2010), Lyk-Jensen m.fl. (2010). Andre undersøgelser har indikeret en sammenhæng mellem kampeksponering og alkoholforbrug. Ifølge Jacobson m.fl. (2008) kan der være en sammenhæng mellem de tidligere udsendtes mentale helbred og deres alkoholforbrug. Der er dog ikke enighed omkring, hvordan militærtjeneste kan påvirke forbruget af rusmidler. Det er vigtigt at huske på, at denne undersøgelse er en eftermåling, som kan give en status på veteranernes forbrug. Vi kan ikke bruge resultaterne til at kommentere udviklingen før og efter udsendelse.

Alkohol:

Veteranerne er blevet spurgt om deres alkoholforbrug, og vi sammenligner med befolkningens forbrug:

- Veteraner i forhold til befolkningen: Det generelle indtryk af veteranernes alkoholforbrug i forhold til befolkningen er, at det ugentlige forbrug er lavere, men når veteranerne drikker, indtager de mere end befolkningen.
- Vi finder, at det ugentlige alkoholforbrug blandt de mandlige veteraner er lavere end for den mandlige del af befolkningen, når vi kigger på andele, der overskrider Sundhedsstyrelsens anbefalinger, som tilsiger maks. 21 genstande om ugen for mænd. Der er blandt veteranerne ca. 3 pct., som forbruger over denne grænse om ugen – for befolkningen er dette tal over 12 pct. (anslået). En anden markør for, hvorvidt alkoholforbruget er sundhedsskadeligt, handler om, hvor ofte man drikker mere end fem genstande ved samme lejlighed (såkaldt binge drinking). Der er flere blandt veteranerne, som drikker mange genstande ved samme lejlighed end for befolkningen – det gælder alle aldersgrupper på nær én (55-64-årige).
- Særlige grupper af veteraner: For de sårede i kamp ligger alkoholforbruget en smule højere, men det er ikke signifikante forskelle. For veteraner, som selv vurderer, at de har fået psykiske mén af udsendelse (både i større og mindre grad), er der tegn på, at de, der bliver i forsvaret, har et mindre ugentligt forbrug af alkohol sammenlignet med dem, som ikke længere er ansat i forsvaret. Der er inden for denne undersøgelse ikke dokumentation for, at veteraner, som har været i kamp, har et større alkoholforbrug end dem, som ikke har

været i kamp. De veteraner, som føler sig ensomme, overskrider i højere grad den ugentlige maksimumgrænse.

Rygning:

- Der er flere daglige rygere blandt de mandlige veteraner i de yngre aldersgrupper sammenlignet med befolkningen. I de ældre aldersgrupper er fordelingen mere lige.
- Der er 26 pct. af veteranerne, som ryger dagligt.
- De største andele af daglige rygere finder vi blandt veteraner med psykiske mén (38 pct.) og dem, som angiver, at de er ensomme (ca. 42 pct.).

Hash og andre illegale stoffer:

- Veteraner i forhold til befolkningen: Der er en større andel blandt mænd i den danske befolkning (25-44 år), som har brugt hash inden for det sidste år, sammenlignet med de mandlige veteraner. Tendensen er modsat, når det gælder andre illegale stoffer end hash, idet en markant større andel af veteranerne (under 45 år) har erfaring med andre illegale stoffer end hash – godt 22 pct. har prøvet nogensinde. I befolkningen ligger denne andel på knap 13 pct. (16-44 år, både mænd og kvinder). Hvis vi kigger på brugen af andre illegale stoffer end hash det sidste år, ligger veteranerne og befolkningen på samme niveau, ca. 2,5 pct. Der er dog nogle forbehold for disse tal, idet der blandt veteranerne ikke er nogen under 21 år og meget få kvinder.
- Forbruget af hash blandt alle adspurgte veteraner ligger på 56 pct. – nogensinde. Inden for det sidste år har godt 5 pct. brugt hash. Hashforbruget er større blandt:
  - De yngre
  - De ikke-ansatte
  - De engangsudsendte (for hash sidste år)
  - De tidligere ansatte konstabler.
- Forbruget af andre illegale stoffer end hash blandt veteranerne ligger på 19 pct. nogensinde, mens 2 pct. har brugt andre illegale stoffer end hash inden for det sidste år. De veteraner, som i højere grad bruger andre illegale stoffer end hash, har de samme karakteristika, der gjorde sig gældende for hash. Forbruget af andre illegale stoffer end hash er større blandt:
  - De yngre

- De ikke-ansatte
  - De engangsudsendte
  - De tidligere ansatte konstabler.
- Blandt veteraner, der er blevet såret (ikke i kamp), dem med selvvurderede psykiske mén og de ensomme er der flest, som har brugt hash – både nogensinde og inden for det sidste år. Der er også tendenser til, at andre illegale stoffer end hash er mere udbredte i disse grupper (inkl. blandt sårede i kamp).

SAMMENFATNING OG PERSPEKTIVERING

Formålet med denne rapport er at kortlægge veteraners aktuelle situation ud fra spørgeskemadata. Veteraner har været udsendt mellem 1992-2010, og rapporten beskriver veteraners sociodemografiske profil, belyser deres vej ind og ud af forsvaret, deres missionserfaring og oplevelser, sociale relationer, sygelighed og kontakt til forsvarets støttefunktioner samt rygning, alkohol og forbrug af stoffer. Kortlægningen af soldater før og under udsendelse (Lyk-Jensen m.fl., 2011) identificerer grupper, det kan være særligt relevant at fokusere på, når konsekvenser af udsendelse skal undersøges. Derfor har denne rapport fokus på de sårede, de repatrierede og dem, der vurderer, at de har fået varige psykiske mén af deres udsendelser.

Materialet i undersøgelsen belyser aspekter af en udsendelse, der ikke findes i registerdata, såsom soldaternes egne oplevelser og vurderinger af en udsendelse. Desuden kan rapporten afdække omfanget af nogle af de konsekvenser, der ifølge veteranerne skyldes deres udsendelse såsom varige psykiske mén.

Populationen af veteraner er udvalgt som en simpel tilfældig stikprøve blandt tidligere udsendte, hvoraf størstedelen har været udsendt mellem 1992 og 2010. I alt har 3.198 veteraner ud af en bruttostikprøve på 4.000 besvaret alle spørgsmål. Det giver en svarprocent på 80 pct., hvilket må betegnes som højt.

Selvom svarprocenten i denne undersøgelse er yderst tilfredsstillende, er det væsentligt at pointere, at der stadig er 20 pct., der ikke har deltaget i undersøgelsen. Det er ikke muligt at undersøge den faktiske begrundelse for bortfaldet. Vi har registerdataoplysninger om de tidligere udsendte, men data er kun tilgængelige til og med 2009. Vi kan derfor ikke undersøge, hvorvidt der er systematikker i, hvorfor de resterende 20 pct. ikke har valgt at deltage, eksempelvis om der er flere, der står ledige eller uden for arbejdsmarkedet eller lignende. 12 pct. af bruttostikprøven kunne ikke kontaktes, 6 pct. nægtede at deltage, 1 pct. var syge eller på hospitalet, og 1 pct. angav anden grund. Bortfaldsanalysen viser, at bortfaldsskævheden ikke er stor, og at respondenterne i forhold til deres militærbaggrund er repræsentative for veteraner, der har været udsendt mindst én gang i perioden 1992-2009, og som ikke skulle udsendes i 2011.

Undersøgelsen viser, at en typisk dansk krigsveteran i dag er en mand, der er 39 år, som lever i et parforhold eller er gift og har stiftet familie. Han har været frivillig til Hærens Basisuddannelse, har en udsendelse bag sig som konstabel og er ikke længere ansat i forsvaret. Han har siden sin første udsendelse opnået en længere uddannelse. Han er stoppet i forsvaret, fordi hans kontrakt udløb, eller fordi han selv sagde op, og er i dag beskæftiget som arbejder eller funktionær. Han synes, at udsendelsen har beriget ham, og han er ikke mere ensom og har heller ikke større sygelighed eller drikker mere end jævnaldrende mænd i befolkningen, dog har han med større sandsynlighed prøvet andre illegale stoffer end hash sammenlignet med jævnaldrende mænd i befolkningen.

Billedet er dog mere nuanceret end som så, og der er forskelle mellem veteranerne, der knytter an til, hvorvidt de stadig er ansat i forsvaret, og om de har en eller flere udsendelser bag sig. De, der har flere udsendelser bag sig, er generelt ældre (41 år i gennemsnit) end dem, der kun har en enkelt bag sig (37 år i gennemsnit). Der er generelt lidt færre flergangsudsendte, der lever i et parforhold eller er gift, end der er blandt engangsudsendte. Til gengæld har de flergangsudsendte hyppigere børn. De, der ikke længere er ansat, er hyppigere unge mænd, der har valgt en enkelt udsendelse for derefter at vende tilbage til det civile job- og uddannelsesmarked. Der er indikationer på dårligere trivsel blandt de ikke-ansatte, idet de hyppigere angiver at have fået psykiske mén, at opleve ensomhed og at have højere sygelighed. Derudover ligger deres forbrug

af hash og andre illegale stoffer en smule over de ansatte veteraners forbrug.

Spørgeskemaundersøgelsen er med til at belyse og måle omfanget af forskellige aspekter af en udsendelse blandt veteraner. Sammen med portrættet af udsendte før deres første mission bidrager denne undersøgelse til en analyse af konsekvenserne af udsendelse, da den er med til at lokalisere særligt udsatte grupper af veteraner. Spørgeskemaundersøgelsen medvirker til at udfylde huller i datagrundlaget, der ligger til grund for kortlægningen (Lyk-Jensen m.fl., 2011) i form af informationer om, hvilke typer af kontrakter veteranerne har, og hvilke årsager de angiver til at forlade forsvaret. Desuden gør den det muligt at undersøge hypoteser om de soldater, der har tegnet kontrakt med forsvaret, op til de fylder 35 år, og hvordan deres situation ser ud i dag. Endelig så er spørgeskemaundersøgelsen en hjælp i forhold til at formulere nye arbejdshypoteser, der kan danne udgangspunkt for den kommende rapport om konsekvenserne af udsendelse og det medicinske modul.

HVILKEN DEMOGRAFISK PROFIL HAR VETERANERNE I DAG?

Veteranernes gennemsnitsalder er 39 år, og de ældste findes blandt dem, der ikke længere er ansat i forsvaret, og de yngste blandt dem, der stadig er ansat. Der er samlet set 5 pct. af veteranerne, der er kvinder med en overrepræsentation af kvinder blandt de veteraner, der stadig er ansat, og særligt blandt ansatte, der har en udsendelse bag sig.

Blandt veteraner, der stadig er ansat i forsvaret, er der flere sergenter og officerer, end der er blandt veteraner, der ikke længere er ansat. Konstabelgruppen udgør 34 pct. af de ansatte, mens sergentgruppen udgør 28 pct. og officersgruppen 30 pct. Hvorimod konstabelgruppen udgør hele 68 pct. blandt veteraner, der ikke længere er ansat.

Efter første udsendelse har størstedelen af veteranerne stiftet familie. Hvor 78 pct. af veteranerne var ugifte inden deres første udsendelse (Lyk-Jensen m.fl., 2011), er det i dag størstedelen, der lever i et parforhold, dvs. er gift, samlevende eller har en kæreste. 2 ud af 3 veteraner har i dag børn. Størstedelen af veteranerne bor desuden i en ejerbolig, hyppigst eget hus.

Endelig har vi set på, hvor mange af veteranerne der angiver, at deres forældre er blevet skilt eller er gået fra hinanden, inden de er fyldt

18 år. Samlet set gælder det for 28 pct. af veteranerne. Der er flest blandt ikke-ansatte veteraner med en udsendelse bag sig, der er skilsmissebørn, i denne gruppe gælder det 30 pct. Disse andele er lidt højere end for befolkningen.

HVEM BLIVER I FORSVARET, OG HVORNÅR OG HVORDAN FORLADER DE FORSVARET?

De ansatte veteraner har hyppigst været udsendt inden for de seneste 5 år, mens de ikke-ansatte veteraner hyppigst har været udsendt for mellem 16 og 18 år siden. Samlet set er der 88 pct. af de veteraner, der stadig er ansat i forsvaret, der er erklæret egnede til udsendelse.

Størstedelen af veteranerne, der stadig er ansat i forsvaret (64 pct.), er fastansatte eller på en K60. Af disse er det de fleste, der har været ansat i 18 år eller derover. Flest af de ikke-ansatte veteraner har været ansat på en K35 (33 pct.) eller en DIB-kontrakt (30 pct.). De har som oftest ikke en lang anciennitet inden for forsvaret, og 78 pct. af de ikke-ansatte har kun haft én udsendelse.

Størstedelen af veteranerne kom ind i forsvaret som frivillige til Hærens Basisuddannelse. Frivillige udgør samlet set 59 pct. af veteranerne. Der er dog både blandt ansatte og ikke-ansatte veteraner med henholdsvis en eller flere udsendelser bag sig nogle, der ikke har været frivillige til værnepligt, men som alligevel har gjort militær karriere.

Veteranerne er generelt bedre uddannet i dag, end de var på det tidspunkt, de trådte ind i forsvaret. Det er især dem, der alene havde en grundskoleuddannelse eller en ungdomsuddannelse, der har opnået en længere uddannelse, så der i dag er flere, som har en faglært uddannelse eller en videregående uddannelse, end der var ved indtrædelsen i forsvaret. Veteraner har generelt et højere uddannelsesniveau end mænd i befolkningen. 25 pct. af ansatte på K35 benytter sig eller har benyttet sig af muligheden for at tage en civil uddannelse betalt af forsvaret. Blandt ikke-ansatte veteraner på K35 er der 17 pct., der har benyttet sig af denne mulighed, og 27 pct., der angiver, at de har optjent retten til det, men ikke har taget en civil uddannelse.

De ansatte veteraner på K35, der har taget en civil uddannelse, har hyppigst taget en videregående uddannelse (26 pct.). 10 pct. tager eller har taget en ungdomsuddannelse, mens 24 pct. har taget eller er i

gang med kortere kurser eller kørekort. Blandt ikke-ansatte veteraner, som benyttede muligheden for civil uddannelse, har 21 pct. taget en håndværksmæssig uddannelse, mens 17 pct. har taget en videregående uddannelse.

De hyppigste årsager til, at veteranerne forlader forsvaret, er, at deres kontrakt udløber, uden at de ønsker at fortsætte (39 pct.), eller at de siger op (38 pct.). Der er dog også 12 pct., som angiver, at deres kontrakt udløb, og de gerne ville have fortsat. Det er oftest veteraner, der har været ansat på en K35 eller en DIB-kontrakt.

Hvad angår veteranernes karriere, efter at de har forladt forsvaret, angiver størstedelen af veteranerne, at de i dag er ansat som funktionærer med eller uden lederansvar eller som faglærte og ufaglærte arbejdere. 9 pct. er under uddannelse, det gælder især veteraner, der var ansat på en K3/HRU eller K35, mens der er henholdsvis 5 pct., der er ledige eller uden for arbejdsmarkedet, og 5 pct., der er på pension eller efterløn. Blandt dem, der er ledige eller uden for arbejdsmarkedet, og som har en grundskoleuddannelse, er der flest, der har været ansat på K35 (31 pct.) og K3 (21 pct.), men veteraner med alle andre kontraktformer er også repræsenteret.

HVILKE MISSIONSERFARINGER HAR VETERANERNE?

Veteranerne har primært været udsendt i 1990'erne og 2000'erne. Flergangsudsendte refererer til deres seneste mission og engangsudsendte til deres eneste mission. Vi finder, at 75 pct. af engangsudsendte har været i Eksjugoslavien, hvorimod flergangsudsendte hyppigere har været udsendt på missionen ISAF.

Højest 2 pct. af alle veteranerne, svarende til 4,5 pct. blandt flergangsudsendte, betegnes som "missionsbumser", hvilket vil sige, at de har haft mere end fem udsendelser inden for en periode på 15 år. Det er således et fænomen, der forekommer, men som kun karakteriserer et fåtal blandt veteraner.

1 ud af 3 veteraner har et familiemedlem, der tidligere har været udsendt, hvorfor vi i en eller anden udstrækning kan tale om, at der er et familiemønster inden for militæret i Danmark. Familietradition forekommer hyppigere blandt flergangsudsendte end engangsudsendte samt blandt ikke-ansatte. Derudover forekommer fænomenet hyppigere i

gruppen af andet personel, end det gør i konstabel-, sergent- og officersgruppen.

Der er 34 pct. af engangsudsendte, der har været i kamptropperne, som er det største arbejdsområde. Blandt kamptropperne er der et flertal af veteranerne, der ikke længere er ansat ved forsvaret. Det tyder på, at soldater i kamptropperne har en kort karriere ved forsvaret, dvs. én mission.

Under udsendelse kommer mere end 4 ud af 5 veteraner ofte eller dagligt uden for lejren. Blandt dem, der kommer uden for lejren dagligt, er det flertallet, der ikke oplever kamp. Omkring halvdelen af alle veteraner angiver, at de har oplevet kamphandlinger.

HAR DE FÅET PSYKISKE ELLER FYSISKE MÉN?

Generelt er der en større andel blandt de repatrierede og sårede, som har været på mere end én udsendelse, og hovedparten er ikke længere ansat i forsvaret. Det er godt 7 pct. af alle veteraner, som har oplevet en repatriering. Knap 3 pct. er blevet såret i kamp, og 9 pct. er blevet såret i forbindelse med andre handlinger end kamp. Der er overlap mellem disse grupper, og alt i alt er der 16 pct. af alle veteraner, som enten har afrapporteret, at de har været repatrierede eller sårede (både i kamp og ikke i kamp). Disse niveauer er højere end dem, vi fandt i kortlægningen (Lyk-Jensen m.fl., 2011), hvor niveauet ligger på 0,5 pct. sårede i kamp og 2 pct. repatrierede. Forklaring på disse forskelle kan findes i det forhold, at spørgeskemaundersøgelsen dækker over en længere periode, hvor veteranen bliver bedt om at angive repatrieringer eller skader, der nogensinde er sket. Derudover kan respondenterne opfatte begrebet ”såret” bredere i spørgeskemaundersøgelsen end i de afrapporteringer, forsvaret foretager. Desuden kan respondenterne i denne undersøgelse også referere til udsendelser under søværnet og flyvevåbnet. Forskellen er dog stadig stor.

I det medicinske modul vil vi kunne undersøge veteranernes helbredssituation på baggrund af data fra sundhedsregistre, hvorimod det i denne undersøgelse er veteranernes egen vurdering, som er central. Vi har spurgt veteranerne om, hvorvidt de selv føler, at udsendelsen har givet dem varige mén. 17 pct. af veteranerne føler selv, at de har fået varige psykiske mén (i større eller mindre grad) af udsendelsen, mens 7 pct. angiver varige fysiske mén – større eller mindre. 3 pct. angiver at have

fået både fysiske og psykiske mén. Andelen, som tilkendegiver at have fået psykiske mén, er højere blandt veteraner, der har været udsendt flere gange, har oplevet kamphandlinger og ikke længere er ansat i forsvaret. Derudover finder vi, at den også er højere blandt veteraner, der er relativt unge på det tidspunkt, de udsendes første gang, blandt de sårede og repatrierede og dem, der har været udsendt for over 15 år siden. Det er afgørende at bemærke, at der, på trods af at undersøgelsens resultater peger i retning af en højere andel af selvvaluerede psykiske mén ved en række forhold, ikke er tale om beviste årsagssammenhænge mellem disse forhold og udbredelsen af selvvaluerede psykiske mén. Der kan være andre faktorer i spil, som denne simple beskrivende analyse ikke har taget højde for.

HVORDAN VURDERER VETERANERNE DERES UDSENDELSE?

Vi har bedt engangsudsendte veteraner om at vurdere, hvorvidt de føler, at de er blevet beriget og belastet under deres udsendelse. Det overordnede billede viser, at veteranerne generelt er blevet beriget, at de har haft positive oplevelser på deres udsendelser, og at de ikke i overvældende grad er blevet belastet. Veteraner er generelt meget enige i udsagnene, og de største variationer findes i veteranernes vurdering af ledelse. Det kan være interessant at undersøge de bagvedliggende årsager til vurderingen af ledelse, men det ligger ikke inden for rammerne af dette projekt. Det er vigtigt at pointere, at udsagnene er en indikation på, hvilke områder veteraner subjektivt vurderer som berigende eller belastende, og vi kan ikke udtale os om årsagssammenhænge.

Resultatet viser, at engangsudsendte veteraner har oplevet et godt kammeratskab, de er stolte over at have gjort international tjeneste og angiver generelt, at de har lært at klare vanskelige situationer. Veteraner, der ikke længere er ansat, er generelt mere stolte over at have gjort international tjeneste, end ansatte er.

Engangsudsendte savner deres familie og vurderer, at det er hårdt for familien i den periode, de er udsendt. Ansatte ved forsvaret oplever et større savn end ikke-ansatte, hvilket kan skyldes, at denne gruppe hyppigere havde børn og var gift inden første udsendelse.

Enkeltmandsudsendte vurderer, at de beriges mindre i forhold til holdudsendte og belastes relativt mere. Sårede i kamp vurderer generelt,

at de er blevet mere beriget sammenlignet med alle engangsudsendte. De repatrierede og de sårede frygter mere for deres liv og helbred og synes generelt, at risikoniveauet er mere stressende, end gruppen som helhed vurderer.

Flergangsudsendte har kun vurderet deres hidtidige udsendelser samlet set. Deres vurdering er også overvejende positiv, og især er officersgruppen og gruppen af andet personel i høj grad positive over for deres missionsoplevelser. Repatrierede veteraner er generelt mindre positivt stemte over for deres missionsoplevelser end gennemsnittet.

Samlet set anbefaler engangsudsendte hyppigere andre at søge udsendelse end flergangsudsendte.

HVORDAN GÅR DET MED SOCIALE RELATIONER OG SYGELIGHED?

Vurderet ud fra andelen, som angiver at være alene uden at have lyst til det, finder vi færre ensomme blandt veteranerne, end der er i befolkningen. Dette underbygges af, at der også blandt veteranerne er færre, som føler, at de mangler nogen at tale med.

De sociale relationer er dårligere blandt de repatrierede, sårede og veteraner, som selv vurderer, at de har fået psykiske mén af udsendelsen, end blandt veteraner generelt. Et forhold, som kan være knyttet sammen med øget ensomhed blandt veteranerne, er, hvis de ikke længere er ansat i forsvaret.

Sygeligheden for veteranerne ligger på niveau med befolkningen i de yngre aldersgrupper (25-44-årige), men i de ældre (45-74-årige) er sygeligheden i befolkningen størst. Forsvaret stiller en række krav til de udsendtes fysiske sundhedstilstand, som gør, at man kunne forvente, at veteranernes sygelighed blandt de yngre er lavere end befolkningen. Men dette er ikke tilfældet. Ligesom for de sociale relationer rapporterer de repatrierede, sårede og veteraner med selvvaluerede psykiske mén om større sygelighed. Desuden er der også inden for disse grupper indikationer på dårligere trivsel, såfremt de ikke længere er ansat inden for forsvaret.

Fokus på veteranerne, når de kommer hjem fra udsendelse, er blevet større fra forsvarets side inden for det sidste årti. Dette afspejler sig også i veteranernes brug af forsvarets støtteordninger – anvendelsen

er størst blandt dem, som har været udsendt senest – især udsendte i 2005-2010. Derudover er det især sårede, repatrierede, ansatte og veteraner med selvvaluerede psykiske mén, som har gjort brug af tilbuddene. Der er generelt tilfredshed med støtteordningerne blandt de veteraner, der har brugt dem. Knap halvdelen af veteranerne har ikke gjort brug af nogen af støttetilbuddene.

HVOR MEGET DRIKKER OG RYGER VETERANERNE? HVOR MANGE VETERANER HAR TAGET STOFFER?

Veteranernes ugentlige alkoholforbrug er lavere end alkoholforbruget i befolkningen, men når de mandlige veteraner drikker, indtager de større mængder alkohol, end mænd i befolkningen gør.

Der er blandt veteranerne ca. 3 pct., som ugentligt forbruger en mængde alkohol, der ligger over Sundhedsstyrelsens (SST) anbefalede grænse, mens dette gælder for ca. 12 pct. af befolkningen. En anden markør for, hvorvidt ens alkoholforbrug er sundhedsskadeligt, er, hvor ofte man drikker mange genstande. Der er flere blandt veteranerne, som drikker mere end fem genstande ved samme lejlighed (såkaldt binge drinking), end der er blandt befolkningen. Det gælder for alle aldersgrupper på nær de 55-64-årige. Andelen, der drikker mere end fem genstande ved samme lejlighed, aftager med alderen både blandt veteranerne og i befolkningen.

For de veteraner, som har selvvaluerede psykiske mén og samtidig ikke længere er ansat ved forsvaret, er der tendens til, at de i højere grad overskrider SST's maksimumgrænse, hvilket også gælder for de veteraner, som føler sig ensomme.

26 pct. af veteranerne ryger dagligt. Der er flere, der ryger dagligt, blandt de mandlige veteraner i de yngre aldersgrupper, end der er i befolkningen. I de ældre aldersgrupper er fordelingen mere lige.

For veteranerne finder vi de største andele af daglige rygere blandt dem med selvvaluerede psykiske mén og blandt de ensomme.

Der er en større andel af mænd i den danske befolkning (25-44 år), som har røget hash inden for det sidste år, end der er blandt de mandlige veteraner. Når det gælder andre illegale stoffer end hash, viser sammenligningen, at der er en markant større andel af veteranerne (både mænd og kvinder), som har erfaring med andre illegale stoffer end hash.

22,5 pct. angiver, at de på et tidspunkt i deres liv har prøvet andre illegale stoffer end hash. I befolkningen gælder det til sammenligning 12,5 pct. Hvis vi ser på brugen af andre illegale stoffer end hash det sidste år, ligger veteranerne og befolkningen på samme niveau, nemlig ca. 2,5 pct. Dog omfatter befolkningen 16-44-årige mænd og kvinder, mens der for veteraner ikke er nogen under 21 og langt flere mænd end kvinder. Der er formentlig et større forbrug af andre illegale stoffer end hash blandt de yngre og blandt mændene, og derfor er det vanskeligt at afgøre nettoeffekten. Det ser dog ud til, at der er flere af veteranerne end i befolkningen, som har prøvet andre illegale stoffer end hash.

Blandt veteranerne er der 56 pct., der angiver at have røget hash på et tidspunkt i deres liv, og inden for det sidste år har godt 5 pct. brugt hash. Hashforbruget er større blandt de yngre, de ikke-ansatte og engangsudsendte veteraner samt blandt konstabler, der ikke længere er ansat.

Andelen af veteraner, der på et tidspunkt i deres liv har prøvet andre illegale stoffer end hash, ligger på 19 pct., mens 2 pct. har brugt andre illegale stoffer end hash inden for det sidste år. De veteraner, som i højere grad bruger andre illegale stoffer end hash, er de yngre, de ikke-ansatte og engangsudsendte samt tidligere ansatte konstabler.

Erfaringen med hash og andre illegale stoffer er mere udbredt blandt veteraner, der selv føler, de har fået mén af udsendelsen, samt blandt de ensomme og de sårede.

ET BLIK FREMAD

Ligesom kortlægningen af førstegangsudsendte før og under udsendelse (Lyk-Jens m.fl., 2011) bidrager spørgeskemaundersøgelsen med ny viden om, hvad det betyder at være udsendt, set fra veteranernes synsvinkel. Spørgeskemaundersøgelsen er med andre ord med til at kvantificere omfanget og hyppigheden af problemer blandt veteraner og identificere nogle grupper, som er i større risiko for at have udviklet eftervirkninger af en udsendelse.

Resultaterne af denne undersøgelse af danske krigsveteraner er baseret på en stor stikprøve af den identificerede population af tidligere udsendte. Den belyser nogle aspekter af udsendelse, der ikke kan findes i registrene, såsom veteranernes egne oplevelser og vurderinger af deres udsendelse, herunder om de har fået varige psykiske mén. Undersøgelsen

viser, at 17 pct. af veteranerne selv føler, at de har fået psykiske mén (større eller mindre) som følge af deres udsendelse. Vi finder også, at flere veteraner angiver, at de har været såret (knap 3 pct. i alt) eller er blevet repatrieret (7 pct.). Det er henholdsvis 4 og 3 gange flere, end kortlægningen af soldater under udsendelse viser.

Derudover viser spørgeskemaundersøgelsen, at udsendte på missioner er en sammensat gruppe, og det tyder på, at der er sammenhæng mellem arbejdsområde, personelgruppe, type af mission, og hvorvidt veteranernes karriere fortsætter i forsvaret eller ej. Denne viden er central for de kommende konsekvensmålinger, da det tyder på, at konsekvenserne af udsendelse kan være forskellige mellem disse undergrupper. Derfor er indblikket i, hvordan veteranerne har oplevet deres udsendelse, væsentlig for at undersøge og forstå konsekvenserne af udsendelse. Det er dels, fordi tidligere studier peger på, at personlige oplevelser og belastninger under udsendelse kan føre til psykiske eftervirkninger, og dels fordi vi fremadrettet har mulighed for at inkludere de parametre, der i denne rapport har vist sig at have betydning for oplevelsen. Endvidere peger denne og tidligere undersøgelser under hovedprojektet ”Danske hjemvendte soldater” på mange parametre, som det er nødvendigt at kontrollere for i konsekvensanalyse af udsendelse, hvis de statistiske estimater skal kunne tolkes som kausale effekter. Desværre er de fleste af disse parametre kun tilgængelige for analyseudvalget, da det er forhold, det ikke er muligt at belyse gennem registrene.

Resultaterne af denne undersøgelse underbygger tidligere resultater fra kortlægningen af soldater før og under udsendelse (Lyk-Jensen, 2011). Undersøgelsen bekræfter, at konstabelgruppen har en sårbar profil, og især den gruppe, der vælger en udsendelse og derefter forlader forsvaret, samt dem, der har været udsendt flere gange og forlader forsvaret, fordi deres kontrakt ophører. Desuden bekræfter resultaterne fra spørgeskemaundersøgelsen, at der i det videre forløb bør sættes fokus på de repatrierede og sårede, der ligeledes udgør en sårbar gruppe.

Igennem dette portræt af veteraner i dag kan vi også konstatere, at der er en gruppe, som ikke længere er ansat, og som har deltaget i én mission for flere år siden, der kan være usynlige, fordi de har været udsendt, inden der kom fokus på eftervirkningsreaktioner af udsendelser, og inden forskellige tilbud for veteraner kom op at stå. Det lader til, at denne usynlige gruppe særligt er veteraner, der har været udsendt som konstabler i Eksjugoslavien i 1990'erne og ikke længere er ansat i forsva-

ret. Dette er vigtigt at være opmærksom på i forhold til de generationer af veteraner, både når de i dag udsendes på reelle krigsoperationer, og når de i fremtiden forlader forsvaret, så vi ikke risikerer, at de bliver glemte. Selvom de nuværende udsendte soldater har flere muligheder for støtte efter hjemkomsten, er det stadig vigtigt at holde fokus på dem – både for dem, der bliver i forsvaret, og for dem, der forlader forsvaret.

Desuden er der en gruppe, der allerede inden, de træder ind i forsvaret, lader til at have været mere sårbare, og det er derfor interessant at undersøge, hvad det har betydet for dem, at de har været udsendt. Det kan tænkes, at det har ført til øgede sociale problemer, men også at udsendelsen har givet dem en større selvtillid og følgelig forstærket deres position. Spørgsmål som disse er det muligt at undersøge nærmere i den kommende rapport og sammenligne veteraner med lignende grupper i samfundet, der ikke har været udsendt i 1990'erne.

Selvom denne analyse er deskriptiv, viser den, at veteranerne efter udsendelse kommer videre med deres uddannelse, ligesom de fleste stifter familie og får et arbejde. Derfor vil vi i næste rapport fokusere på, hvordan de udsendte udvikler sig både på kort og lang sigt med hensyn til kriminalitet, og ideelt sammenligne veteraner med fx jævnaldrende, som ikke har været udsendt. Derudover vil vi kunne analysere deres forbrug af medicin og sundhedsprofil i projektets medicinske modul.

Vi kan desuden inden for de forskellige grupper af veteraner analysere, om der er særlige konsekvenser af at have været udsendt én gang i forhold til flere gange, ligesom vi kan undersøge, om konsekvenserne er forskellige afhængigt af den udsendtes socioøkonomiske baggrund og familietype.

Analysen af vejen ind i forsvaret viser, at veteranerne er en heterogen gruppe med hensyn til uddannelse. Disse forskelle i uddannelsesbaggrund antyder, at der ligger forskellig motivation og forskellige mulighedsbetingelser bag deres valg om at blive udsendt. For nogle kan det være for oplevelsens skyld, mens det for andre kan være for at blive i forsvaret og gøre karriere. Det er desuden interessant at undersøge disse motivationer nærmere for bedre at kunne forstå konsekvenserne. Derfor undersøger vi i den kommende rapport ligeledes motivationer før og efter udsendelse på baggrund af et spørgeskema lavet før og efter udsendelse af to hold soldater til Afghanistan og Libanon mellem januar og august 2011.

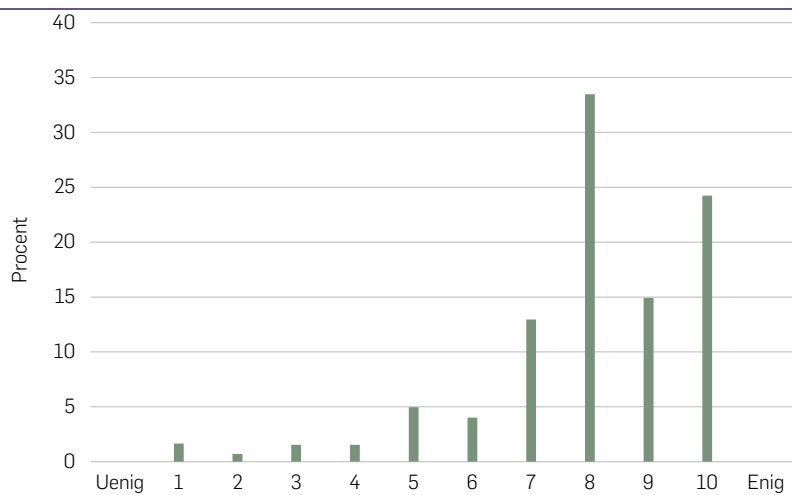
BILAG

BILAG 1

De følgende figurer afbilder fordelinger af svar på 16 spørgsmål, der omhandler soldaternes missionsoplevelser.

FIGUR B1.1

Engangsendte veteraner fordelt efter deres vurdering af udsagn 1: "Du har fået god militær træning". Procent.

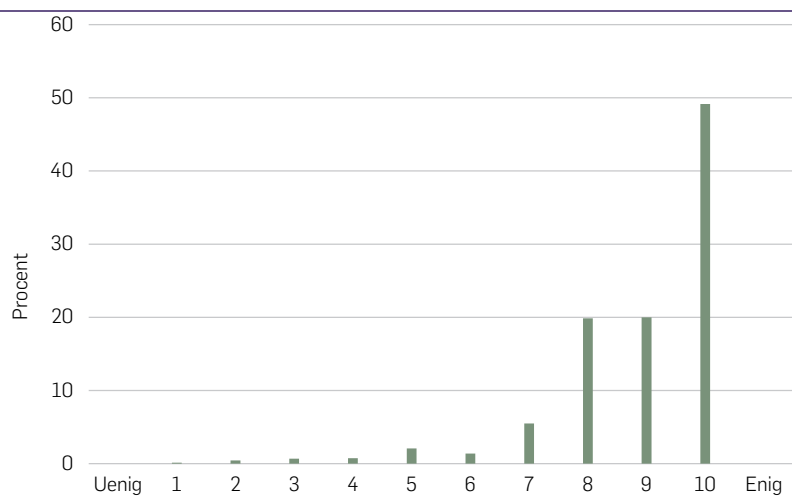
Anm.: 1.568 observationer, 20 uoplyste.

FIGUR B1.2

Engangsudsendte veteraner fordelt efter deres vurdering af udsagn 2: "Du har oplevet et godt kammeratskab". Procent.

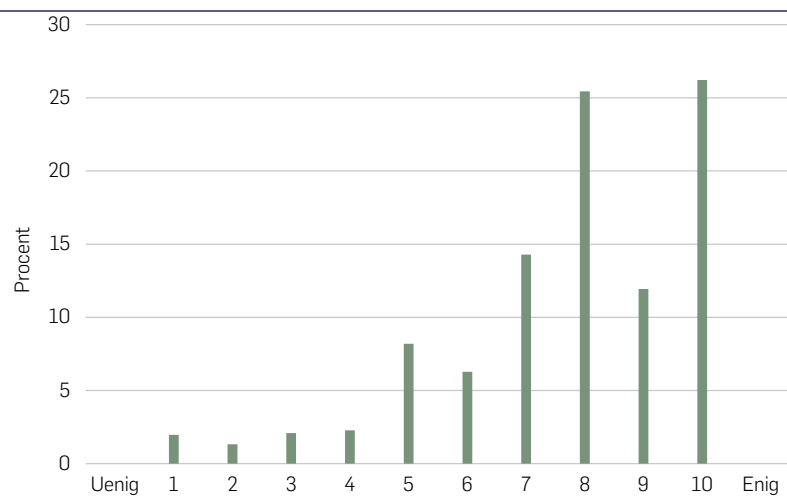

Anm.: 1.585 observationer, tre uoplyste.

FIGUR B1.3

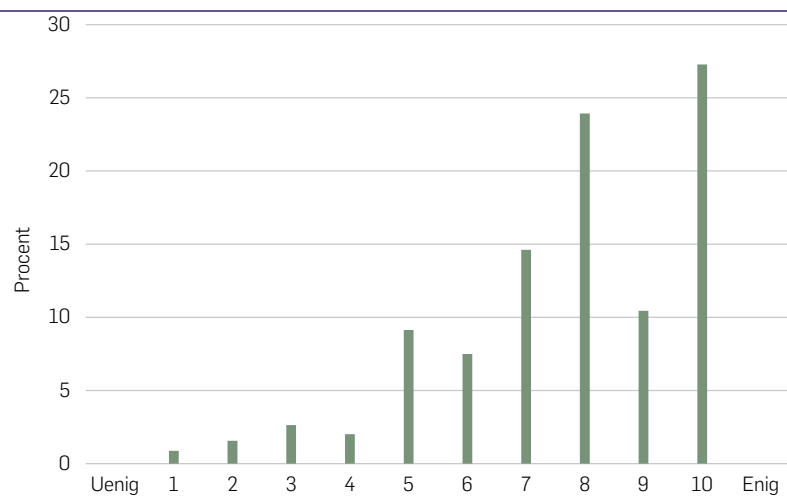
Engangsudsendte veteraner fordelt efter deres vurdering af udsagn 3: "Du har fået erfaringer, der kan bruges i det civile liv". Procent.

Anm.: 1576 observationer, 12 uoplyste.

FIGUR B1.4

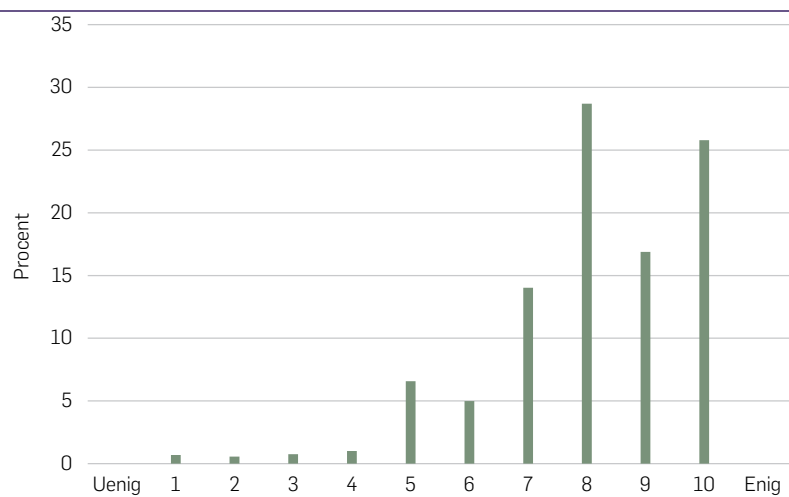
Engangsudsendte veteraner fordelt efter deres vurdering af udsagn 4: "Du har lært noget om andre lande og/eller andre folk". Procent.

Anm.: 1.588 observationer.

FIGUR B1.5

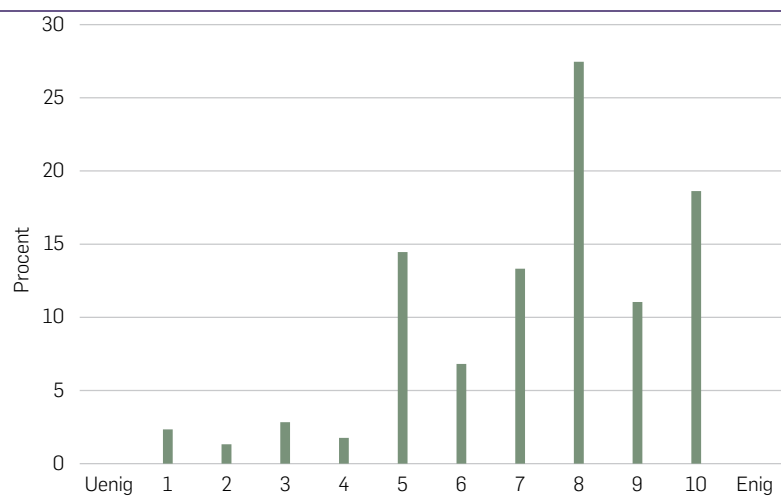
Engangsudsendte veteraner fordelt efter deres vurdering af udsagn 5: "Du har lært at klare vanskelige situationer". Procent.

Anm.: 1.582 observationer, seks uoplyste.

FIGUR B1.6

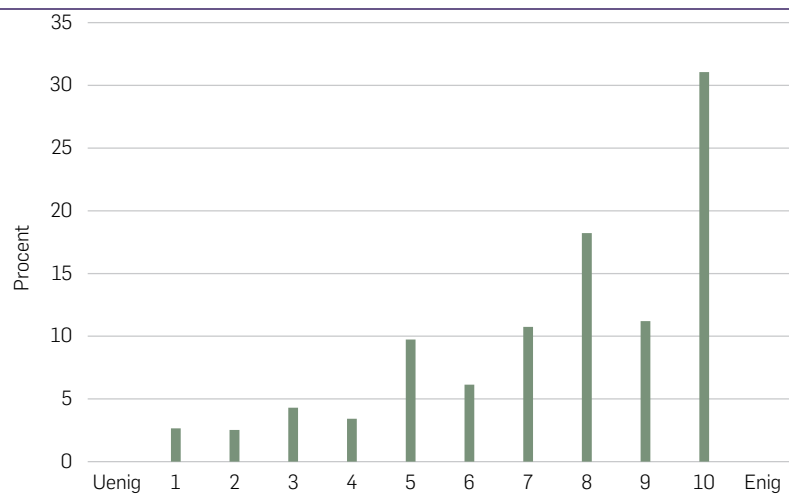
Engangsudsendte veteraner fordelt efter deres vurdering af udsagn 6: "Du har fået større selvtillid". Procent.

Anm.: 1.584 observationer, fire uoplyste.

FIGUR B1.7

Engangsudsendte veteraner fordelt efter deres vurdering af udsagn 7: "Du synes, det var en krævende periode for din partner, familie eller forældre". Procent.

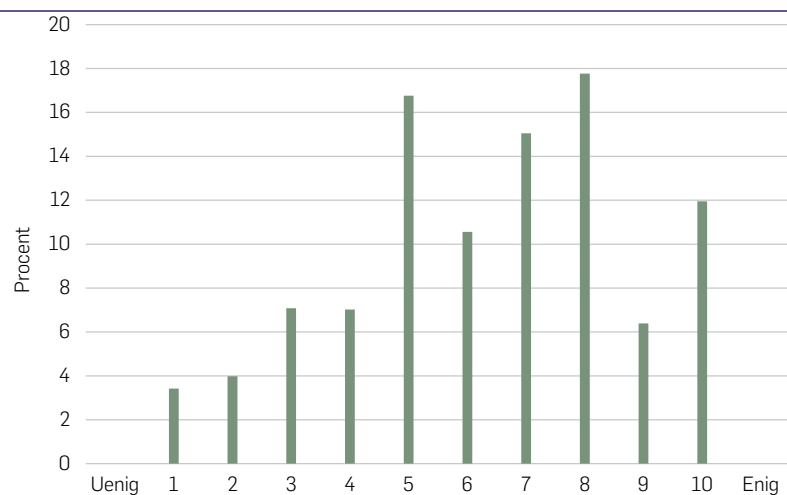

Anm.: 1.881 observationer, syv uoplyste.

FIGUR B1.8

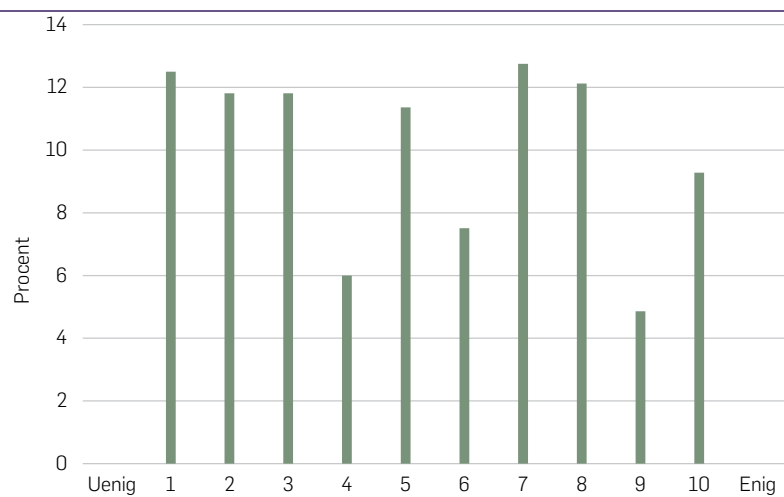
Engangsudsendte veteraner fordelt efter deres vurdering af udsagn 8: "Du savnede din familie, dine børn eller venner meget". Procent.

Anm.: 1.581 observationer, syv uoplyste.

FIGUR B1.9

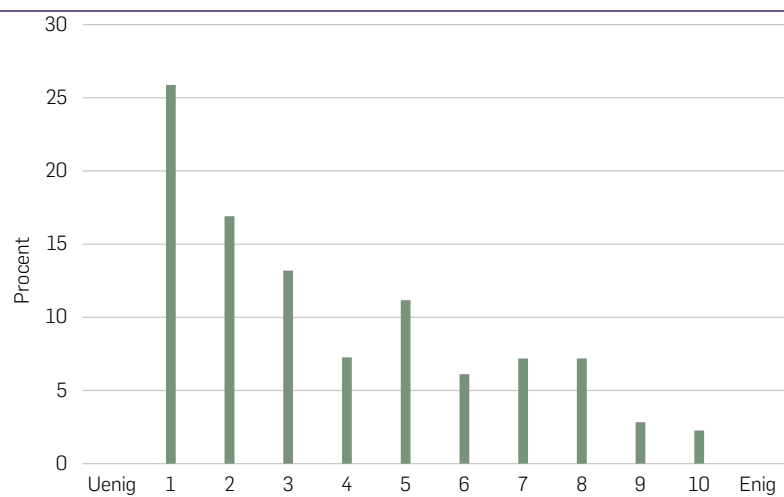
Engangsudsendte veteraner fordelt efter deres vurdering af udsagn 9: "Du oplevede dårlig ledelse". Procent.

Anm.: 1.584 observationer, fire uoplyste.

FIGUR B1.10

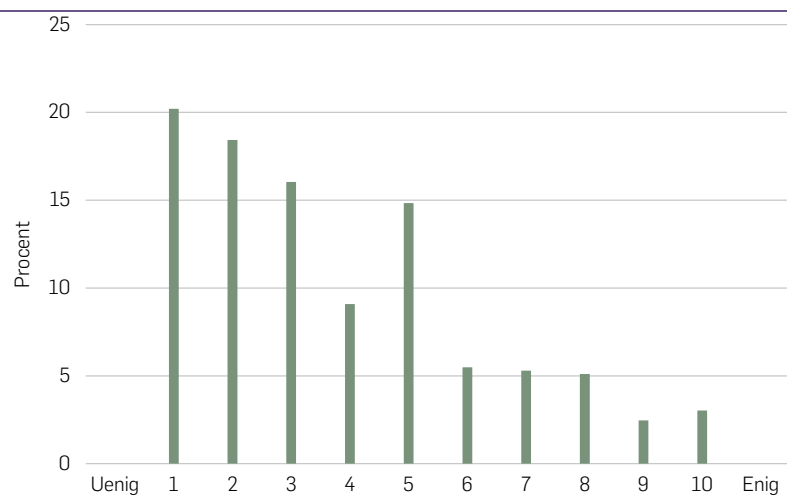
Engangsudsendte veteraner fordelt efter deres vurdering af udsagn 10: "Du kedede dig en stor del af tiden". Procent.

Anm.: 1.585 observationer, tre uoplyste.

FIGUR B1.11

Engangsudsendte veteraner fordelt efter deres vurdering af udsagn 11: "Du synes, at risikoniveauet var stressende". Procent.

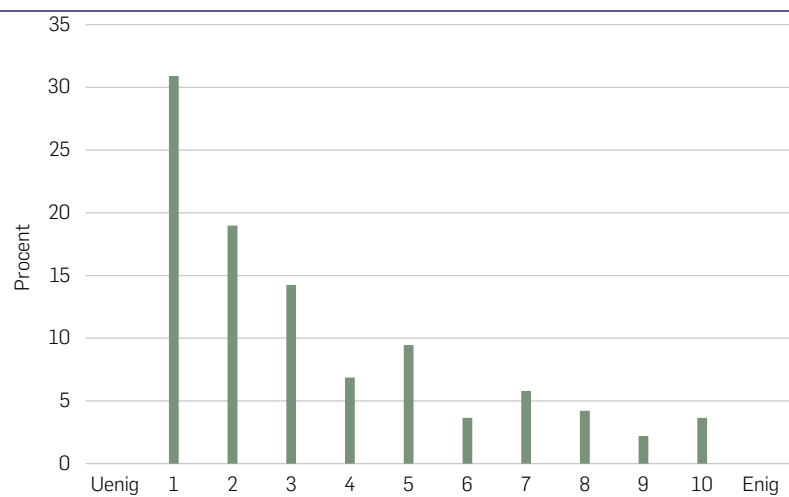
Anm.: 1.584 observationer, fire uoplyste.

FIGUR B1.12

Engangsudsendte veteraner fordelt efter deres vurdering af udsagn 12: "Du frygtede for dit liv og helbred". Procent.

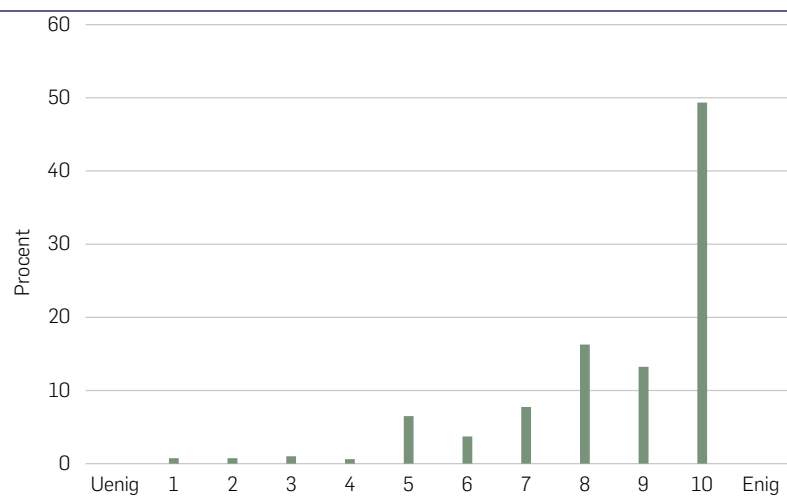

Anm.: 1.586 observationer, to uoplyste.

FIGUR B1.13

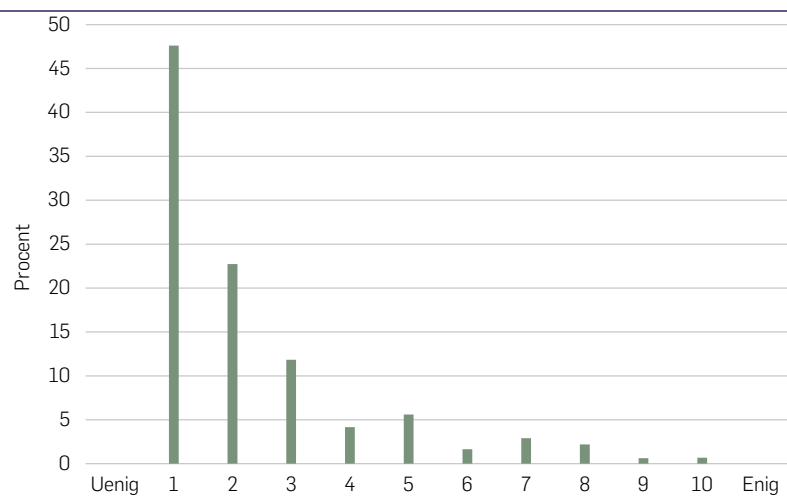
Engangsudsendte veteraner fordelt efter deres vurdering af udsagn 13: "Du er stolt over at have gjort international tjeneste". Procent.

Anm.: 1.585 observationer, tre uoplyste.

FIGUR B1.14

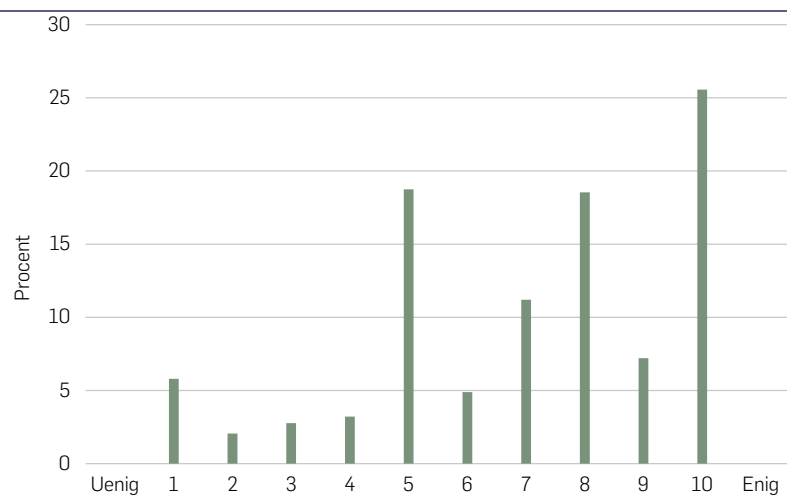
Engangsudsendte veteraner fordelt efter deres vurdering af udsagn 14: "Du følte dig meget ensom eller alene". Procent.

Anm.: 1.588 observationer.

FIGUR B1.15

Engangsudsendte veteraner fordelt efter deres vurdering af udsagn 15: "Du kan anbefale andre at søge udsendelse". Procent.

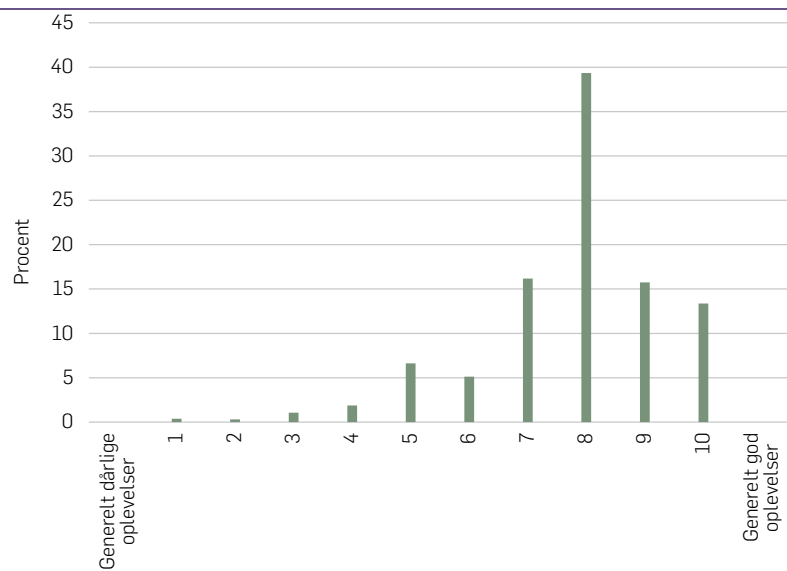

Anm.: 1.553 observationer, 35 uoplyste.

FIGUR B1.16

Flergangsudsendte veteraner fordelt efter deres vurdering af spørgsmålet: "Alt i alt, hvordan vurderer du samlet set dine hidtidige udsendelser?" Procent.

Anm.: 1.601 observationer, ni uoplyste.

BILAG 2

Spørgsmål omhandlende alkohol, rygning, stoffer, sygelighed og sociale relationer er taget fra Sundhedsstyrelsen (2011), Ekholm m.fl. (2006) og Kristiansen m.fl. (2008).

TABEL B2.1

Hvor tit drikker du noget, der indeholder alkohol?

Svarmuligheder	Sæt ét kryds
Hver dag	
Næsten hver dag	
2-3 gange om ugen	
1 gang om ugen	
1 gang hver 14. dag	
1 gang om måneden	
Mindre end 1 gang om måneden, men flere gange om året	
Sjældnere	
Aldrig	

Kilde: Spørgsmål 11, Kristiansen m.fl., 2008.

TABEL B2.2

Hvor mange genstande drikker du typisk i løbet af en uge?

Svarmuligheder	Sæt ét kryds
0 genstande	
1-2 genstande	
3-4 genstande	
5-7 genstande	
8-10 genstande	
11-14 genstande	
15-21 genstande	
22 genstande eller flere	

Kilde: Spørgsmål 12, Kristiansen m.fl., 2008.

TABEL B2.3

Hvor tit drikker du mere end fem genstande ved samme lejlighed?

Svarmuligheder	Sæt ét kryds
Næsten dagligt eller dagligt	
Ugentligt	
Månedligt	
Sjældnere	
Aldrig	

Kilde: Spørgsmål 37, Sundhedsstyrelsen (2011).

TABEL B2.4

Hvor mange genstande drikker du typisk på en hverdagsaften, når du skal på arbejde næste dag?

Svarmuligheder	Sæt ét kryds
0 genstande	
1-2 genstande	
3-4 genstande	
5-6 genstande	
7-9 genstande	
10 genstande eller flere	

TABEL B2.5

Ryger du dagligt?

Svarmuligheder	Sæt ét kryds
Ja	
Nej	

Kilde: Spørgsmål 98, Ekholm m.fl., 2006.

TABEL B2.6

Hvor gammel var du, da du begyndte at ryge? Skriv alder.

Kilde: Spørgsmål 104, Ekholm m.fl., 2006.

TABEL B2.7

Har du nogensinde prøvet ...

	Svarmuligheder	
	Nej, aldrig	Ja, men ikke inden for de sidste 12 måneder Ja, inden for de sidste 12 måneder
1. Hash		
2. Ecstasy		
3. Amfetamin/speed		
4. Kokain		
5. LSD		
6. Heroin		
7. Andre stoffer		

Kilde: Spørgsmål 28, Sundhedsstyrelsen (2011).

TABEL B2.8

Sker det nogensinde, at du er alene, selvom du mest har lyst til at være sammen med andre?

Svarmuligheder	Sæt ét kryds
Ja, ofte	
Ja, en gang imellem	
Ja, men sjældent	
Nej	

Kilde: Spørgsmål 62, Sundhedsstyrelsen (2011).

TABEL B2.9

Har du nogen at tale med, hvis du har problemer eller har behov for støtte?

Svarmuligheder	Sæt ét kryds
Ja, altid	
Ja, for det meste	
Ja, nogle gange	
Nej, aldrig eller næsten aldrig	
Ved ikke	

Kilde: Spørgsmål 63, Sundhedsstyrelsen (2011).

TABEL B2.10

Har du inden for de sidste 14 dage været generet af smerter eller ubehag ...

	Svarmuligheder		
	Ja, meget generet	Ja, lidt generet	Nej
I skulder eller nakke			
I ryg eller lænd			
I arme, hænder, ben, knæ, hofter eller led			
Træthed			
Hovedpine			
Søvnbesvær, søvnproblemer			
Nedtrykthed			
Ængstelse, nervøsitet, uro eller angst			

Kilde: Spørgsmål 12, Sundhedsstyrelsen (2011).

LITTERATUR

- Andersen, H.E. (1998): "Danske FN-soldater – 2 år efter: Opfølgingsundersøgelse af DANBAT 7 & 8". *FCL Publikation*, 144.
- Bourdieu, Pierre (1999): *The Weight of the World – Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford: Stanford University Press.
- Christensen, A.K. (2008): "Udsendte soldaters oplevelse af nogle ledelsesmæssige forhold." *Militært tidsskrift*, 137(4).
- Christensen, A.K. (2001): "SFOR, hold 4, 5, 6 og 7: Resultater fra opfølgingsundersøgelsen". *IMP Småtryk*, 31.
- Dahl, S. & S. Kristensen (1997): "Health Profile of Danish Army Personnel." *Military Medicine*, 162(6), s. 435-440.
- Danmarks Statistik (2011): *Folke- og førtidspension, 2011*. Tilgængelig på: <http://www.dst.dk/pukora/epub/Nyt/2011/NR189.pdf>.
- Danmarks Statistik (2009): *Sociale forhold, sundhed og retsvæsen, børnestatistik 2009*. Tilgængelig på: <http://www.dst.dk/pukora/epub/Nyt/2009/NR152.pdf>.
- Ekholm, O., M. Kjølner, M. Davidsen, U. Hesse, L. Eriksen, A. Illemann Christensen & M. Grønæk (2006): *Sundhed og sygelighed 2005 i Danmark & udviklingen siden 1987*. København: Statens Institut for Folkesundhed.
- Forsvarets hjemmeside: <http://www.forsvaret.dk/FPT/ansatforsvaret/cu/info/Pages/default.aspx>.

- Forsvarets uddannelseshjemmeside: <http://forsvaretsuddannelser.dk/Uddannelse/Pages/default.aspx>.
- Forsvarsministeriet (2010): *Redegørelse for veteranforhold*. Baggrundsnotat.
- Forsvarsministeriet (2009): *Førøvelse af det årlige antal værnepligtige*. Notat.
- Hansen-Schwartz, J., G. Jessen, K. Andersen & H.O. Jørgensen (2002): "Suicide after Deployment in UN Peacekeeping Missions – A Danish Pilot Study". *Crisis*, 23(2), s. 55-58.
- Høier-Madsen, K., H.O. Jørgensen, J.L. Sørensen & J. Stokkebye (2010): "Skader og død hos udsendte danske soldater". *Ugeskrift for Læger*, 172(2), s. 128-132.
- Institut for Militær Psykologi (2010): *Opfølgingsundersøgelsen – baggrund – formål – metode*. Præsentation. IMP, januar 2010.
- Jacobson, I.G.M., A.K. Ryan, T.I. Hooper, T.C. Smith, P.J. Amoroso, E.J. Boyko, G.D. Gackstetter, T.S. Wells & N.S. Bell (2008): "Alcohol Use and Alcohol-related Problems Before and After Military Combat Deployment". *Journal of the American Medical Association*, 300(6), s. 663-675.
- Jørgensen, H.O. (1999): "Brug af Rusmidler". *Ugeskrift for Læger*, 161(15), s. 2207-2210.
- Kofod, J., A. Fenger Benwell & A. Aslaug Kjær (2010): *Hjemvendte Soldater. En Interviewundersøgelse*. Netpublikation. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 10:21.
- Kristiansen, L., O. Ekholm, M. Grønbæk & J. Schurmann Tolstrup (2008): *Alkohol i Danmark – Voksnes alkoholvaner og holdning til alkoholpolitik*. København: Statens Institut for Folkesundhed.
- Laurance, Jeremy (2010): "Alcohol a Problem for War Veterans, Study Finds". *The Independent*, 13. maj 2010.
- Lyk-Jensen, S.V., C.D. Weatherall, J. Heidemann, M. Damgaard & A. Glad (2011): *Soldater før og under udsendelse. En kortlægning*. Netpublikation. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 10:25.
- Lyk-Jensen, S.V., J. Jacobsen & J. Heidemann (2010): *Soldater – før, under og efter udsendelse. Et litteraturstudie*. Netpublikation. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 10:27.
- Mandal, R. (2009): *Å komme hjem. En pilotundersøgelse av levekår blant skadde veteraner*. Oslo: Fafo.
- Mental Health Advisory Team (2006): *Operation Iraqi Freedom 05-07/ Final Report*. Office of the Surgeon Multinational Force-Iraq

- and Office of the Surgeon General United States Army Medical Command.
- Regeringen (2010): *Anerkendelse og Støtte. Veteranpolitik.*
- Smith, B., M. A. K. Ryan, D. L. Wingard, T. L. Patterson, D. J. Slymen & C. A. Macera (2008): "Cigarette Smoking and Military Deployment. A Prospective Evaluation". *American Journal of Preventive Medicine*, 2008, 35(6).
- Spera, C., R.K. Thomas, F. Barlas, R. Szoc & M. H. Cambridge (2010): "Relationship of Military Deployment Recency, Frequency, Duration, and Combat Exposure to Alcohol Use in the Air Force". *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, januar 2011.
- Sundhedsstyrelsens hjemmeside: www.sst.dk.
- Sundhedsstyrelsen (2011): Den nationale sundhedsprofil 2010 – Hvordan har du det? Tilgængelig på: <http://www.sst.dk>.
- Tanielian T. & L.H. Jaycox (2008): "Stop Loss – A Nation Weighs the Tangible Consequences of Invisible Combat Wounds". *Rand Review* (Summer 2008), Vol. 32, No. 2.
- Thomsen, D.Y., R. Jonassen, D. Berntsen, K.B. Johannessen, C.R. Hoxer, C.H. Pedersen, P. Bach, H.B. Klausen & M. Bertelsen (2010): *Undersøgelse af psykiske efterreaktioner hos soldater udsendt til Afghanistan i perioden februar-august 2009*. Forsvarsakademiet.
- UddannelsesGuiden. Tilgængelig på: http://www.ug.dk/uddannelser/politioforsvar/sergent_i_forsvaret.aspx.
- World Health Organization (2000): *International Guide for Monitoring Alcohol Consumption and Harm*. Genève: WHO.

SFI-RAPPORTER SIDEN 2011

SFI-rapporter kan købes eller downloades gratis fra www.sfi.dk. Enkelte rapporter er kun udkommet som netpublikationer, hvilket vil fremgå af listen nedenfor.

- 11:01 Liversage, A., Jakobsen, V. & Rode Hansen, I.: *"Det var ikke nemt, men jeg klarede det!" Interviewundersøgelse med etniske minoritetskvinder om uddannelse.* 156 sider. ISBN: 978-87-7119-000-7. Vejledende pris: 150,00 kr.
- 11:02 Filges, T. & Holt, H.: *AC-arbejdskraft i den vestlige del af Region Midtjylland. Muligheder og barrierer.* 96 sider. ISBN: 978-87-7119-001-4. Vejledende pris: 90,00 kr.
- 11:03 Lausten, M., Mølholt, A.-K., Hansen, H., Heiner Schmidt, L. & Aaquist, M.: *Forebyggende foranstaltninger 5-9 år. Dialoggruppe – om forebyggelse som alternativ til anbringelse. Delrapport 3.* 184 sider. ISBN: 978-87-7119-002-1. Vejledende pris: 180,00 kr.
- 11:04 Jacobsen, J. & Lindstrøm, M.: *Lokal integration af førtidspensionister.* 110 sider. ISBN: 978-87-7119-003-8. Vejledende pris: 110 kr.
- 11:05 Deding, M. (red.): *Forskning om tvang i misbrugsbehandling. En kortlægning foretaget af SFI Campbell.* 110 sider. ISBN: 978-87-7119-004-5. Netpublikation.

- 11:06 Oldrup, H., Lindstrøm, M. & Korzen, S.: *Vold mod forskolebørn. Praksis og barrierer for opsporing og underretning*. 110 sider. ISBN: 978-87-7119-005-2. Netpublikation.
- 11:07 Christensen, E.: *Væk fra Grønland. Udsatte grønlandere, der er flyttet til Danmark med deres børn*. 88 sider. ISBN: 978-87-7119-006-9. Vejledende pris: 90,00 kr.
- 11:08 Brink Thomsen, L. & Høgelund, J.: *Handicap og beskæftigelse. Udviklingen mellem 2002 og 2010*. 140 sider. ISBN: 978-87-7119-007-6. Vejledende pris: 140,00 kr.
- 11:09 Bengtsson, S., Hansen, H. & Røgeskov, M.: *Børn med en funktionsnedsættelse og deres familier. Den første kortlægning i Norden*. 108 sider. ISBN: 978-87-7119-008-3. Vejledende pris: 110,00 kr.
- 11:10 Vitus, K. & Kjær, A.A.: *PSP-samarbejdet. En kortlægning af PSP-Frederiksberg, Odense, Amager og Esbjerg*. 201 sider. ISBN: 978-87-7119-009-0. Netpublikation.
- 11:11 Graversen, B.K.: *Tættere på arbejdsmarkedet? Om effektmåling af beskæftigelsesindsatsen for ikke-arbejdsmarkedsparede ledige*. 78 sider. ISBN: 978-87-7119-010-6. e-ISBN: 978-87-7119-048-9. Vejledende pris: 70,00 kr.
- 11:12 Andersen, D., Thomsen, R., Langhede, A.P., Albæk Nielsen, A. & Toft Hansen, A.: *Skolernes samarbejde. Kortlægning af skolernes kontakt med kommunale forvaltninger og andre institutioner*. 249 sider. ISBN: 978-87-7119-011-3. Netpublikation.
- 11:13 Larsen, M., Bach, H.B. & Ellerbæk, L.S.: *55-70-åriges forbliven på arbejdsmarkedet. Adfærd, forventninger, aftaler og kendskab til regler*. 222 sider. ISBN: 978-87-7119-012-0. e-ISBN: 978-87-7119-045-8. Vejledende pris: 220,00 kr.
- 11:14 Christoffersen, M.N. & Hammen, I.: *ADHD-indsatser. En forskningsoversigt*. 129 sider. ISBN: 978-87-7119-013-7. Vejledende pris: 130,00 kr.
- 11:15 Oldrup, H., Korzen, S., Lindstrøm, M. & Christoffersen, M.N.: *Vold mod børn og unge. Hovedrapport*. 95 sider. ISBN: 978-87-7119-014-4. Vejledende pris: 90,00 kr.
- 11:16 Rostgaard, T., Bjerre, L., Sørensen, K. & Rasmussen, N.: *Omsorg og etnicitet. Nye veje til rekruttering og kvalitet i aldreplejen*. 207 sider. ISBN: 978-87-7119-015-1. Vejledende pris: 200,00 kr.
- 11:17 Bengtsson, S., Alim, W., Holmskov, H. & Lund, A.: *Sociale indsatser til mennesker med ADHD. En kortlægning*. 166 sider. ISBN: 978-

- 87-7119-017-5. e-ISBN: 978-87-7119-040-3. Vejledende pris: 160,00 kr.
- 11:18 Böcker Jakobsen, T., Langhede, A.P. & Sørensen, K.: *Lige muligheder – støtte til udsatte børn og unge. Evalueringsrapport 1: Beskrivelse af igangsatte forsøgsprojekter*. 87 sider. ISBN: 978-87-7119-016-8. Netpublikation.
- 11:19 Albæk, K. & Brink Thomsen, L.: *Er kvindefag lavtlønsfag? En analyse af sammenhængen mellem løn og andelen af kvinder i enkelte arbejdsfunktioner*. 97 sider. ISBN: 978-87-7119-018-2. Vejledende pris: 97,00 kr.
- 11:20 Knudsen, L. & Egelund, T.: *Effekter af slægtspleje. Slægtsanbragte børn og unges udvikling sammenlignet med plejebørn fra traditionelle plejefamilier*. 161 sider. ISBN: 978-87-7119-019-9. Vejledende pris: 160,00 kr.
- 11:21 Kofod, J., Dyrvig, T.F., Markwardt, K., Lagoni, N., Bille, R., Ter-mansen, T., Christiansen, L., Toldam, E.J. & Vilshammer, M.: *Prostitution i Danmark*. 395 sider. ISBN: 978-87-7119-020-5. Vejle-dende pris: 390,00 kr.
- 11:22 Brink Thomsen, L. & Høgelund, J.: *Handicap og beskæftigelse i 2010. Regionale Forskelle*. 68 sider. ISBN: 978-87-7119-021-2. e-ISBN: 978-87-7119-022-9. Vejledende pris: 60,00 kr.
- 11:23 Amilon, A.: *Supplerende arbejdsmarkedspension. Hvorfor vælger eller fravælger førtidspensionister ordningen?* 92 sider. ISBN: 978-87-7119-023-6. e-ISBN: 978-87-7119-024-3. Vejledende pris: 90,00 kr.
- 11:24 Christensen, E. & Hansen, H.: *Den sociale indsats for børn og unge i Grønland. Kortlægning af aktiviteterne 2011*. 44 sider. ISBN: 978-87-7119-025-0. e-ISBN: 978-87-7119-026-7. Vejledende pris: 40,00 kr.
- 11:25 Lyk-Jensen, S.V., Weatherall, C.D., Heidemann, J., Damgaard, M. & Glad, A.: *Soldater før og under udsendelse. En kortlægning*. 190 sider. e-ISBN: 978-87-7119-028-1. Netpublikation.
- 11:26 Ottosen, M.H. & Stage, S.: *Dom til fælles forældremyndighed. En eva-luering af forældreansvarsloven*. 257 sider. ISBN: 978-87-7119-029-8. e-ISBN: 978-87-7119-030-4. Vejledende pris: 250,00 kr.
- 11:27 Liversage, A. & Leelo Knudsen, L.: *Kvinder i byggefag. En interview-undersøgelse*. 131 sider. ISBN: 978-87-7119-031-1. e-ISBN: 978-87-7119-032-8. Vejledende pris: 130,00 kr.
- 11:28 Christensen, E. & Hansen, H.: *Kalaallit nunaanni meeqqanut inu-usuttunullu isumaginninnikkut suliniutit*. 46 sider. ISBN: 978-87-

- 7119-033-5. e-ISBN: 978-87-7119-034-2. Vejledende pris: 40,00 kr.
- 11:29 Lausten, M., Mølholt, A.-K., Hansen, H., Vammen, K.S., Schmidt, L.H. & Legendre, A.-C.: *Forebyggende foranstaltninger 10-13 år. Dialoggruppe – om forebyggelse som alternativ til anbringelse. Delrapport 4*. 184 sider. ISBN: 978-87-7119-036-6. e-ISBN: 978-87-7119-037-3. Vejledende pris: 180,00 kr.
- 11:30 Bengtsson, S.: *Danmark venter stadig på sin psykiatireform. Et rids af udviklingen de seneste årtier*. 78 sider. ISBN: 978-87-7119-038-0. e-ISBN: 978-87-7119-039-7. Vejledende pris: 70,00 kr.
- 11:32 Oldrup, H.H. & Vitus, K.: *Indsatser over for udsatte 0-3-årige og deres forældre. En systematisk forskningsoversigt*. 213 sider. ISBN: 978-87-7119-041-0. e-ISBN: 978-87-7119-042-7. Vejledende pris: 210,00 kr.
- 11:33 Bo Madsen, M., Jacobsen, S. & Jensen, S.: *Socialt bedrageri. Et litteraturstudie*. 100 sider. e-ISBN: 978-87-7119-044-1. Netpublikation.
- 11:34 Christoffersen, M.N., Skov Olsen, P., Vammen, K.S., Sander Nielsen, S., Lausten, M. & Brauner, J.: *Tidlig identifikation af kriminalitetstruede børn og unge. Risiko- og beskyttelsesfaktorer*. 207 sider. ISBN: 978-87-7119-046-5. e-ISBN: 978-87-7119-047-2. Vejledende pris: 200,00 kr.
- 11:35 Fuglsang Olsen, R., Egelund, T. & Lausten, M.: *Tidligere anbragte som unge voksne*. 145 sider. ISBN: 978-87-7119-043-4. e-ISBN: 978-87-7119-051-9. Vejledende pris: 140,00 kr.
- 11:36 Brink Thomsen, L. & Høgelund, J.: *Køn, Handicap og beskæftigelse i 2010*. 47 sider. e-ISBN: 978-87-7119-053-3. Netpublikation.
- 11:37 Liversage, A. & Gudrun Jensen, T.: *Parallele retsopfattelser i Danmark. Et kvalitativt studie af privatretlige praksisser blandt etniske minoriteter*. 191 sider. ISBN: 978-87-7119-054-0. e-ISBN: 978-87-7119-055-7. Vejledende pris: 190,00 kr.
- 11:38 Ottosen, M.H., Stage, S. & Søndergaard Jensen, H.: *Børn i deleordninger. En kvalitativ undersøgelse*. 209 sider. ISBN: 978-87-7119-056-4. ISBN: 978-87-7119-057-1. Vejledende pris: 200,00 kr.
- 11:39 Jin Pedersen, M., Rosdahl, A., Winther, S.C., Langhede, A.P. & Lynggaard, M.: *Ledelse af folkeskolerne. Vilkår og former for skoleledelse*. 283 sider. e-ISBN: 978-87-7119-058-8. Netpublikation.
- 11:40 Dreyer Espersen, L., Eiberg, M. & Andersen, D.: *Veje til ungdomsuddannelse 2. Kvalitative interview med skoleledere, lærere, elever og UU-vejledere*. 169 sider. e-ISBN: 978-87-7119-060-1. Netpublikation.

- 11:41 Palmhøj Nielsen, L. & Skov Olsen, P.: *11-åriges trivsel og risiko. Statistiske analyser af 11-åriges trivsel*. 115 sider. ISBN: 978-87-7119-061-8. e-ISBN: 978-87-7119-062-5. Vejledende pris: 110,00 kr.
- 11:42 Thuesen, F., Tørslev, M.K. & Gudrun Jensen, T.: *Rekruttering og fastholdelse af højtuddannet arbejdskraft. Danmark, Norge, Holland, Storbritannien og Canada*. 244 sider. ISBN: 978-87-7119-063-2. e-ISBN: 978-87-7119-064-9. Vejledende pris: 240,00.
- 11:43 Brink Thomsen, L., Holt, H., Jensen, S. & Thuesen, Frederik: *Virksomheders sociale engagement. Årbog 2011*. 194 sider. ISBN: 978-87-7119-065-6. e-ISBN: 978-87-7119-066-3. Vejledende pris: 190,00 kr.
- 11:44 Bengtsson, S. & Stigaard, D.L.: *Aktuel skandinavisk og britisk handicappforskning. En kortlægning af miljøer*. 318 sider. ISBN: 978-87-7119-067-0. e-ISBN: 978-87-7119-068-7. Vejledende pris: 310,00 kr.
- 11:45 Lauritzen, H.H., Boje-Kovacs, B. & Benjaminsen, L.: *Hjemløshed i Danmark 2011. National kortlægning*. 148 sider. ISBN: 978-87-7119-069-4. e-ISBN: 978-87-7119-070-0. Vejledende pris: 140,00 kr.
- 11:46 Stigaard, D.L.: *Fra hjemløshed til egen bolig. Et interviewstudie blandt tidligere hjemløse*. 68 sider. e-ISBN: 978-87-7119-071-7. Netpublikation.
- 11:47 Calmar Andersen, S. & Winter, S.C. (red.): *Ledelse, læring og trivsel i folkeskolerne*. 164 sider. ISBN: 978-87-7119-072-4. e-ISBN: 978-87-7119-073-1. Vejledende pris: 160,00 kr.
- 11:48 Holt, H. & Larsen, M.: *Konsopdelt lønstatistik og redegørelse om lige løn. Evaluering af loven*. 118 sider. e-ISBN: 978-87-7119-074-8. Netpublikation.
- 11:49 Brauner, J., Skov Olsen, P. & Egelund, T.: *Muligheder for Dokumentation af anbringelser. En gennemgang af målemetoder*. 168 sider. ISBN: 978-87-7119-076-2. e-ISBN: 978-87-7119-077-9. Vejledende pris: 160,00 kr.
- 12:01 Lyk-Jensen, S.V., Glad, A., Heidemann, J. & Damgaard, M.: *Soldater efter udsendelse. En spørgeskemaundersøgelse*. 213 sider. e-ISBN: 978-87-7119-075-5. Netpublikation.

SOLDATER EFTER UDSENDELSE

EN SPØRGESKEMAUNDERSØGELSE

Dette er den fjerde rapport i forbindelse med projektet "Danske hjemvendte soldater", som undersøger konsekvenserne af udsendelse for de danske soldater, der deltager i internationale militære missioner.

Rapporten belyser en række aspekter af tidligere udsendte soldaters nuværende situation, bl.a. socioøkonomiske forhold, egen vurdering af missionserfaringer og -oplevelser, sociale relationer, sygelighed, rygning og forbrug af rusmidler. Resultaterne bidrager til en nærmere forståelse af, hvordan livet former sig for soldater, efter at de har været udsendt på internationale missioner.

Undersøgelsen viser, at 17 pct. af veteranerne føler, at de har fået varige psykiske mén af udsendelsen. De sårede og repatrierede er en særligt udsat gruppe, der i større grad end øvrige veteraner oplever fysiske smerter og dårligere trivsel efter udsendelse. Derudover viser resultaterne, at der er en potentielt sårbar gruppe af "usynlige" veteraner, som har været udsendt én gang og ikke længere er ansat i forsvaret.

Undersøgelsen bygger på data fra en spørgeskemaundersøgelse blandt 3.198 veteraner, der har været udsendt i perioden 1992-2009. Den er bestilt og finansieret af Soldaterlegatet.